

Arenguseire Keskus

VÄÄRTUSED KUI INIMVARA JA NENDE SEOS ÜHISKONNA ARENGUGA

2019

Toimetajad:

Mare Ainsaar

Tarmo Strenze

Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga

2019

Autorid:

Mare Ainsaar, Kairi Kasearu, Marju Lauristin, Anu Realo, Ave Roots, Andu Rämmer, Tarmo Strenze

Keeletoimetaja Karin Sarepuu

Uuringus sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Ainsaar, M., Strenze, T. (toim) (2019) Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn, Tartu: Arenguseire Keskus, Tartu Ülikool.

Arenguseire Keskus on Riigikogu juures tegutsev mõttekoda, mille ülesandeks on ühiskonna pikaajaliste arengute analüüsimine, uute trendide ja arengusuundade avastamine ning arengustsenaariumite koostamine.

DOI <https://doi.org/10.15157/diss/012>
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/66649>

Sisukord

Values as human capital as a source of societal development	5
Sissejuhatus	6
1. Väärtuste mõiste ja muutus (Rämmer, A., Ainsaar, M., Realo, A.).....	7
2. Metoodika (Ainsaar, M., Realo, A.).....	13
3. Eesti elanike väärtuste ja hoiakute muutus	19
3.1 Väärtuste muutus aastatel 1990–2018 – Ingleharti kultuuriliste väärtuste dimensioonid (Realo, A.).....	19
3.2 Tööga seotud väärtused (Rämmer, A., Roots, A.).....	36
3.3 Laste, pereelu, soolise võrdsusega seotud väärtused (Kasearu, K., Ainsaar, M.)	46
3.4 Innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtused (Ainsaar, M., Rämmer, A., Roots, A.)	61
3.5 Solidaarsus (Ainsaar, M.)	72
3.6 Hedonism (Ainsaar, M. Roots, A.).....	80
4. Väärtusmusterid ajas (Lauristin, M.)	86
5. Väärtushinnangute seos majandusliku ja muu heaoluga.....	102
5.1 Väärtuste seos riikide majandusliku arenguga (Strenze, T.)	102
5.2 Väärtused ja eluga rahulolu (Ainsaar, M., Strenze, T.).....	111
5.3 Väärtused ja poliitika (Strenze, T.).....	115
Kokkuvõte ja tulevik (Ainsaar, M., Kasearu, K., Lauristin, M., Realo, A., Roots, A., Rämmer, A., Strenze, T.).....	122
Kommentaari: Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga (Lilleoja, L.).....	129
Lisad.....	140

Values as human capital and a source of societal development

This report analyses the values of Estonian society. Values are viewed here as the desirable goals which people strive to attain. Values guide the selection or evaluation of actions, policies, people, and events. We see them as a component of human capital – the characteristics of people that make a contribution to the development of a country, national economy and life satisfaction. The report provides an outline of the current state and recent changes of major Estonian values, in comparison to other European countries. Predictions about future value trends are also included.

The empirical data for the report were assembled from various sources. The three main data sets are World Value Survey, European Value Study 1990-2018, and European Social Survey 2004-2018. In terms of theoretical foundations, the report relies on various authors, theories and studies, most notably the value theories of Ronald Inglehart and Shalom Schwartz.

The empirical results include the following findings. Starting from the 1990s, the Estonian people have become happier, more trusting and more tolerant; they have attributed increasingly less value on work and more value on free time; achievement and success have become less important to them. All these trends are consistent with Inglehart's theory of post-materialistic value shift, which is characteristic of nations that enjoy reasonably high levels of economic well-being. Thus, it would appear that Estonia is moving towards typical values of well-developed countries. However, there is still a way to go compared to many leading well-being countries in Europe. Estonia is still much lower on happiness and tolerance, and higher on the importance of material goals.

The report also includes an analysis of various values as determinants of the economic growth and life satisfaction. This analysis found that achievement values are the most consistent predictors of economic growth, indicating that achievement oriented people could boost the national economy. Life satisfaction was positively correlated with stimulation, self-enhancement and hedonistic values and negatively with security and conformism.

SISSEJUHATUS

Normid, väärtused ja hoiakud on inimeste käitumise kujundajad (Ajzen 1988, Orthner 1995, Surkyn ja Lesthaeghe 2004, Barber 2001). Väärtused vormivad inimeste uskumusi, hoiakuid, harjumusi, eesmärgi ja tegevust (Realo 2013). Seega on inimeste eluväärtuste ja hoiakute teadmine oluline mõistmaks inimeste ja ühiskonna arengu potentsiaali (näiteks uute tehnoloogiate omaksvõttu, rahvastiku protsesse, poliitilist käitumist jms). Inimesed koos oskuste, tervise ja väärtusega moodustavad inimvara, mis on riikide arengu aluseks. Väärtuste pikaajaliste arengute mõistmine võimaldab teha ka prognoose tulevikuks.

Selle uuringu eesmärk on analüüsida Eesti elanike väärtuste muutust aastail 1999 ja 2004 kuni 2018 ning võrrelda seda teise arenenud riikidega, et hinnata tulevikutrende ning Eesti ühiskonna võimalikku arengut.

Raportis antakse vastused järgmistele küsimustele:

1. Milline on väärtuste jaotus ning väärtushinnangute tähtsus ühiskonna arengus (ptk 1, 3, 4, 5). Raport annab teoreetilise ülevaade erinevatest väärtusteoriatest ja võimalikest väärtuste dimensioonidest ning väärtushinnangute seosest ühiskonna arengu, sotsiaal-majandusliku taseme ning **heaoluga**. Samuti antakse ülevaade senistest empiirilistest töödest, mis kajastavad väärtushinnangute muutusi Eestis. See osa põhineb olemasoleval teaduslikul kirjandusel ning ekspertteadmistel.
2. Kuidas on Eesti elanike väärtused ja hoiakud muutunud viimase 15–20 aasta jooksul (ptk 3 ja 4). Kõiki olulisi väärtusi analüüsitakse järgmiste tunnuste kaupa: sugu, vanus, kodukeel, immigratsiooni taust, haridus, majanduslik kindlustatus, elukoht, eluga rahulolu, usaldus. Vajaduse korral lisatakse täiendavaid tunnuseid, mis tunduvad asjakohased teatud alateemade puhul (näiteks pereväärtuste puhul perekonnaseis jms).

Täname Arenguseire Keskust konstruktiivse partnerluse ja Laur Lilleojat nutikate tähelepanekute eest, mis aitasid seda analüüsi paremaks muuta!

1. VÄÄRTUSTE MÕISTE ja MUUTUS

Andu Rämmer, Mare Ainsaar, Anu Realo

See osa annab lühikese ülevaade väärtuste mõistest, muutumisest ja rollist ühiskonnas. Uurijate seas **ei ole väärtuse mõiste suhtes üksmeelt**. Näiteks van Deth ja Scarbrough (1995) on loendanud eri uurimismetoodikatega teostatud uuringutes üle 180 *väärtuste* definitsiooni. Definitsioonide paljususest hoolimata saab välja tuua mitu aspekti, milles uurijad nõustuvad (Smith ja Schwartz 1997). Näiteks ei ole väärtused kiretud, vaid on emotsionaalselt laetud, puudutavad soovitud eesmärke või nendeni jõudmiseks heaks kiidetud viise, need on situatsiooniülesed, juhivad käitumist ja hinnanguid ning on struktureeritud. Seotud väärtushinnanguid nimetatakse **väärtusorientatsioonideks**.

Väärtused kujunevad välja inimeste kogemuste põhjal. Väärtuse empiirilisel uurijate seas (Inglehart ja Baker 2000, Hofstede 2001, Rezsohazy 2001, Schwartz 2004) domineerib seisukoht, et väärtused kujunevad välja noores eas sotsialiseerumise käigus ning jäävad edasises elukäigus suhteliselt püsivateks seni, kuni ühiskond ei koge traumeerivaid üleelamisi. Senised väärtuste uuringud näivad kinnitavat asjaolu, et kuigi indiviidi tasandil võivad väärtused muutuda, on väärtused ühiskonnas üldiselt suhteliselt stabiilsed (ESS 2019 konverents). Väärtused võivad muutuda käitumise või keskkonna mõju tulemusena (Bumpass 1990, Rindfuss ja Van den Heuvel 1990, Smock 2000, Surkyn ja Lesthaeghe 2004, Fishbein ja Ajzen 1975, Finch ja Mason 1990, Thornton 1985, Axinn ja Barber 1997) ja hakata omakorda mõjutama käitumist.

Üks kuulsamaid väärtuste uurijaid maailmas Ronald Inglehart (1990) selgitab väärtuste muutusi kahe teineteist täiendava hüpoteesi abil: nappuse ja sotsialiseerumise hüpoteesi abil. **Nappuse hüpotees** väidab, et peaaegu kõik inimesed hindavad vabadust ning autonoomiat, kuid majandusliku kitsikuse tingimustes tuleb inimestel enda materiaalse ja füüsilise turvalisuse tagamiseks tegelda ennekõike kõige olulisemate ja igapäevaste ellujäämiseks vajalike

tegevustega. Majandusliku heaolu kasvades suureneb postmaterialistlike ja eneseväljenduslike väärtuste olulisus.

Sotsialiseerumise hüpotees väidab, et inimeste väärtused kujunevad välja kasvueas, ja neid kujundavad tugevasti sel ajal kehtivad tingimused. Samades sotsiaalsetes tingimustes või samal ajal sündinutel (samasse põlvkonda kuulujatel) on sarnaste kogemuste tõttu suur tõenäosus samasuguste väärtuseelistuste väljakujunemiseks. Väärtused võivad ühiskonnas küll muutuda ühiskonna jõukuse kasvades, kuid seda eelkõige põlvkondade asendumise läbi.

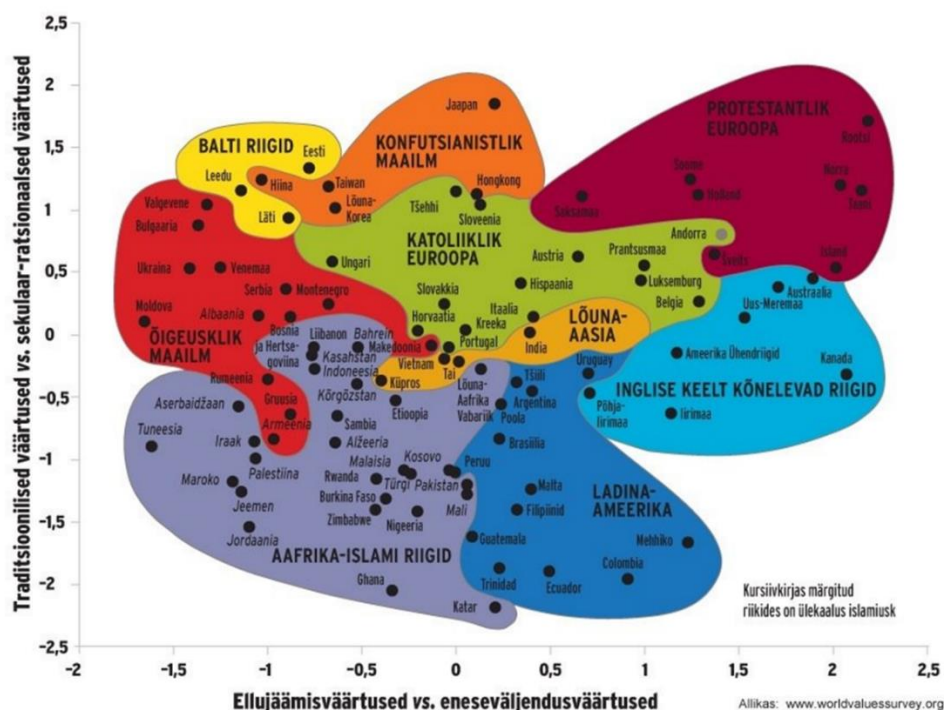
Rezsohazy (2001) järgi on nihked väärtuseelistustes põhjustatud **muutustest sotsiaalses keskkonnas**. Nihked võivad toimuda pikema aja vältel järkjärgulise kohanemisena, kuid mõnikord võib ootamatute sündmuste (näiteks õnnetusejuhtumid) tagajärjel leida aset ka kiireid muutusi. Muutunud sotsiaalsetes tingimustes distantseerutakse vanadest väärtustest ja pöörduakse selliste poole, mis aitavad uute probleemidega paremini toime tulla. Kultuuris domineerivad väärtusorientatsioonid arenevad ja muutuvad, kui ühiskond seisab silmitsi inimtegevust reguleerivate põhimõteteliste probleemide või küsimustega (Hofstede 2001, Schwartz 2004). Väärtused võivad muutuda ka uute teadmiste valguses. Moscovici (1984) väidab, et kaasaja ühiskondades kujundab väärtuste muutusi kommunikatsioon, mille käigus seostatakse uued teadmised olemasolevate suhtumistega.

Ingleharti (1990, 1997, 2006) teooria käsitleb ka väärtuste ja ühiskondade muutust. Inglehart väidab, et ühiskonnad liiguvad koos arenguga üha ratsionaalsemate, tolerantsemate postmodernsete väärtuste suunas. R. Ingleharti juhitud „Maailma Väärtuste uuringu“ tuntuimaks tulemuseks on joonisel 1.1 esitatud kultuuride kaart, mis kujutab väärtuste variatiivsust kahe väärtuste dimensiooni kaudu. Vertikaalne skaala¹ näitab riigi asukohta agraarsetes ühiskondades domineerivate religioossete ja traditsionaalsete väärtuste ning linnastunud tööstusühiskondades valitsevate sekulaarsete ja ratsionaalsete väärtuste mõõtmel. Horisontaalne telg näitab riigi paiknemist ellujäämist esindavate toimetulekuväärtuste (vasakul) ja eneseväljenduslike väärtuste vahel (paremal)². Horisontaalset väärtustelge saab

¹ Suhtumine võimu; jumalasse; religiooni ja sõnakuulelikkusesse, sõltumatusse, otsusekindlusse, visadusse, rahvuslikku uhkusesse; aborti (Realo 2013).

² Suhtumine sõnavabadusse, riigiasjades kaasarääkimisse, hinnatõusu, riigis korra säilitamisse, inimeste usaldamine, õnnelikkus, suhtumine homoseksuaalsusse ja poliitiline aktiivsus (Realo 2013).

seostada ka teiste tunnustatud väärtusteoriatega, nagu Hofstede (1980) individualism – kollektivism ja Schwartzi (1994) autonoomia – seotus (Realo 2013).

Joonis 1.1 Maailma väärtuste kaart 2017 (Allikas: EPL/Maailma Väärtuste uuring)

Inglehart väidab, et ühiskonnad liiguvad arenedes vertikaalskaalal üles ja horisontaalteljel vasakult paremale ehk majandusliku ja füüsilise turvalisuse rõhutamiselt eneseväljenduse, subjektiivse heaolu ning elukvaliteedi väärtustamise suunas. Heaoluühiskondades, kus domineerivad eneseväljendusele suunatud väärtused, on inimestel parem tervis, nad tunnevad vastutust oma tegude eest, on poliitiliselt aktiivsed, tolerantsed erinevuste suhtes, teadlikud ja entusiastlikud loodushoiu küsimustes (Inglehart ja Baker 2000). Eneseväljendust rõhutavad ühiskonnad on tundlikumad inimõiguste küsimustes, teadlikud tehnoloogia-alastest ohtudest ja riskidest ning kriitilisemad vähemuste diskrimineerimise suhtes.

Toimetulekuväärtusi tähtsustavaid ühiskondi, kus valitsevad pigem ellujäämisega seotud väärtused, iseloomustab madal majanduslik ja füüsiline turvatunne ning materiaalsete väärtuste esiplaanile seadmine. Nendes ühiskondades elavad inimesed pigem ei usalda teisi, ei ole oma eluga rahul ega talu teistsuguseid inimesi (nt võõramaalasi või erineva seksuaalse

suundumusega inimesi) enda kõrval. Oma tervist hindavad nad suhteliselt viletsaks ning ei pea oluliseks soolist võrdõiguslikkust, loodushoidu ja säästvat eluviisi (Inglehart ja Baker 2000).

Eesti on Ingleharti kaardil ühiskond, kus domineerivad ilmalik-ratsionaalsed väärtused. Sellistes maades on religiooni ja religioosse autoriteedi/võimu tähtsus väike, inimesed peavad oluliseks pigem oma isiklike püüdlusi kui sotsiaalset kooskõlastatust, neil on ratsionaalne usk teadusesse ja tehnoloogia progressi ning indiviidi õigustesse oma elu puudutavaid olulisi otsuseid (sh eutanaasia, enesetapp, abielulahutus, abort) ise teha (Realo 2013). Senised uuringud näitavad, et viimastel kümnenditel pole Eesti positsioon selles dimensioonis märkimisväärselt muutunud. Kõige suuremad muutused on toimunud eneseväljenduslike väärtuste teljel. 1990. aastate majanduslik ja ühiskondlik olukord ei muutnud palju sekulaar-ratsionaalset maailmavaadet, kuid siirdeajal vähenes poolehoid eneseväljenduslikele väärtustele ning suurenes vajadus füüsilise ja materiaalse turvatunde järele.

Realo (2013) näitab, et Eesti ühiskonnas on alates 1990. aastate keskpaigast suurenenud postmodernistlikule ühiskonnale omased jooned nagu inimeste üldine usaldus, heaolu ja sallivus. Nende näitajate tõusust hoolimata on Eesti elanikud, võrreldes eriti Skandinaavia rahvastega, märgatavalt vähem usaldavad, sallivad ja õnnelikud, ning peavad tähtsaks pigem võitlust hinnatõusuga ja riigis korra säilitamise olulisust kui üldist sõnavabadust ning võimalust riigiasjades kaasa rääkida. Ka 2018. aastal on Eestis postmaterialistlike väärtusi rõhutavate inimeste osakaal jätkuvalt madalam kui nt. Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides. Erinevust seletatakse väärtuste muutusega Lääne-Euroopas 1970.–1980. aastatel, kui Eesti kuulus veel Nõukogude Liidu koosseisu. Hilisem majanduskasv on küll eneseväljenduslike väärtuste esiletõusu Eestis teataval määral toetanud, kuid võrreldes Lääne- ja Põhja-Euroopa riikidega, toimus see muutus mitu põlvkonda hiljem ning teistsugustes sotsiaalsetes, majanduslikes ja poliitilistes oludes. Seega hoolimata asjaolust, et mitmed postmodernistlikud väärtused on Eestis viimastel kümnenditel olulisemaks muutunud, on vahe Põhjamaadega, sarnaselt majanduskasvule, samal perioodil jäänud samaks või suurenenud.

Teine suur väärtushinnangute mõõtmise koolkond on seotud Schwartzi alusväärtuste teooriaga. Schwartzi järgi jagunevad väärtused (joonis 1.2) kahel bipolaarsel teljel: 1) eneseületamine vs. enesevõimendamine; 2) avatus muutustele vs. alahoidlikkus.

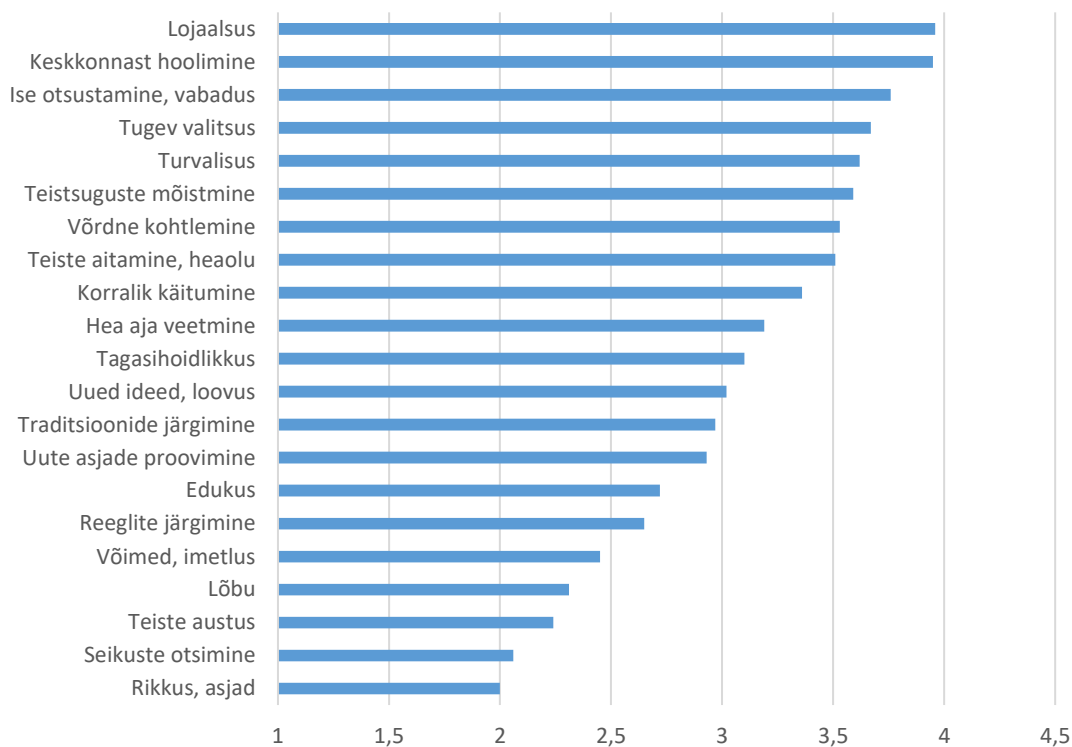
Üksikväärtused koonduvad Schwartzi järgi **kümneks alusväärtustüübiks**, mis võimaldavad kirjeldada hoiakute, käitumiste ja subjektiivsete olukordade variatiivsust:

1) Võim (rikkus, teiste endale kuuletuma panemine) 2) Saavutus (edu, oskuste ja võimete näitamine) 3) Hedonism (mõnus aja veetmine, lõbutsemine) 4) Stimulatsioon (üllatused ja uued tegevused, seiklused ja risk) 5) Enesesuunamine (ise oma tegevuse üle otsustamine, loovus ja uued ideed) 6) Kõikehõlmavus (võrdne kohtlemine, teiste ärakuulamine, loodusest hoolimine) 7) Heasoovlikkus (teiste aitamine, ustavus) 8) Traditsioon (traditsioonide järgimine) 9) Mugandumine (konformsus = tagasihoidlikkus ja vähenõudlikkus, korralik käitumine) 10) Turvalisus (turvaline ümbrus ja valitsuse tagatud turvalisus)	 Joonis 1.2 Schwartzi väärtuste mudel (Allikas: Lilleoja 2012)
--	---

Joonis 1.3 näitab Schwartzi üksikväärtuste keskmist tähtsust Eestis 2004–2016.

Ingleharti ja Schwartzi lähenemiste vahel väärtuste mõõtmisele on nii erinevusi kui sarnasusi (Dobewall 2013). Nimelt selleks, et olla avatud väärtustega Schwartzi järgi, peavad invidiidid pidama oluliseks Ingleharti eneseväljenduslikke väärtuseid, samas kui alahoidlikkusega käib kaasas traditsionaalsete ja ellujäämist rõhutavate väärtuste oluliseks pidamine (Dobewall 2013, lk 42). Peamiseks erinevuseks kahe mõõtmise viisi vahel on see, et Schwartz mõõdab indiviidi personaalseid väärtusi, küsides, kuivõrd on inimeses mingeid omadusi (järgib traditsioone, võtab ette uusi asju), Ingleharti lähenemine aga on rohkem seotud ühiskonna arengu ning institutsioonidega ning mõõdab väärtusi läbi suhtumise näiteks aborti, laste kasvatamisse, riiki, usaldusse või teatud tegevustesse (vt täpsemalt ptk 3.1). Ingleharti ellujäämine-eneseväljendus väärtusskaala on seotud Hofstede (1980) individualismi-kollektivismi ning Shalom Schwartzi (1994) autonoomia-seotuse kultuurimõõtmetega, kus kõigi kolme peamiseks tuumaks on

inimeste püüd suurema autonoomia ja valikuvabaduse suunas (Inglehart ja Oyserman 2004, Schwartz 2004).

Joonis 1.3 Schwartzi üksikväärtuste levik Eestis (Andmed ESS Rämmer, Ainsaar, Realo 2019, kaalutud valim 2004–2016 keskmised väärtused Eestis, pööratud skaala, 1 = pole üldse minu moodi, 6 = väga minu moodi)

Väärtuste seosest ühiskonna arenguga on juttu järgnevates peatükkides.

2. METOODIKA

Mare Ainsaar, Anu Realo

2.1 Andmed

Uuringus kasutatakse Eesti kohta juba kogutud andmeid neid võimaluse korral omavahel kombineerides. Rahvusvahelise võrdluse võimalikkuse tõttu kasutatakse analüüsiks peamiselt kahte andmekogu: Euroopa Sotsiaaluuring ning Euroopa ja Maailma Väärtuste uuringut. Need on ainukesed uuringud Eestis, mis võimaldavad rahvusvahelist võrdlust ja sisaldavad piisavalt värskeid andmeid Eesti ühiskonna kohta. Riigi olukorra kirjeldamiseks kasutatakse riigi suhtes esinduslikke (kaalutud) andmeid. Eesti võrdluses teiste riikidega keskendume peamiselt nendele riikidele, kus hinnangud inimeste heaolule on kõrgemad või riigid on muul viisil Eesti jaoks huvitavad (vt 2.1.4).

Euroopa ja Maailma Väärtuste uuring

EVS ja WVS puhul on tegemist ainsate süsteemsete uuringutega, kus Eesti elanike väärtusi ja nende muutust on uuritud Eesti ajaloo kõige murrangulisematel aegadel: iseseisvuse taastamisel, riigi ülesehitamisel ja Euroopaga lõimumisel. Tegemist on unikaalsete andmestikega, mis võimaldavad hinnata, kuhu Eesti nn maailma väärtuste kaardil paigutub, kas ja kui võrd on Eesti asukoht ligi 30 aasta jooksul muutunud.

1981. aastal alustati Tilburgi ülikooli eestvedamisel Euroopa Väärtusuuringut, millest kasvas välja Maailma Väärtuste uuring (WVS). Eesti on osalenud uuringus alates 1990. aastast. Globaalselt võrreldavaid andmeid on kogutud aastatel 1995, 1999, 2008, 2011 ja 2018. Uuring baseerub peamiselt Ingleharti teoorial (vt kirjeldust osas 2.1), kuid võimaldab mõõta ka teisi väärtusi. Valim on esinduslik 18-aastaste ja vanemate inimeste suhtes. Esimesed WVS/EVS andmed Eesti kohta pärinevad 1990. aastast, kui Eesti oli veel Nõukogude Liidu koosseisus (tabel 2.1.1). Järgmine WVS etapp toimus Eestis viis aastat pärast taasiseseisvuse väljakuulutamist, s.o 1996. aasta sügisel ning seejärel vaid kolm aastat hiljem; 1999. aastal viidi uuring läbi taaskord EVS egiidi all. 2008. aastal korraldati Eestis uuring EVS ja 2011. aastal WVS ankeedi alusel. Uuringute viimane andmekogumisvoor toimus 2018. aastal – vastavalt

WVS ja EVS omavahelisele kokkuleppele viidi uuring Eestis (sarnaselt paljudele Euroopa riikidele) läbi EVS ankeedi alusel.

Tabel 2.1.1 Eesti andmed Maailma (WVS) ja Euroopa väärtuste (EVS) uuringus

Andmete kogumise periood	Uuring	Valimi suurus	Keskmine vanus (SD)	Uuringu läbiviija Eestis
01.06.1990–30.08.1990	EVS	1008	39.7 (14.8)	Andrus Saar*
20.10.1996–23.11.1996	WVS	1021	43.6 (15.3)	Mikk Titma*
01.10.1999–31.10.1999	EVS	1005	44.4 (17.6)	Andrus Saar
01.07.2008–31.08.2008	EVS	1518	50.1 (18.5)	Andrus Saar
18.11.2011–02.12.2011	WVS	1533	48.6 (18.5)	Andrus Saar
17.05.2018–12.09.2018	EVS	1304	54.9 (18.8)	Erki Saar**

Märkus: EVS – Euroopa väärtuste uuring; WVS – Maailma Väärtuste uuring; SD = standardhälve. *Uuring toimus koostöös Hans-Jürgen Klingemanniga; **Uuring viidi läbi koostöös Anu Realoga

Käesolevas analüüsis on kasutatud WVS ja EVS ühendatud andmestikku, mis koondab endas aastatel 1981–2014 kogutud andmed³ ja viimase EVS vooru (2017-2018) andmestikku. Tabelis 2.1.2 on toodud vastajate arvud Eesti ja teiste analüüsis kasutatud maade andmevoorude lõikes.

Tabel 2.1.2 Analüüsis esindatud riikide valimite suurused uuringute ja aastate lõikes

	EVS	WVS	EVS	EVS	WVS	EVS**
	1990*	1995-1997	1999-2000	2008-2009	2011-2013	2017-2018
Eesti	1008	1021	1005	1518	1533	1308
Iirimaa	1000	0	1012	1013	0	0
Rootsi	1047	1009	1015	1187	1206	1195
Saksamaa	3437	2026	2036	2075	2046	5404
Sloveenia	1035	1007	1006	1366	1069	1091
Soome	588	987	1038	1134	0	1203
Taani	1030	0	1023	1507	0	3357
Kokku	9145	6050	8135	9800	5854	1308

Euroopa Sotsiaaluuring

Euroopa Sotsiaaluuring (ESS) on rahvusvaheline sotsiaalteaduslik uuring ja Euroopa teadustaristu. Andmeid kogutakse Eestis alates 2004. aastast iga kahe aasta tagant. Eri riikide

³ European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008); World Value Survey official 6 wave aggregate 1981-2014, v.20150418, 2015; <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/previous-surveys-1981-2008/integrated-values-surveys-1981-2014/>

andmete võrreldavuse tagamiseks nõutakse rangete protseduurireeglite järgimist. Valim on esinduslik 15-aastaste ja vanemate riigi elanike suhtes. Kogutud andmed võimaldavad analüüsida hoiakute, institutsioonide muutuse ja inimeste käitumise vahelist seost ning mitmeid muid protsesse ühiskondades. ESS on tänapäeval peamine **Schwartzi väärtuste** mõõtmise andmekogu. Euroopa Sotsiaaluuringus kasutatakse peamiselt S. Schwartzi (2004) väärtusteooriat koos taustatunnustega.

Tabel 2.1.3 Analüüsis esindatud riikide valimite suurused ESSis aastate lõikes

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Eesti	1989	1517	1661	1793	2380	2051	2019	1905
Iirimaa	2286	1811	1764	2576	2628	2390	2757	-
Rootsi	1948	2155	1830	1497	1847	1791	1551	-
Saksamaa	2870	2916	2751	3031	2958	3045	2852	-
Sloveenia	1442	1476	1286	1403	1257	1224	1307	-
Soome	2022	1896	2195	1878	2197	2087	1925	-
Taani	1487	1505	1610	1576	1650	1502	0	-
Kokku	14044	13276	13097	13754	14917	14090	12411	-

2.2 Väärtuste jaotused

Konkreetsetest väärtuste mõõtmisest on iga peatüki meetodi osas eraldi kirjutatud. Raport algab klassikalise Inglehart lähenemisega (ptk 3.1). Ingleharti väärtuste mõõtmise tunnustest annab ülevaate tabel 3.1.1. Ingleharti väärtuste juurde naaseb raport ka viiendas peatükis, kus analüüsitakse väärtuste seost majanduskasvu ning poliitilise aktiivsusega.

Rapordi osad 3.2 kuni 3.6 kasutavad, vastavalt alateemale, kõige asjakohasemaid kombinatsioone kas Ingleharti või Schwartzi väärtuste valikust. Osas 5.2 võetakse kokku Schwartzi klassikaliste väärtuste (vt joonis 1.2) ning peatükkides 3.2 kuni 3.5 loodud väärtusrühmade muutus Eestis ja väärtuste seos inimeste heaoluga.

Neljas peatükk läheneb väärtustele empiirilisel ja koondab statistiliste meetoditega just Eestis teineteisele kõige lähemal asuvad Schwartzi väärtused nelja väärtusfaktorisse ja hiljem

rühmitab inimesi vastavalt väärtuste kombinatsioonile. Selleks lisatakse Schwartzi väärtustele mõned Inglehart stiilis hoiakute tunnused.

2.3 Taustatunnused

Lisaks väärtustele kasutame analüüsis palju erinevaid taustatunnuseid nii indiviidi kui riigi tasandil. Väärtusi analüüsitakse indiviidi tasandil järgmiste tunnuste kaupa: sugu, vanus, immigratsioon (või mitte), haridus, majanduslik kindlustatus (2 rühma), tervis (3 rühma), regionaalne paiknemine (maa, linn), NUTS3 tasand (Harjumaa, Ida-Viru, Lõuna-Eesti, Lääne-Eesti, Kesk-Eesti), eluga rahulolu (2 rühma), mõlemat tüüpi usaldus (2 rühma).

Vanust analüüsitakse teatud juhtudel aastakümnete (põlvkondade) kaupa, kuid süstemaatiliselt analüüsitakse kõiki tunnuseid vähemalt vanuse kolmes kategoorias: (15)18–30-aastased, 31–63-aastased, 64-aastased ja vanemad. Need rühmad on valitud nii, et arvestada saab nii elutsüklite kui põlvkondade eripära (Lilleoja ja Raudsepp 2016).

Haridustaseme analüüsil kasutatakse enamasti kolmest jaotus: (3) kõrgharidus, (2) keskharidus, rohkem kui keskharidus, kuid mitte kõrgharidus ja (1) madalam kui keskharidus.

Sissetuleku näitajad on enamasti kodeeritud kaheks rühmaks: 1) majanduslikult toime tulevad ja 2) majanduslikes raskustes olevad inimesed.

Institutsionaalne usaldus – summaindeks riigi institutsioonide usalduse kohta (näiteks ESSis usaldus parlamendi + usaldus õigussüsteemi +usaldus politsei vastu), kõik projekti riigid koos. Pidev tunnus on kodeeritud kaheks põhimõttel, et kõikide projektiriikide usalduse mediaanist allapoole on vähe, ja ülespoole palju usaldust.

Inimeste usaldamine – summaindeks riigi institutsioonide usalduse kohta (näiteks ESSis küsimused A4 + A5 + A6) kõik projektiriigid ja jagada mediaani järgi kaheks osaks (madal ja kõrge).

Eluga rahulolu rühmitatakse analüüside jaoks enamasti kaheks rühmaks: madal (ESSis 0–5) ja kõrge (ESSis 6–10).

Vajaduse korral lisatakse täiendavaid tunnuseid, mis tunduvad asjakohased teatud alateemade puhul (näiteks pereeluga seotud väärtuste puhul perekonnaseis jms). Erinevate mudelitega on võimalik luua terviklik arusaam **näitajate omavahelisest struktuursest seotusest** väärtustega.

2.4 Võrdlusriikide valik

Konkreetsete riikide valiku puhul on jälgitud nelja kriteeriumi: **riikide heaolu tase on kõrge (hinnatud inimeste rahuloluga), riigis on Eestiga sarnane või kõrgem majanduslik areng, need riigid asuvad Euroopas, ehk siis Eestiga suhteliselt sarnases majandus- ja kultuuriruumis ja nende riikide kohta on olemas andmed meid huvitavates andmekogudes** (tabel 2.4.1). Paljude analüüside puhul lisame üldkirjeldusse suurema hulga riike, kuid süstemaatiline väärtuste ülevaade baseerub nn võrdlusriikide trendide võrdlemisel.

Tabel 2.4.1 Ülevaade võrdlusriikide taustaandmetest

	Eluga rahul-olematud (% 2016 ESS)	Demograafiline indeks ⁴	Sissetuleku vaesus (60%, 2017 Eurostat)	Keskmine eluiga, (2017 Eurostat)	Kõrgharidusega inimesi 30-35 seas (% 2018 Eurostat)	Ostjõu järgi kohandatud SKP in kohta, (2017 Eurostat)
Eesti	26	1	21	78,4	48	23 600
Sloveenia	27	2	13,3	81,2	44	25 500
Iirimaa	21	5	15,6	82,2	55	54 300
Saksamaa	15	1	16,1	81,1	35	37 100
Taani	3	4	12,4	81,1	49	Sama SE
Rootsi	20	4	15,8	82,5	44	36 300
Soome	8	4	11,5	81,7	52	32 700

Kõik võrdlusriigid on Ingleharti sekulaarsuse skaalal suhteliselt sarnased (v.a Iirimaa), aga erinevad eneseväljenduse skaalal (joonis 1.1). Sloveenia on Eestile sarnane suuruse (rahvaarv ja territoorium) ning ajaloolise tausta poolest, kuid edestab Eestit eluea ja majandusliku toimetuleku poolest. Ka demograafiline olukord on Sloveenias Eestist mõnevõrra parem. Saksamaa on olnud Eestile eeskujuks seadusandluse valdkonnas ning Euroopa ühe majanduslikult edukama ja mõjukama riigina oluline võrdlusriik. Demograafiliselt on Saksamaa tulevik suhteliselt sarnane Eestiga, kuid majanduse ja elukvaliteedi näitajad

⁴ Allikas Ainsaar ja Rootalu 2016, suurem number näitab paremat demograafilist olukorda.

paremad. Rootsi ja Soome on lähedased nii geograafiliselt kui ka sageli arengueeskujuks. Iirimaa oli pika aja jooksul (enne majanduskriisi) Eestile eeskujuks majanduse arendamisel ning on olnud väga paljudes valdkondades edukas. Taani on väga pikka aega olnud Euroopas ja maailmas esirinnas eluga rahulolu näitajate poolest.

Varasemad käsitlused on viidanud väärtus-skaalade kasutamisega kaasnevale vastamisstiili mõjule eri kultuurides, mis võib mõjutada just riikide võrdluste tulemusi (Lilleoja ja Saris 2015). Sellepärast kasutame riikide võrdluse puhul ESS andmestikus riikide korrigeeritud andmeid (vt vastav märge joonisel). Korrigeeritud andmete puhul on arvutatud iga riigi jaoks eraldi kõigi väärtuste keskmine summa ühe indiviidi jaoks läbi kõikide ESS voorude (2002–2016). Juhul, kui riigi tulemus erineb üldisest kõikide riikide keskmisest (näiteks on süstemaatiliselt suurem või väiksem), on seda väärtust korrigeeritud nn riigi koefitsiendiga. Näiteks Eesti inimesed näivad süstemaatiliselt vähem nõustuvat kõigi väärtusväidetega ja sellepärast lisati riikide võrdluse puhul Eesti väärtusele 0,134 punkti. Samasugune korrektsioon oli Soomes 0,075; Iirimaa -0,087; Rootsis 0,1870; Sloveenias -0,2717. Saksamaa ja Taani andmed ei vajanud sisuliselt korrektsiooni. See meetod põhineb teoreetilisel arusaamal Schwartzi väärtustest kui põhimõtteliselt vastandlikest väärtustest, mis peaksid kokkuvõttes andma suhteliselt konstantse tulemuse. Võib veel lisada, et riigi koefitsiendi kasutamine ei muutnud põhimõttelisi tulemusi.

3. EESTI ELANIKE VÄÄRTUSTE ja HOIAKUTE MUUTUS

3.1 VÄÄRTUSTE MUUTUS AASTATEL 1990–2018 – INGLEHARTI KULTUURILISTE VÄÄRTUSTE DIMENSIOONID

Anu Realo

3.1.1 Sissejuhatus

Peatükis vaadeldakse ellujäämise vastandina eneseväljendusega seotud väärtuste muutust Eestis aastatel 1990 kuni 2018, lähtudes Ronald Ingleharti ja kolleegide (Inglehart 1997, 2006, Inglehart ja Baker 2000, Inglehart ja Welzel 2005) väärtusteooriast. Peatükis kasutatakse Maailma Väärtuste uuringu (WVS, World Values Survey) ja Euroopa väärtuste uuringu (EVS, European Values Study) andmeid.

Ingleharti (Inglehart 1997, 2006, 2018; Inglehart ja Welzel 2005) käsitluse kohaselt võib rääkida kahest peamisest kultuuriväärtuste mõõtmest: (1) **traditsionaalsus vastandina ilmalik-ratsionaalsele**, mis vastandab tüüpiliselt agraarsetes ühiskondades kehtivad religioossed ja traditsionaalsed väärtused sekulaarsete ja ratsionaalsete väärtustega, mis enamasti domineerivad linnastunud ja industrialiseeritud ühiskondades ning (2) **ellujäämine vastandina eneseväljendamisele**, mis väljendab nihet majandusliku ja füüsilise turvalisuse rõhutamiselt eneseväljenduse, subjektiivse heaolu ning elukvaliteedi väärtustamise suunas. Need kaks mõõdet võimaldavad kirjeldada suure osa väärtuseelistuste kultuuridevahelistest erinevustest (vt ka Realo 2013).

„Väärtusmõõde, mis vastandab traditsionaalsed ning ilmalik-ratsionaalsed väärtused, peegeldab kontrasti ühiskondade vahel, kus religioon on väga oluline, ja kus ei ole“ (Realo 2013, lk 25), samas on kuuletumine mis tahes autoriteedile – on selleks siis jumal, riigijuht või perepea – kõik omavahel väga lähedalt seotud (Inglehart ja Baker 2000). Traditsioonilisi väärtusi rõhutavates ühiskondades on religioonil tähtis roll, inimesed peavad oluliseks tugevaid

sidemeid laste ja vanemate vahel ning kuuletumist võimule, autoriteedile. Samuti on traditsioonilisi väärtusi rõhutavates ühiskondades taunitud see, mida nimetatakse sotsiaalseks anomaaliaks, nagu abielulahutus, abort, enesetapp ja halastussurm. Ühiskondades, kus domineerivad ilmalik-ratsionaalsed väärtused, on religiooni ja religioosse autoriteedi/võimu tähtsus väike, inimesed peavad pigem oluliseks oma isiklike püüdlusi kui sotsiaalset konformsust, neil on ratsionaalne usk teadusesse ja tehnoloogia progressi ja indiviidi õigustesse oma elu puudutavaid olulisi otsuseid (sh eutanaasia, enesetapp, abielulahutus, abort) ise teha (Inglehart ja Welzel 2005)“ (lk 43).

Samal ajal, „neis ühiskondades, kus domineerivad eneseväljendusele suunatud väärtused, on inimestel enda sõnul parem tervis, inimesed tunnevad vastutust oma tegude eest, on poliitiliselt aktiivsed, tolerantsed erinevuste suhtes, teadlikud ja entusiastlikud loodushoiu küsimustes (Inglehart ja Baker 2000). Rahvad, kes rõhutavad eneseväljendust, on tundlikumad inimõiguste küsimustes, teadlikud tehnoloogia-alastest ohtudest ja riskidest ning tähelepanelikumad vähemuste diskrimineerimise osas. Neid ühiskondi, kus valitsevad pigem ellujäämisega seotud väärtused, iseloomustab madal majanduslik ja füüsiline turvatunne ning materiaalsete väärtuste esikohale seadmine. Ellujäämist rõhutavates ühiskondades elavad inimesed pigem ei usalda teisi, ei ole oma eluga rahul ega talu teistsuguseid inimesi (nt võõramaalasi või erineva seksuaalse suundumusega inimesi) enda kõrval. Samuti hindavad neis ühiskondades inimesed oma tervist suhteliselt viletsaks, ei pea oluliseks soolist võrdõiguslikkust ega loodushoiu ning säästva eluviisiga seotud küsimusi (Inglehart ja Oyserman 2004)“ (Realo 2013, lk 43).

Ingleharti ja kolleegide (Inglehart 1997, 2006, 2018; Inglehart ja Welzel 2005) uurimistööd on näidanud, et viimase poole sajandi jooksul leidis suuremas osas Lääne ühiskondades aset oluline kultuuriline muutus, mille peamiseks sisuks oli kasvava majandusliku jõukuse ja heaolu tingimustes postmaterialistlike väärtuste esiletõus ja traditsiooniliste väärtuste taandumine. Selle protsessi tulemusena on tänaseks päevaks enamikes Lääne-Euroopa riikides paljud nn vaigse revolutsiooni väärtused (s.o tolerantsus sama seksuaalsättumusega inimeste suhtes, sooidentiteedi käsitlemine spektrina binaarse vastanduse asemel, erinevate kooseluvormide lubamine, avatus ja sallivus multikultuurse identiteedi ja elustiili suhtes jpm) leidnud kinnistamist mitte ainult sotsiaalsete normide, vaid ka seadusandluse läbi.

Tabel 3.1.1 Ingleharti ja kolleegide väärtusdimensioonide aluseks olevad küsimused

EVS 2017 ^a	EVS/ WVS 1981- 2014 ^b	Traditsionaalsed väärtused (ilmalik-ratsionaalsed väärtused on sama skaala teine ots)	EVS 2017 ^a	EVS /WVS 1981- 2014 ^b	Eneseväljenduslikud väärtused (ellujäämisega seotud väärtused on sama skaala teine ots)
V63	F063	Jumal on vastaja elus väga oluline	V110 -v111	E003- E004	Oluline on sõnavabaduse kaitse (4) ning võimalus lasta inimestel rohkem kaasa rääkida tähtsates riigiasjades (2) kui võitlus hinnatõusuga (3) ning riigis korra säilitamine ^d (1)
V93, V95, V86, V92	A040, A042, A029, A039	Lastel peres on oluline kasvatada pigem religioossust ja sõnakuulelikkust kui sõltumatust ja otsusekindlust, visadust ^c	V7	A008	Vastaja on õnnelik
V154	F120	Abort ei ole kunagi õigustatud	V153	F118	Homoseksuaalsus on alati õigustatud
V170	G006	Vastaja on uhke, et on asukoha riigi kodanik	V98	E025	Vastaja on alla kirjutanud petitioonile
V114	E018	Suurem lugupidamine võimu suhtes on hea asi	V31	A165	Enamikku inimesi võib usaldada

Märkus: Tabel on koostatud Inglehart ja Welzel (2005) raamatus toodud tabeli 2.1 (lk. 49) põhjal, võttes arvesse Maailma Väärtuste uuringu küsimustiku eestikeelset versiooni. ^aEVS 2017 Integrated Dataset, ZA7500, v.2.0.0 (2019-07-15), <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/pre-release-evs-2017/>; ^bEuropean Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008); World Value Survey official 6 wave aggregate 1981-2014, v.20150418, 2015, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/previous-surveys-1981-2008/integrated-values-surveys-1981-2014/>; ^cAutonoomia indeks; ^d4-väiteline materialismi vs. postmaterialismi indeks.

Ingleharti teooria ja tulemuste (näiteks Inglehart 2018) kohaselt ei toimunud kultuuriline nihe või vaikne revolutsioon Lääne-Euroopas üleöö ega iseenesest — väärtusnihke materialistlikelt väärtustelt postmaterialistlike suunas tõi kaasa kasvav majanduslik jõukus ning põlvkondade vahetus. Seeläbi, kuidas uued põlvkonnad pärast Teist maailmasõda üha suurenevas majanduslikus kindlustundes ja heaolus peale kasvasid, asendusid materialistlikud väärtused põlvkondade vahetumise tulemusena postmaterialistlike väärtustega. Koos postmaterialistide osakaalu kasvuga ühiskonnas, suurenes järk-järgult ka toetus humanistlike väärtuste ja progressiivse sotsiaalse muutuse suunas. See omakorda tõi kaasa uued aruteluteemad poliitilisel maastikul, kus aastasadu parteisid ühendanud ja lõhestanud kesksete teemade nagu sotsiaalne klass ja ressursside ümberjagamise kõrval muutusid oluliseks sotsiaalse identiteedi, heaolu, võrdsete võimaluste ja keskkonna küsimused.

3.1.2. Metoodika. Väärtuste mõõtmine WVS ja EVS ankeedis

Ingleharti kultuurilised väärtusteljed on empiirilist kinnitust leidnud mitmetes (Inglehart 1997, Inglehart ja Baker 2000) uurimustes, mis on viidud läbi WVS ja EVS andmetel.

Kui algselt arvutas Inglehart (1997) väärtusdimensioonide faktorskoorid 22 tunnuse põhjal, näitasid hilisemad analüüsid, et piisab kümnest tunnusest (tabel 3.1.1) kirjeldamiseks olulisemaid kultuuridevahelisi erinevusi inimeste väärtuseelistustes (Inglehart ja Baker 2000).

Käesolevas analüüsis on kasutatud WVS ja EVS ühendatud andmestikku, mis koondab endas aastatel 1981–2014 kogutud andmeid⁵ ja viimase EVS vooru (2017) andmestikku⁶, mis avalikustati 2019. aasta juuli keskpaigas. Lisaks Eestile analüüsitakse väärtuste muutust järgmistes Euroopa riikides: Iirimaa, Rootsi, Saksamaa, Sloveenia, Soome ja Taani. Tabelis 2.1.2 on toodud vastajate arvud maade ja andmevoorude lõikes.

3.1.3 Väärtuste muutus 1990 kuni 2018. Traditsionaalsed vs. ilmalik-ratsionaalsed väärtused

Varasemad analüüsid (Realo 2013) on näidanud, et viimaste kümnendite jooksul ei ole toimunud olulisi muutusi selles, kui oluliseks peavad Eesti elanikud traditsionaalseid väärtuseid – üldiselt hinnates ei pea Eesti elanikud oluliseks jumala, religiooni, võimu ning riigi rolli enda elus ning samal ajal rõhutatakse Eestis inimese vabadust ja õigust oma elu puudutavaid otsuseid ise teha ning väljendatakse tugevat usku teaduse ja tehnoloogia progressi olulisusesse.

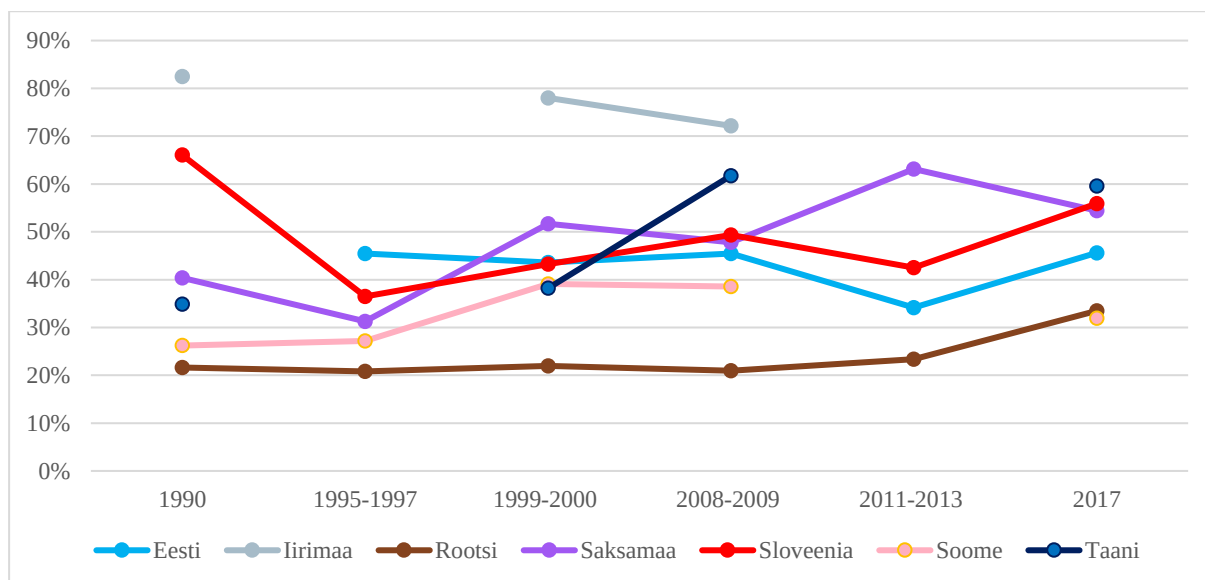
Näiteks nende Eesti elanike osakaal, kes on arvamusel, et suurem lugupidamine võimu suhtes on tulevikus hea, on ajavahemikul 1996 kuni 2018 püsinud sisuliselt samal tasemel (44%–46%), v.a väike langus 2011. aastal (joonis 3.1.1). Viimase uuringulaine tulemuste kohaselt on see näitaja kõrgem kui Soomes (32%) ja Rootsis (33%), kuid madalam kui näiteks Taanis (60%), Sloveenias (56%) või Saksamaal (54%).

Eesti asendit ilmalik-ratsionaalsete väärtuste telje kõrgemas osas, traditsionaalsete väärtuste vastandina, võib tõenäoliselt mõjutada nii meie sovjetlik kui religioosne, ajaloolises

⁵ European Values Study Longitudinal Data File 1981-2008 (EVS 1981-2008); World Value Survey official 6 wave aggregate 1981-2014, v.20150418, 2015; <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/previous-surveys-1981-2008/integrated-values-surveys-1981-2014/>

⁶ EVS 2017 Integrated Dataset, ZA7500, v.2.0.0 (2019-07-15), <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/pre-release-evs-2017/>

perspektiivis domineerivalt protestantlik pärand, milles välise autoriteedi tunnistamine on kindlasti väiksem kui katoliiklikes riikides (nt Iirimaa, kus 2008. aasta uuringulaine tulemuste kohaselt arvas 72% vastajatest, et suurem lugupidamine võimu vastu tulevikus oleks hea).

Joonis 3.1.1 Vastajate osakaal 1990–2017, kes on arvamusel, et suurem lugupidamine võimu suhtes tulevikus on „hea“. Andmed: WVS ja EVS Realo 2019. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

2018. aasta andmed Eestis näitavad, et vanuse lõikes peavad suuremat lugupidamist võimu suhtes tulevikus „heaks“ pigem vanemad inimesed (s.o 64-aastased ja vanemad, 44%), samas kui kuni 30-aastaste ja 31–63-aastaste seas oli vastav näitaja 33%. Venekeelsete ja eestikeelsete vastajate osakaal 2018. aastal, kes on arvamusel, et suurem lugupidamine võimu suhtes tulevikus on „hea“, oli vastavalt 52% ja 32%. Haridustaseme lõikes märkimisväärsed erinevusi ei esinenud. Võrreldes meestega (32%) on naiste hulgas (40%) mõnevõrra enam neid, kes peavad suuremat lugupidamist võimu suhteks pigem „heaks“.

3.1.4 Väärtuste muutus 1990 kuni 2018. Ellujäämist vastandina eneseväljendust rõhutavad väärtused

Kui Eesti asukoht traditsionaalsete vastandina ilmalik-ratsionaalsete väärtuste teljel on aastatel 1999 kuni 2018 jäänud hinnanguliselt enam-vähem samaks, siis seda suurem on huvi küsimuse vastu, kuivõrd on muutunud Eesti elanike väärtuseelistused ellujäämine vastandina

eneseväljendamine mõõtmel. 1990 kuni 2011 toimunud uuringulainete tulemused näitasid Eesti elanike suhteliselt vähest usaldust teiste inimeste suhtes, madalat sallivust ja subjektiivset heaolu ning kasinat poliitilist aktiivsust, keskkonnateadlikkust ja isiklikku algatust; seda nii võrdluses käesolevasse analüüsi kaasatud teiste riikide (s.o Iirimaa, Rootsi, Saksamaa, Sloveenia, Soome, Taani) kui paljude muude Lääne- ja Põhja-Euroopa ning inglisekeelsete riikide elanikega võrreldes. Tugev rõhuasetus ilmalik-ratsionaalsetele, nagu juba eelnevalt mainitud, samas ka ellujäämisega seotud väärtustele on Ingleharti ja kolleegide (Inglehart ja Baker, 2000; Inglehart ja Welzel 2005) sõnul 50 aastat kestnud kommunistliku režiimi otsene saavutus või pärand, sõltuvalt vaatekohast. Seda argumenti toetab asjaolu, et suur hulk Eesti naabreid (sh Läti, Leedu, Venemaa) ja mitmed teised endise Nõukogude Liidu vabariigid paiknevad maailma väärtuste kaardil üsna Eesti lähedal, moodustades endiste sotsialistlike riikide rühma.

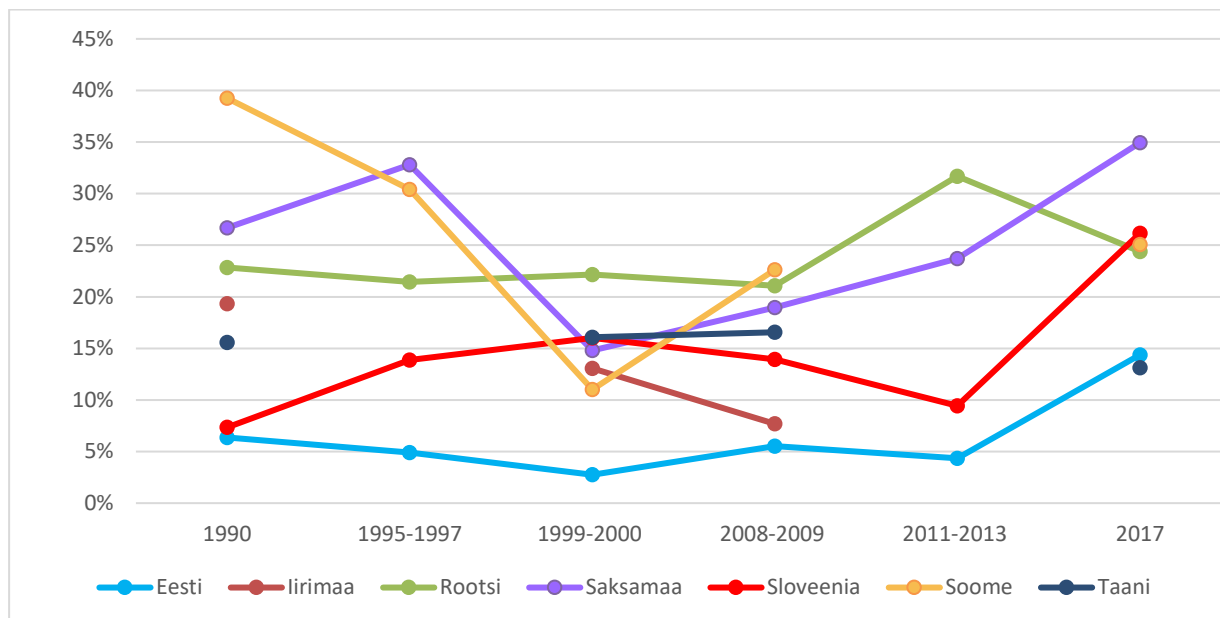
Järgnev analüüs keskendub ellujäämise vs. eneseväljendusega seotud väärtuste muutusele Eestis aastatel 1990 kuni 2018 võrdluses kuue eelnimetatud Euroopa riigiga (v.a Iirimaa, kelle kohta viimased andmed pärinevad aastast 2008), sest just nende väärtuste osas on Eesti senimaani olulisel määral Põhja- ja Lääne-Euroopa ning inglisekeelsetest riikidest erinenud.

Postmaterialism

Eneseväljenduslike vs. ellujäämisega seotud väärtusmõõtme üks määravamaid komponente on nn **materialismi-postmaterialismi indeks** (Inglehart 1997), mis kujuneb inimeste eelistuste põhjal riigi arengut puudutavatesse küsimustusse. Postmaterialistlik suhtumine on see, kui inimesed arvavad, et oluline on sõnavabaduse kaitsmine ja et neil lastakse rohkem kaasa rääkida tähtsates riigiasjades. Kui aga inimene peab samaaegselt oluliseks nii riigis korra säilitamist kui võitlust hinnatõusu vastu, prevaleerivad materialistlikud väärtused. Eelpool toodud variantide kombinatsioonid jäävad kahe suundumuse vahepeale.

Joonisel 3.1.2 on näidatud nende inimeste osakaal seitsme riigi ja viie uuringulaine lõikes, kes toetavad pigem postmaterialistlikke (s.o lasta inimestel rohkem kaasa rääkida tähtsates riigiasjades ning kaitsta sõnavabadust) kui materialistlikke (võitlust hinnatõusuga ning riigis korra säilitamist) väärtuseid. Jälgides Eesti elanike materialistlikku *versus* postmaterialistlikku maailmavaadet, tuleb tõdeda, et muutused viimase seitsme aasta jooksul on olnud märkimisväärsed – postmaterialistlikke väärtusi rõhutavate inimeste osakaal on vaatlusalusel perioodil (2011–2018) kasvanud 10% võrra. Hoogsast tõusust hoolimata paigutab see näitaja

Eesti (14%) kuue Euroopa riigi võrdluses koos Taaniga (13%) madalaimale kohale, nt Saksamaal oli 2017. aasta andmetel vastav näitaja 35% ning Sloveenias, Soomes ja Rootsis vastavalt 26%-24%.

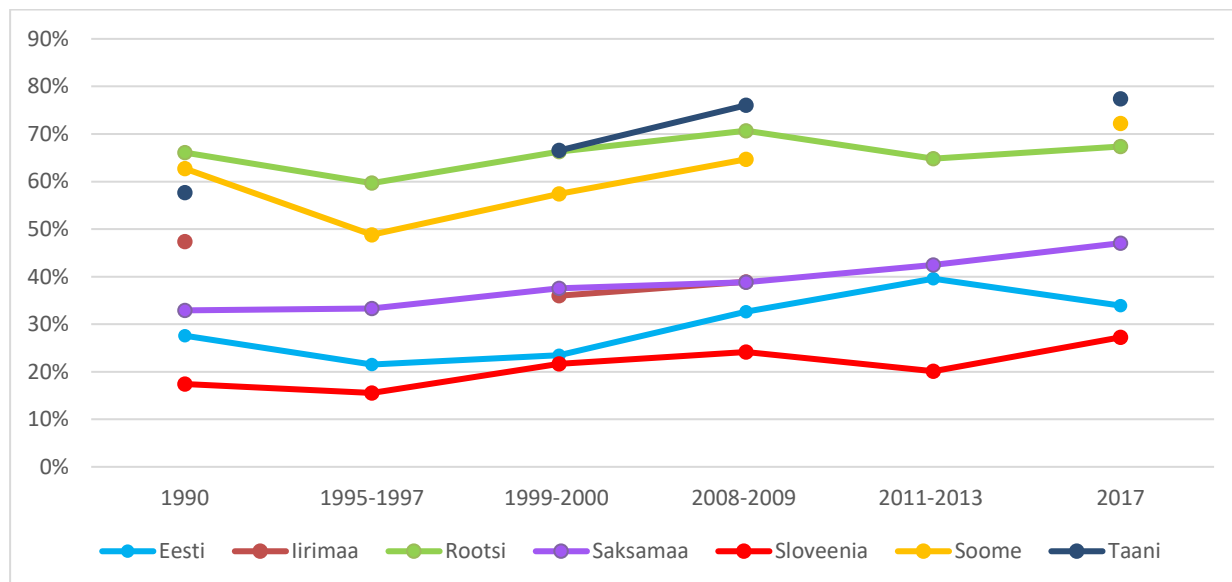
Joonis 3.1.2 Vastajate osakaal aastatel 1990 kuni 2017, kes peavad oluliseks postmaterialistlikke väärtuseid (s.o lasta inimestel rohkem kaasa rääkida tähtsates riigiasjades ning kaitsta sõnavabadust). Andmed: WVS ja EVS Realo 2019. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

2018. aasta andmed Eestis näitavad, et vanuse lõikes on postmaterialistlikke väärtusi rõhutavate inimeste osakaal pisut madalam vanemate (64-aastased ja vanemad, 12%) kui nooremate vanuserühmade seas (kuni 30- ja 31–63-aastased, 15%). Samas ei ole erinevused eriti märkimisväärsed. Venekeelsete ja eestikeelsete vastajate osakaal, kes peavad oluliseks postmaterialistlikke väärtusi, oli 2018. aastal vastavalt 7% ja 16%. Postmaterialistlikke väärtuste toetus kahaneb käsikäes vastajate haridustasemega (kõrgem haridus 19%, keskkharidus 12% ja madalam haridus 9%). Soolises lõikes märkimisväärsed erinevusi ei esinenud, meeste seas oli postmaterialistlike väärtuste toetajate osakaal naistega võrreldes paar protsenti kõrgem.

Usaldus

Ellujäämist vastandina eneseväljendamist rõhutavate väärtuste hindamise puhul on oluline arvesse võtta seda, kuivõrd inimesed üksteist usaldavad, mis on muuhulgas üks sotsiaalse

kapitali võtmenäitajatest (Allik ja Realo 2004, Realo ja Allik 2009). Sotsiaalse kapitali all mõistetakse tavaliselt seda kollektiivset ja majanduslikku kasu, mis tekib inimeste ja gruppide vahelisest koostööst, ühiselt jagatud huvidest ja vastastikusest usaldusest.

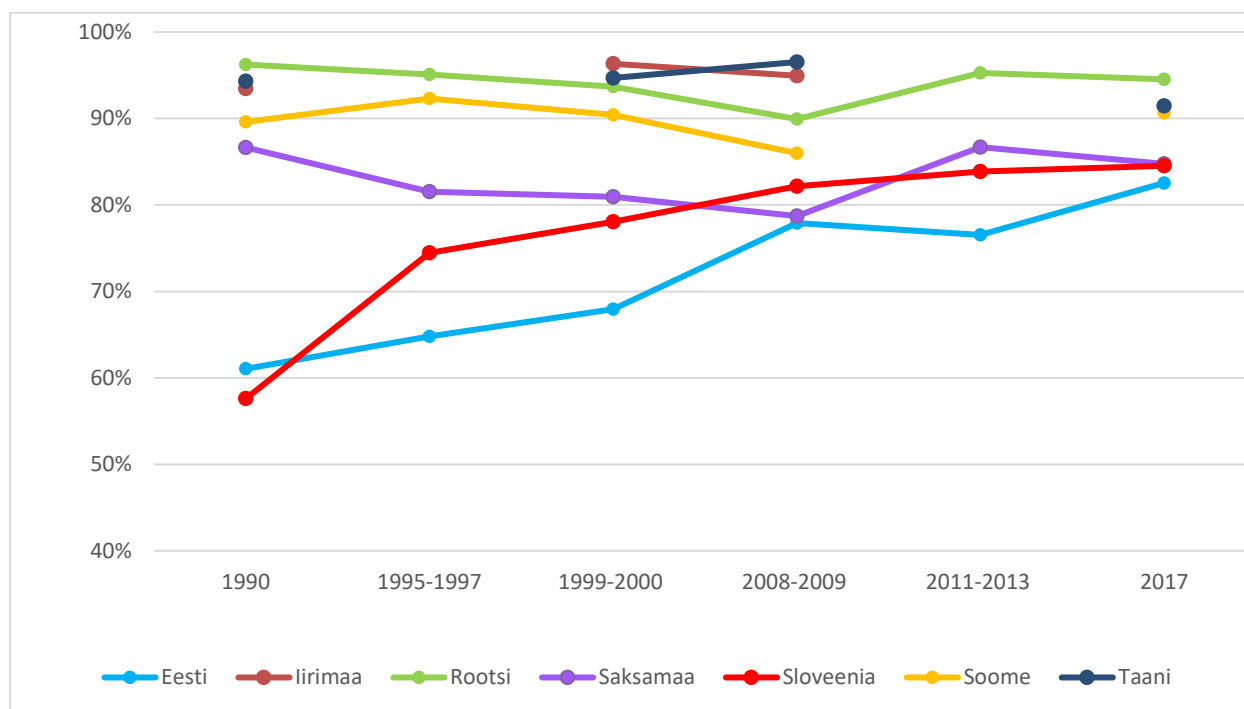
Joonis 3.1.3 Vastajate osakaal aastatel 1990 kuni 2017, kes on nõus väitega, et „enamikku inimesi võib usaldada“ (vastandina alternatiivsele vastusevariandile „inimestega [kokku puutudes] peab olema väga ettevaatlik“). Andmed: WVS ja EVS Realo 2019. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

Eesti elanike üldise usalduse määr langes 1990ndate esimesel poolel, kuid tõusis seejärel järkjärgult aastatel 1996 kuni 2011. Kui 2011. aasta uuringu kohaselt arvas 40% vastajatest, et „enamikku inimesi võib usaldada“, siis 1996. aastal oli vastav näitaja vaid 22% (vt joonis 3.1.3). Viimase, 2018. aasta küsitluse kohaselt on üldise usalduse määr Eestis langenud 10 aasta tagasele ajale, s.o 33-34% piirimaile. Seega, suurem osa Eesti elanikkonnast (66%) arvab jätkuvalt, et inimestega kokku puutudes peab olema väga ettevaatlik. Kuue riigi võrdluses jääb Eesti üldine usalduse tase oluliselt alla Skandinaavia maadele ja Saksamaale, kuid on 2018. aasta andmetel mõnevõrra kõrgem kui Sloveenias (27%).

2018. aasta andmed Eestis näitavad, et eestikeelsed vastajad on üldiselt usaldavamad (37%) kui venekeelsed vastajad (21%), ning üldise usalduse määr kasvab koos haridustaseme tõusuga 20 protsendilt madalama haridusega vastajate seas kuni 47% kõrgema haridusega vastajate seas. Soolised erinevused üldise usalduse määras puuduvad. Vanuse lõikes on erinevused väikesed (üldise usalduse määr 31- kuni 63-aastaste seas 35%, 63-aastaste ja vanemate seas 33%, kuni 30 eluaastat 28%).

Õnnetunne

Erinevalt üldisest usaldusest, on viimastel kümnenditel jõudsalt kasvanud Eesti inimeste õnnetunne. Kui 1990. aastal väitis ligikaudu 61% Eesti elanikest, et nad on kõiki asjaolusid arvestades kas väga või küllaltki õnnelikud, siis 2018. aastal väitis end õnneliku olevat ligikaudu 83% vastajatest. See näitaja paigutab Eesti kuue riigi võrdluses küll viimasele kohale, kuid erinevus näiteks Saksamaa (85%) ja Sloveeniaga (85%) on väga väike (joonis 3.1.4). Kuue riigi võrdluses elavad kõige õnnelikumad inimesed Rootsis, kus 95% vastajatest peab ennast küllaltki või väga õnnelikuks.

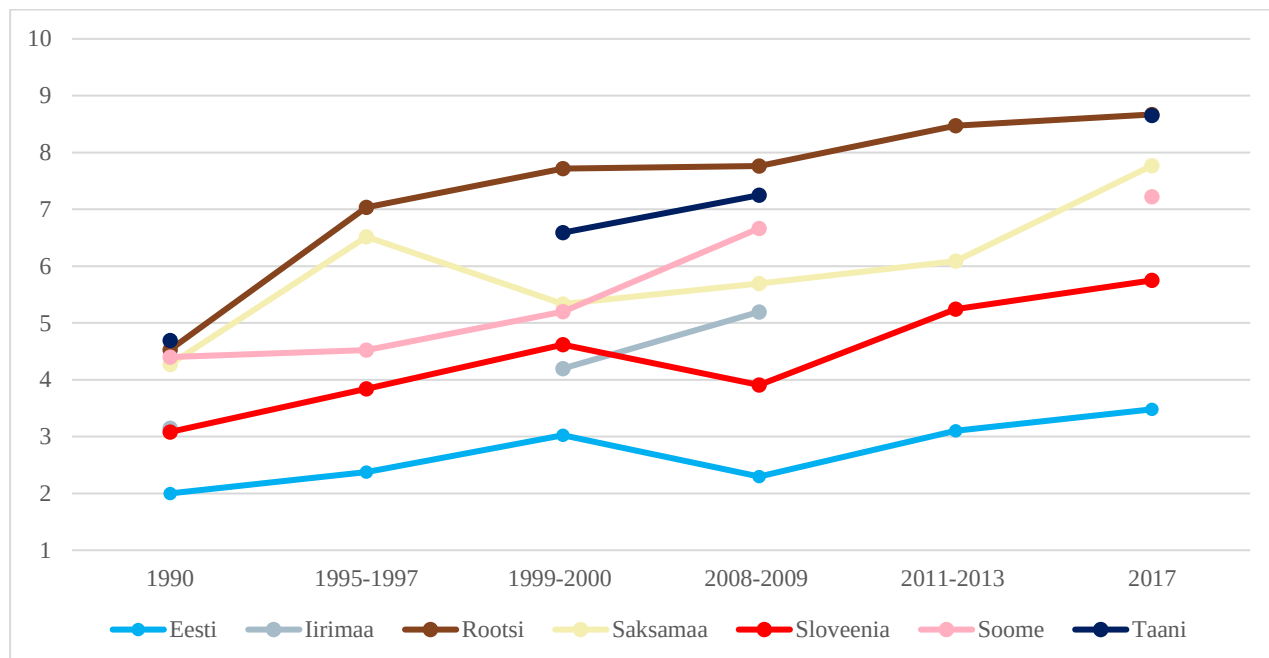

Joonis 3.1.4 Vastajate osakaal aastatel 1990 kuni 2017, kes kõiki asjaolusid arvesse võttes arvavad, et nad on väga või küllaltki õnnelikud. Andmed: WVS ja EVS Realo 2019. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

2018. aasta andmed Eestis näitavad, et vastajate osakaal, kes arvavad, et nad on väga või küllaltki õnnelikud, on kõrgeim alla 30-aastaste seas (96%), samal ajal, kui vastav näitaja 31- kuni 63-aastaste seas ja 63+ vanuserühmas on vastavalt 85% ja 73%. Õnnetunne kasvab koos haridustaseme tõusuga: kui madalama haridusega vastajate seas peab ennast õnnelikuks 72% vastajatest, siis keskmise ja kõrgema haridustasemega vastajate puhul on õnnelike inimeste osakaal vastavalt 81% ja 89%. Õnnetunne ei sõltu inimese soost, ega sellest, millist keelt ta räägib.

Vähemustesse suhtumine

Eneseväljenduslike väärtuste üheks tuumikteemaks on sallivus vähemuste suhtes – on selleks siis näiteks homoseksuaalid või erineva rahvusliku ja religioosse taustaga inimesed.

Joonis 3.1.5 Küsimuse „Palun öelge iga järgneva väite kohta [homoseksuaalsus], kas Te arvate, et seda tuleb alati õigeks pidada, seda ei saa kunagi õigeks pidada või on tõde kusagil vahepeal?” keskmine skoor skaalal 1=mitte õigustatud ... 10=õigustatud. Andmed: WVS ja EVS. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

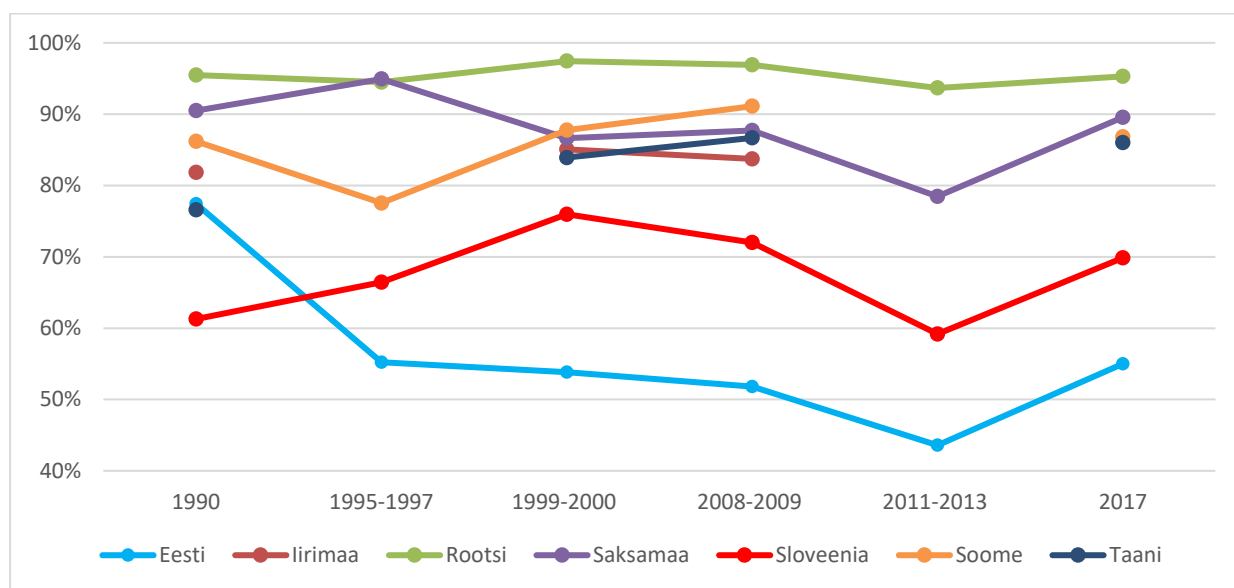
Joonis 3.1.5 näitab küsimuse „Palun öelge iga järgneva väite kohta [homoseksuaalsus], kas Te arvate, et seda tuleb alati õigeks pidada, seda ei saa kunagi õigeks pidada või on tõde kusagil vahepeal?” keskmist skoori skaalal 1=mitte õigustatud ... 10=õigustatud. Võrreldes 1990. aastaga on Eesti elanike suhtumine homoseksuaalsusse küll mõnevõrra positiivsemaks muutunud, kuid võrreldes teiste analüüsi kaasatud Euroopa riikidega on Eesti elanike suhtumine jätkuvalt märkimisväärselt tauniv.

2018. aastal Eestis kogutud andmetest ilmneb, et venekeelsete vastajate suhtumine homoseksuaalsusse (keskmine = 2,0) on eestikeelsete vastajatega (keskmine = 4,0) võrreldes taunivam. Nooremad vastajad, eriti alla 30. eluaasta (keskmine = 5,4) on homoseksuaalsuse küsimuses sallivamad kui need, kel vanust 31 kuni 63 (keskmine = 3,7) ja 63 või enam (keskmine = 2,5) aastat. Sallivus vähemuste suhtes kasvab koos haridustasemega, keskmised näitajad vastavalt 2,3; 3,1, ja 4,7 madalama, keskmise ja kõrgema haridustasemega vastajate

seas. Naiste (keskmine = 3,6) suhtumine homoseksuaalsusse on pisut positiivsem kui meestel (keskmine = 3,2).

Kodanikuaktiivsus

Eneseväljenduslike vastandina ellujäämist rõhutavate väärtuste oluline näitaja on ka inimeste poliitiline, keskkondlik ja kogukondlik aktiivsus. WVS/EVS uuringus on seda teemat mõõdetud muuhulgas küsimusega, kas inimesed on kunagi poliitilise protesti vormina alla kirjutanud mõnele petitsioonile või palvekirjale, või plaanivad seda kunagi teha. Jooniselt 3.1.6 on näha, et nende inimeste hulk Eestis, kes on mõnele petitsioonile alla kirjutanud või kes võiksid seda tulevikus teha, langes aastatel 1990 (77%) kuni 2011 (44%) järjepidevalt. Sarnaselt Saksamaale ja Sloveeniale on viimase kuue-seitsme aasta jooksul kodanikuaktiivsus Eestis jõudsalt kasvanud, kuid sellest hoolimata paigutub Eesti 2018. aasta andmete kohaselt kuue riigi võrdluses konkurentsitult madalaimale kohale (55%).

Joonis 3.1.6 Vastajate osakaal aastatel 1990 kuni 2018, kes on kirjutanud alla petitsioonile [s.o poliitilise protesti vormina, millest inimesed saavad osa võtta) või võiksid seda kunagi teha. Andmed WVS ja EVS Realo 2019. NB! Eestis viidi viimane andmekogumine läbi 2018. aastal

2018. aastal Eestis kogutud andmed näitavad, et venekeelsete vastajate kodanikuaktiivsus (36%) on eestikeelsetest vastajatest (56%) oluliselt madalam. Mida kõrgema haridusega on vastaja, seda suurema tõenäosusega on vastaja petitsioonile alla kirjutanud või valmis seda tegema (madalam haridus 32%, keskmine 48% ja kõrgem 66%). Vanuse lõikes on kodanikuaktiivsus märkimisväärselt madalam vanemate (64-aastased ja vanemad, 41%) kui

kahe noorema vanuserühma vastajate seas (kuni 30 eluaastat ja 31–63-aastased, 56%). Meeste hulgas (56%) on nende vastajate osakaal pisut suurem kui naiste seas (48%), kes on petitsoonile alla kirjutanud või valmis seda tegema.

3.1.5 Kokkuvõte, arutelu, tulevik

Võttes kokku muutused, mis on Eesti elanike ellujäämist vastandina eneseväljendust rõhutavates väärtushinnangutes, ilmneb, et viimase kolmekümne aasta jooksul on jõudsalt kerkinud Eesti elanike üldine õnnetunne ning mõnevõrra tõusnud ka postmaterialistlike väärtuste olulisus ning sallivus vähemusrühmade (s.o homoseksuaalide) suhtes. Üldine usaldus teiste inimeste suhtes, mis tegi läbi suure tõusu ajavahemikus 1996 kuni 2011, on 2018. aasta andmete kohaselt taandunud 10 aasta tagusele tasemele, ning kodanikuaktiivsus, mis perioodil 2008 kuni 2011 märkimisväärselt langes, kerkinud samale tasemele, mis oli 1990. aastate lõpus.

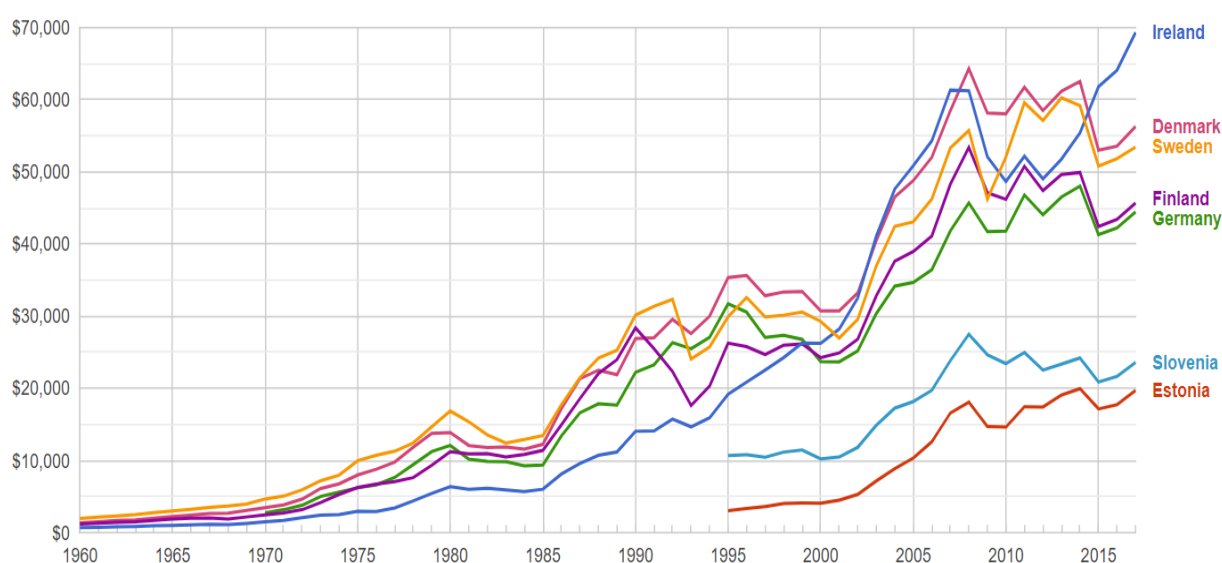
Kõigist muutustest hoolimata on Eesti asukoht maailma väärtuskaardil selle vasakus servas, ehk nende riikide seas, kus on suurem rõhk ellujäämisega seotud väärtustel. Kuigi õnnetunde poolest on Eesti väga sarnane Saksamaale ja Sloveeniale, usalduse määra poolest pisut eespool Sloveeniast ning postmaterialistlike väärtuste oluliseks pidamise poolest sarnane Taaniga, on teiste võrdlusriikide vastavad näitajad oluliselt kõrgemad. Samuti iseloomustab Eesti elanikke jätkuvalt, teiste võrdlusriikidega võrreldes, erakordselt vähene sallivus homoseksuaalsuse suhtes ning madal kodanikuaktiivsus. Viimaste näitajate poolest on Eesti oma arengus mitte ainult Soomest ja Rootsist, aga isegi Sloveeniast enam kui mitukümmend aastat maas.

Miks ja kuidas väärtused muutuvad?

Ingleharti väärtuste muutuse aluseks olev nappuse hüpotees (Inglehart ja Baker 2000), mille kohaselt majandusliku heaolu kasvades suureneb postmaterialistlike, eneseväljenduslike väärtuste olulisus, näib pidavat paika, kui võrdleme näiteks joonistel 3.1.2 ja 3.1.7 esitatud informatsiooni. Joonisel 3.1.7 on seitsme riigi kogumajandusprodukt inimese kohta (GDP *per capita*) USA dollarites ajavahemikus 1960 kuni 2017.⁷ **Valdavas osas riikides on kasvanud postmaterialistlikke väärtusi toetavate inimeste osakaal käsikäes riigi majandusliku jõukusega, samal ajal, kui majanduslangus ja sellega kaasnev ebakindlus tugevdavad**

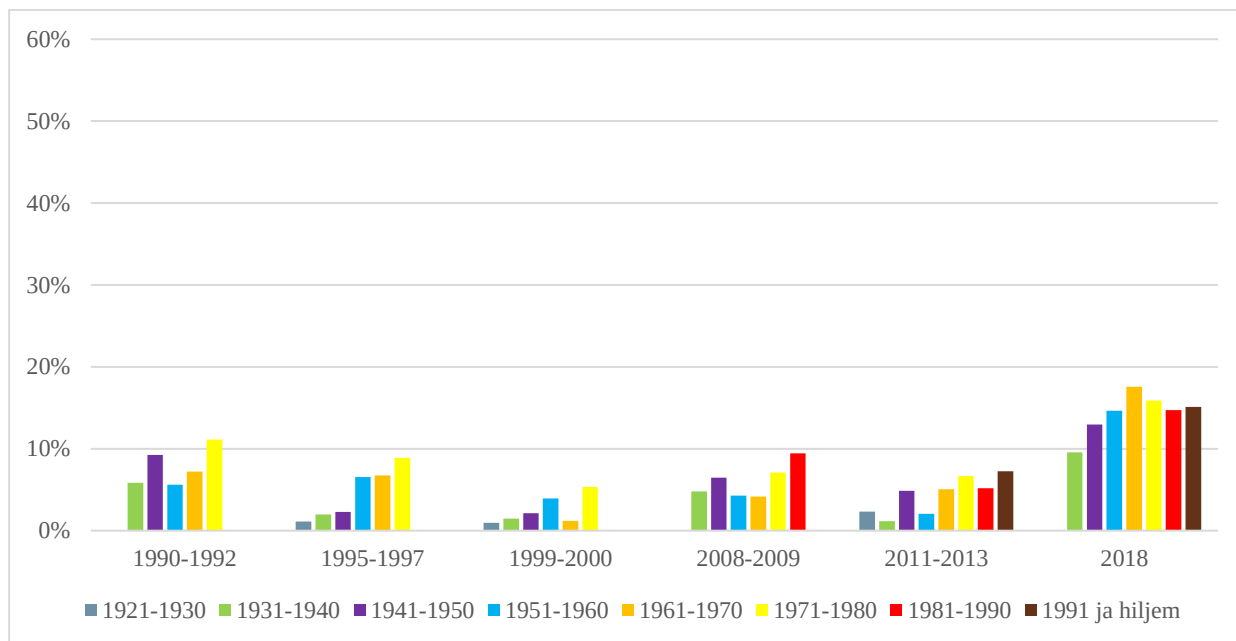
⁷ <https://www.google.com/publicdata>

elujäämisega seotud materialistlike väärtuste rolli ühiskonnas. Heaks näiteks on 2000. aastate alguse majanduslangus (joonis 3.1.7), mille tulemusena langes postmaterialistlikke väärtusi rõhutavate inimeste osakaal Soomes ja Saksamaal ligikaudu 20% (joonis 3.1.2) ning jõudis hoolimata pidevast majanduskasvust alles 2017. aastal kriisieelsele tasemele (Saksamaa) või selle lähedale (Soome). Analooget trendi on täheldatud Eesti puhul 1990. aastate esimeses pooles, kus keeruliste sotsiaalsete, poliitiliste ja majanduslike muutuste käigus nihkus inimeste rõhuasetus enam materialistlike, elujäämisega seotud väärtuste suunas (Realo 2013).

Joonis 3.1.7 Seitsme analüüsitud riigi kogumajandusprodukt (GDP) inimese kohta US dollarites aastatel 1960 kuni 2017 (Andmed: Maailmapank, <https://www.google.com/publicdata>)

Ingleharti (1990) väärtuste muutuse teise, ehk sotsialisatsiooni hüpoteesi kohaselt muutuvad väärtused ühiskonna jõukuse kasvades järk-järgult, põlvkondade vahetuse läbi. Väärtused kujunevad välja inimeste kasvueas, olles sealjuures oluliselt mõjutatud ümbritsevast majanduslikust kliimast ja heaolust. Postmaterialistlike väärtuste olulisuse kasv Eestis viimasel kümnendil paraku seda hüpoteesi otseselt ei kinnita, sest nagu jooniselt 3.1.8 näha, suurenes ajavahemikul 2011 kuni 2018 postmaterialistlikke väärtusi oluliseks pidavate inimeste osakaal pea kahekordselt kõigi põlvkondade lõikes.

Joonis 3.1.8 Vastajate osakaal **Eestis** aastatel 1990 kuni 2018, kes peavad oluliseks postmaterialistlikke (lasta inimestel rohkem kaasa rääkida tähtsates riigiasjades ning kaitsta sõnavabadust) väärtuseid sünnipõlvkondade lõikes (Andmed: WVS ja EVS Realo 2019)

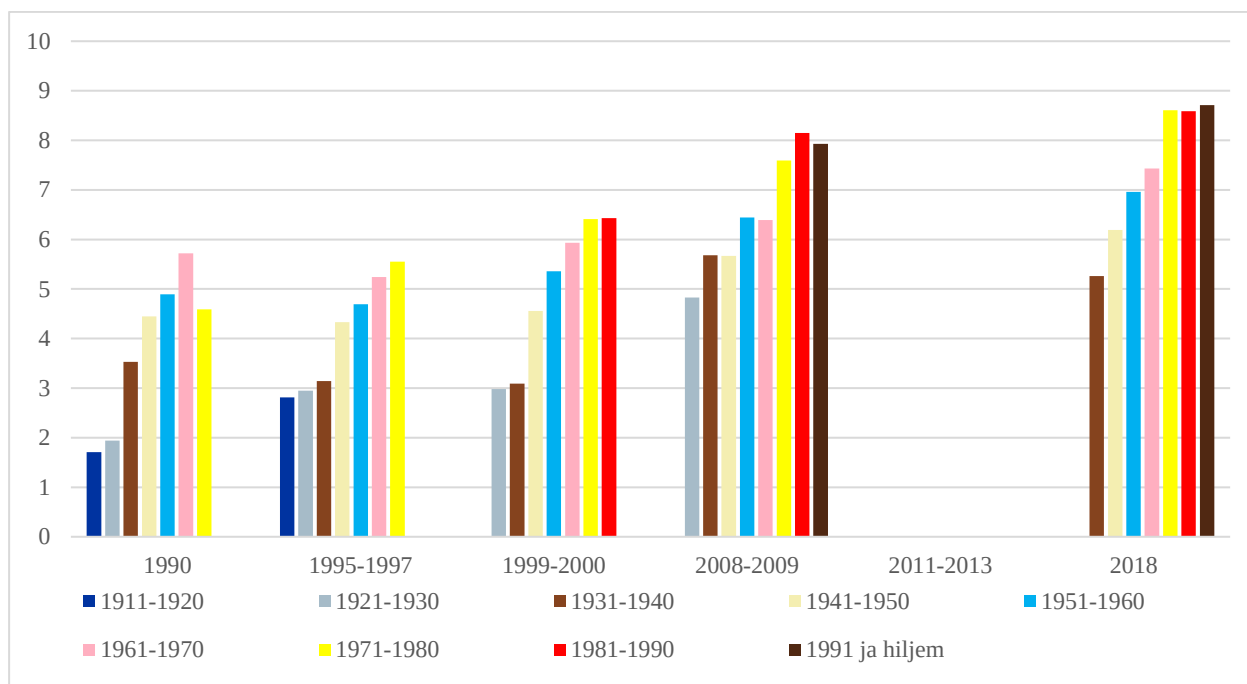
Samas oleks naiivne arvata, nagu oleks ühiskonna areng ja väärtuste muutus ainult majandusliku kasvu poolt determineeritud. Majanduskasv võrdlusriikides, v.a Iirimaa, on olnud alates 2007. aastast minimaalne või pigem isegi languses. Sellest hoolimata on just viimase 7-8 aasta jooksul toimunud nendes riikides, sarnaselt Eestile, jõuline postmaterialistlike väärtuste esiletõus (joonis 3.1.2). Kui riigi jõukuse kasv toetab postmaterialistlike väärtuste tugevnemist ja esilekerkimist, on väärtuste muutus mõjutatud ka riigi poliitilise, ajaloolise ja religioosse tausta poolt (Inglehart 2018). Selle tunnistuseks on asjaolu, et mitmete väärtuste poolest (näiteks sallivus seksuaalvähemuste suhtes), on Eesti elanike suhtumine veel aastal 2018 taunivam kui seda oli Rootsi, Soome, Taani ja Saksamaa elanikel 1990ndate alguses, kui nende riikide elanike ostujõud oli võrreldav majanduslike võimalustega tänases Eestis. Seega, hoolimata asjaolust, et viimase kolmekümne aasta jooksul on Eesti elanike sallivus, usaldus, õnnetunne ja kodanikuaktiivsus — sarnaselt majanduslikule jõukusele — järk-järgult kasvanud, on vahe võrdlusriikidega samaks jäänud (nt usaldus, kodanikuaktiivsus) või teatud väärtuste puhul (nt sallivus) isegi suurenenud. Ehk, inimesed on muutunud sallivamaks ning usaldavamaks kõigis võrdlusalustes Euroopa riikides, mitte ainult Eestis, ning mitmel juhul isegi kiiremas tempos.

Väärtuste muutuse juures tuleb arvestada ka asjaolu, et viimasel kümnendil aset leidnud majandusliku stagnatsiooni tingimustes (joonis 3.1.7) on Euroopas viimasel aastakümnel suurenenud nende inimeste hulk, kes on pettunud eliidis ning kaotanud usalduse poliitiliste parteide ja valitsuse suhtes. Parempoolse poliitilise vaate tugevnemist Euroopas on nähtud kui vastureaktsiooni globaliseerumisele ja postmodernsete väärtuste levikule. Suureneva majandusliku ebavõrdsuse ja rahvusvahelistumise tingimustes on suur hulk inimesi jäänud ilma oma senisest sotsiaalsest identiteedist, mis on kaasa toonud vajaduse asendada see traditsiooniliste perekondlike, religioossete, kogukondlike või rahvuslike väärtustega, mis pakuvad inimestele muutuvatel ja keerulistel aegadel pidepunkti ja kindlustunnet. Eesti ei ole siin erand ning nii on, sarnaselt Rootsile ja Sloveeniale, ka Eestis viimase 6-7 aasta jooksul ligi 10% võrra kasvanud nende inimeste osakaal, kes arvavad, et suurem lugupidamine võimu suhtes oleks tulevikus hea (joonis 3.1.1).

Mis saab edasi?

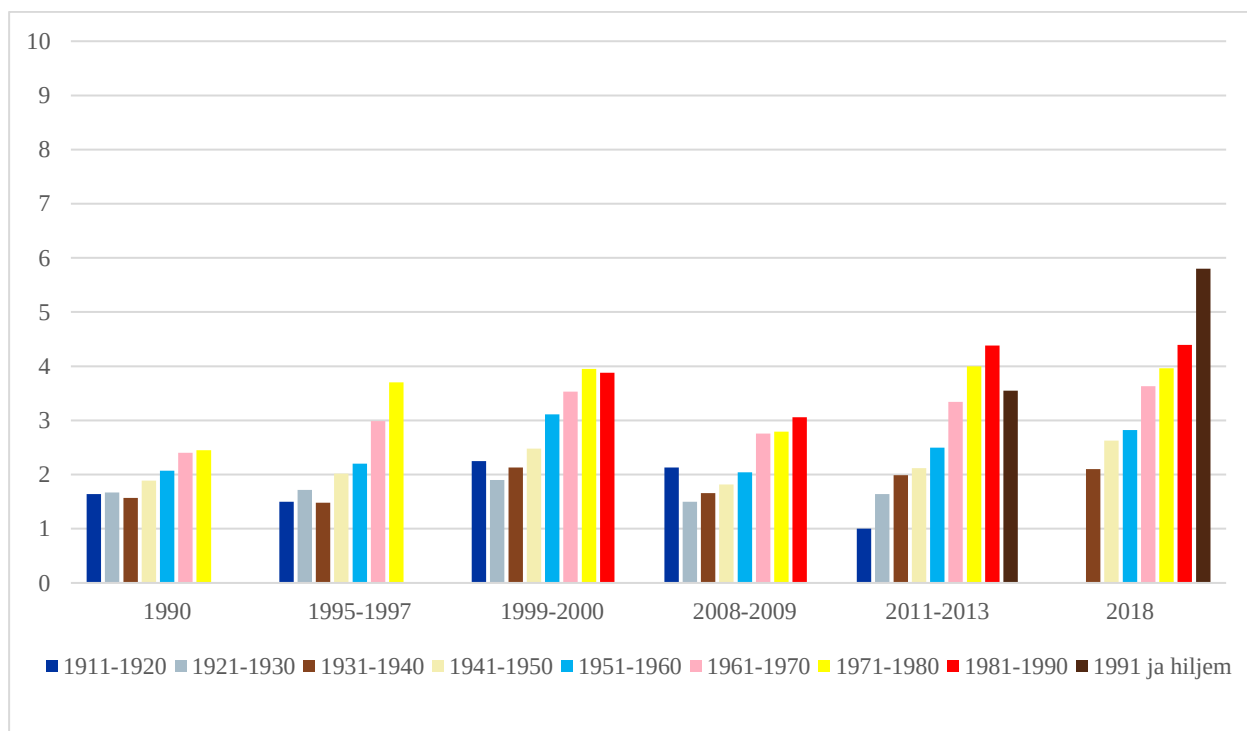
Alates umbes 1990. aastate lõpust on muutused Eesti elanike postmodernistlikes väärtustes olnud väga sarnased teistele võrdlusriikidele ning näib, et need sarnased tõusu- ja langustrendid on vähemasti osaliselt seotud riikide majandusliku edukuse ja muude sotsiaalsete teguritega. Samas on nii Eestis (ja mõnevõrra ka Sloveenias) postmaterialistlikke väärtusi rõhutavate inimeste osakaal jätkuvalt märkimisväärselt madalam kui teistes võrdlusriikides, ning seda oletatavalt põhjusel, et n-ö kriitiline murrang Lääne-Euroopa sõjajärgse põlvkonna ja nende järeltulijate mõtteviisis toimus 1970.–1980. aastatel, mil Eesti ja Sloveenia olid alles n-ö raudse eesriide taga – vastavalt Nõukogude Liidu ja Jugoslaavia koosseisus. Hilisem majanduskasv Eestis ja Sloveenias on küll postmaterialistlike väärtuste esiletõusu teataval määral toetanud, kuid võrreldes teiste võrdlusesse kaasatud Lääne- ja Põhja-Euroopa riikidega, toimus see muutus mitu põlvkonda hiljem ning märkimisväärselt teistsugustes sotsiaalsetes, majanduslikes ja poliitilistes oludes.

Selle arutluskäigu illustatsiooniks on õpetlik vaadata, kuidas on suhtumine homoseksuaalsusse muutunud viimase 30 aasta jooksul Eestis ja Soomes erinevate põlvkondade lõikes. Jooniselt 3.1.9 on näha, kuidas suhtumine homoseksuaalsusse muutus Soomes 1990. aastatel oluliselt positiivsemaks ja seda kõigi nende põlvkondade esindajate seas, kes olid sündinud 1940ndatel ja hiljem.

Joonis 3.1.9 Soome. Küsimuse „Palun öelge iga järgneva väite kohta [homoseksuaalsus], kas Te arvate, et seda tuleb alati õigeks pidada, seda ei saa kunagi õigeks pidada või on tõde kusagil vahepeal?” keskmine skoor **Soome valimil** skaalal 1 = mitte õigustatud ... 10 = õigustatud sündikohortide lõikes (Andmed: WVS ja EVS Realo 2019)

Kümmekond aastat hiljem, s.o siis 2000. aastatel, olid positiivse muutuse ja sallivuse veduriteks omakorda 1970ndatel sündinud ja nooremad. 2018. aasta andmete kohaselt ei ole põlvkondlikud erinevused Soomes kuhugi kadunud – mida noorem generatsioon, seda sallivamalt suhtutakse omasoolistesse inimestesse, kuid ka kõige vanem uuringus osalenud põlvkond (s.o 1930ndatel sündinud) on oma hoiakutes üle keskmise positiivne. Kokkuvõtvalt on suhtumine homoseksuaalsusse Soomes muutunud kõigis generatsioonides viimase kolmekümne aasta jooksul märkimisväärselt sallivamaks — nooremate põlvkondade suurem sallivus on aegamisi nakatanud ja kaasa tõmmanud ka vanemad generatsioonid.

Joonis 3.1.10 Eesti. Küsimuse „Palun öelge iga järgneva väite kohta [homoseksuaalsus], kas Te arvate, et seda tuleb alati õigeks pidada, seda ei saa kunagi õigeks pidada või on tõde kusagil vahepeal?” keskmine skoor **Eesti valimil** skaalal 1 = mitte õigustatud ... 10 = õigustatud sündikohortide lõikes (Andmed WVS ja EVS Realo 2019)

Eesti (joonis 3.1.10) 2018. aasta andmed matkivad põlvkondlikus mõttes eelkirjeldatud Soome tulemusi — iga noorem generatsioon on homoseksuaalsuse suhtes sallivam, samas erinevalt Soomest, ei ole Eestis erinevate generatsioonide suhtumine homoseksuaalsusse viimase paarikümne aasta jooksul positiivsemaks muutunud. Kui 1960. ja 1970. aastatel sündinud inimeste hoiakutes toimus väike positiivne hüpe 1990. aastate keskpaigas, siis hiljem ei ole see praktiliselt muutunud. Sama võib täheldada 1980ndate põlvkonna kohta, kelle suhtumine homoseksuaalsusse on püsinud praktiliselt samal tasemel (kui 2000ndate lõpu langus välja arvata) sellest hetkest alates, kui nad esmakordselt sajandivahetusel uuringus osalesid. Erandiks on siinjuures vaid kõige noorem põlvkond, s.o 1990. aastatel sündinud, kelle hoiakud omasooliste inimeste suhtes on viimasel 7-8 aasta jooksul muutunud oluliselt tolerantsemaks.

3.2 TÖÖGA SEOTUD VÄÄRTUSED

Andu Rämmer, Ave Roots

3.2.1 Sissejuhatus ja metoodika

Kaalukas osa empiirilistest väärtuste uuringutest on pühendatud väärtuste seosele tööga. Seda võib selgitada olulise rolliga, mida töö mängib inimeste elus mitte ainult sissetulekute allikana, vaid ka sotsiaalses elus, sotsiaalse staatuse, tarbimisharjumuste, tervise ja perekonnaelu mõjutajana (Roe ja Ester 1999). Rahvusvahelisi väärtusuuringuid põhjalikult analüüsinud Basáñez (2016) tähelepanekute kohaselt kujundavad väärtusi perekond, kool, religioon, meedia, süstemaatiliselt ellu viidavad sihikindlad poliitikad ja seadused.

Mitmed autorid liigitavad tööväärtusi neid eri motiveerivate tegurite põhjal ehk töö tegemise eest oodatavate hüvede iseloomu kaudu instrumentaalseteks, eneseväljenduslikeks ja sotsiaalseteks (Ester jt 2006, Gesthuizen jt 2019, Mortimer ja Lorence 1995). Tavapärased ehk instrumentaalsed tööväärtused on töö tegemise eest saadav tasu või hüve (näiteks positsioon ühiskonnas, suur sissetulek, karjääritegemise võimalused, elukutsega kaasnev prestiiž). Ekspressiivsed ehk eneseväljenduslikud väärtused tulenevad töö tegemisega kaasnevatest hüvedest (töö huvitavus ja loomingulisus, töötamisega kaasnevad enesearendamise võimalused). Sotsiaalsete väärtuste (töötamine meeldivas kollektiivis) alla arvestatakse sageli ka altruistlikud väärtused (aidata teisi, panustada ühiskonna heaks). Varasemad uuringud (Basáñez 2016) on näidanud, et Eestis domineerib saavutamist väärtustav kultuur, mis on orienteeritud produktiivsusele ja eesmärkide saavutamisele. Väärtustatakse rasket tööd ja täpsust, tööülesannete korrektset täitmist ja tähtaegadest kinnipidamist, kokkuhoidu ja säästlikkust, naudingute edasilükkamist ja töökohustuste ettepoole seadmist perekondlikest kohustustest. Pikalt tööväärtusi uurinud Rämmeri (2017) tööst järeldeb, et Eestis tähtsustati kogu sotsiaalmajandusliku siirdeaja jooksul tööväärtustest kõige rohkem hea töötasu teenimise võimalusi, oluliseks peeti ka kindlat töökohta.

Metoodika

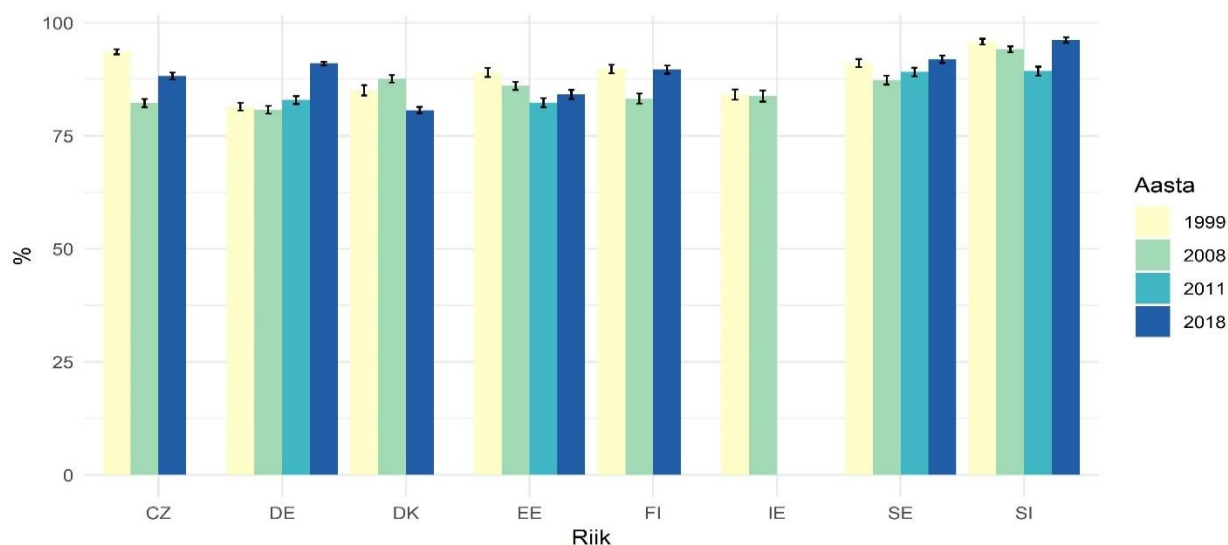
Selles peatükis analüüsime viimase 20 aasta trende, mis on seotud erinevate tööga seotud väärtustega. Enamasti kasutatakse Euroopa ja Maailma Väärtuste uuringute andmeid.

Analüüsidesse kaasati sellised tunnused, mille kohta oli võimalik pikemaajalisi aegridasid moodustada. Näiteks jäid sel põhjusel tööväärtuste analüüsist välja eestlaste seas väga oluliseks peetava kindla töökoha väärtustamine, sest seda ei olnud kõigil aastatel küsitud.

Käsitleme tööväärtustena nii töö eest saadud hüvesid ja nende olulisust inimestele kui ka mitmesuguseid sotsiaalselt ihaldatud töötamise aspekte. Andmete interpreteerimisel võib silmas pidada, et 2008. aastal ja 2018. aastal mõõdetud väärtushinnangud on kujunenud mitmeaastase positiivse majanduskasvu järel, 1999. ja 2011. aastal kogutud andmed aga majanduskriiside järel. Analüüside jaoks vaadeldi nii töötavaid kui mittetöötavaid inimesi eraldi, kuid üldised trendid nendes rühmades on samad, sõltumata töötamise staatusest. Sellepärast on esitatud andmed kogu rahvastiku kohta.

3.2.2 Töö tähtsuse muutus ajas

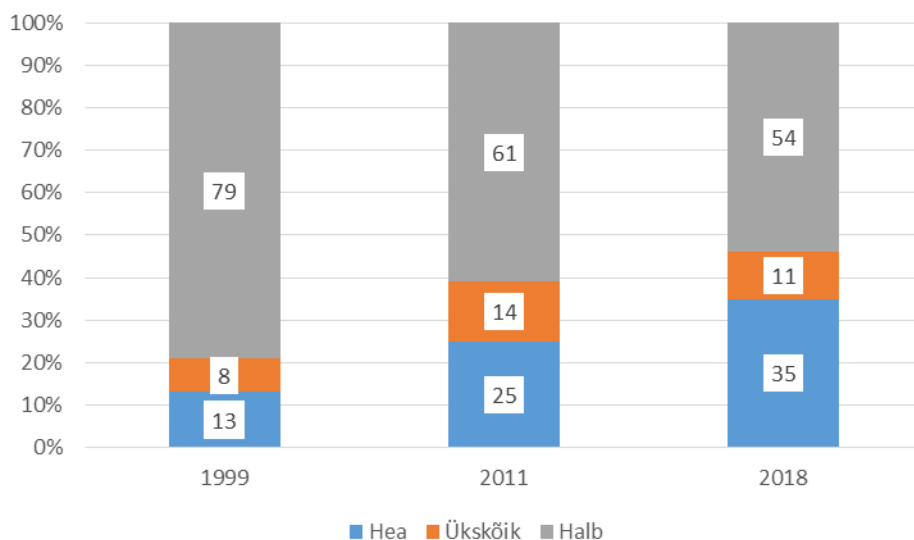
Hinnangud töö tähtsusele on uuritavates riikides aja jooksul muutunud (joonis 3.2.1). Eestis on kogu perioodi vältel töö tähtsus inimeste jaoks vähenenud, kuid pärast ühiskonna koosseisu arvesse võtmist regressioonimudelil, oli töö 1999. aastaga võrreldes oluliselt vähem tähtis vaid 2011. aastal (tabel 3.2.1). See viitab asjaolule, et töö tähtsuse muutus 1999 kuni 2018 on seletatav eelkõige sotsiaalsete rühmade muutusega ühiskonnas.

Joonis 3.2.1 Inimeste osakaal, kes peavad tööd oma elus oluliseks või väga oluliseks erinevates Euroopa riikides (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

1999 kuni 2008 vähenes töö tähtsus Sloveenias, Eestis, Tšehhis, Soomes, Rootsis ja Taanis ning jäi stabiilseteks Iirimaa ja Saksamaal. 2011. aastaks jätkus töö tähtsuse vähenemine Eestis ja

Sloveenias, kuid Saksamaal hoopis tõusis ja jäi muutumatuks Rootsis. 2018. aastal tõusis töö tähtsus Rootsis, Saksamaal ja Sloveenias ning jäi muutumatuks Eestis.

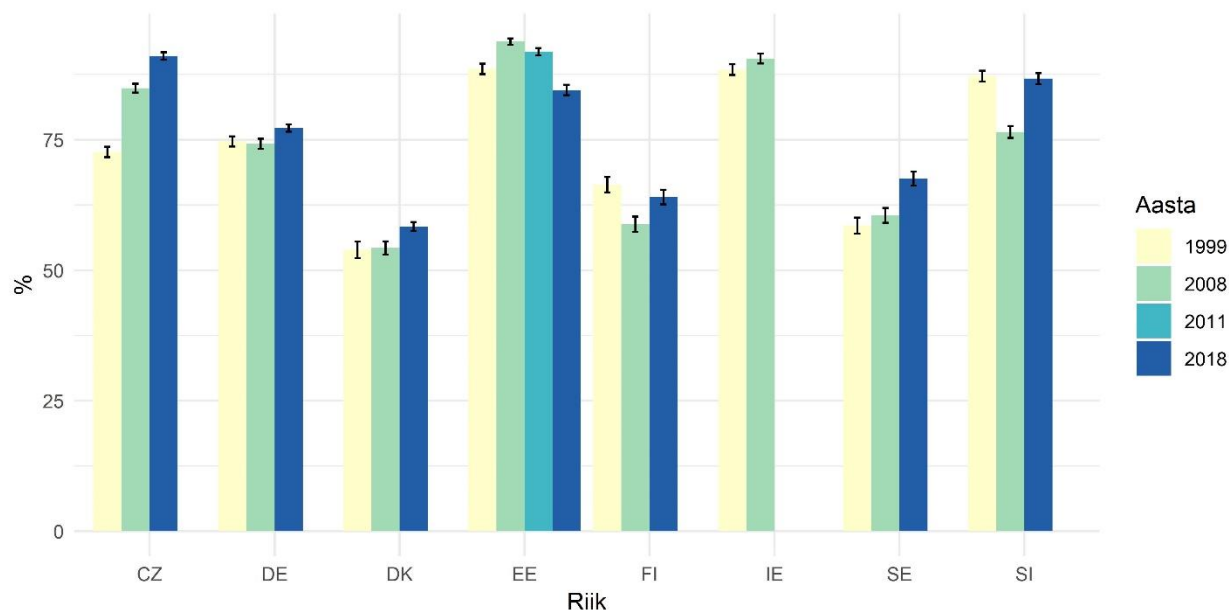

Joonis 3.2.2 Eestimaalaste hinnangud töö tähtsuse võimalikule vähenemisele lähitulevikus, kas see on hea või halb (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

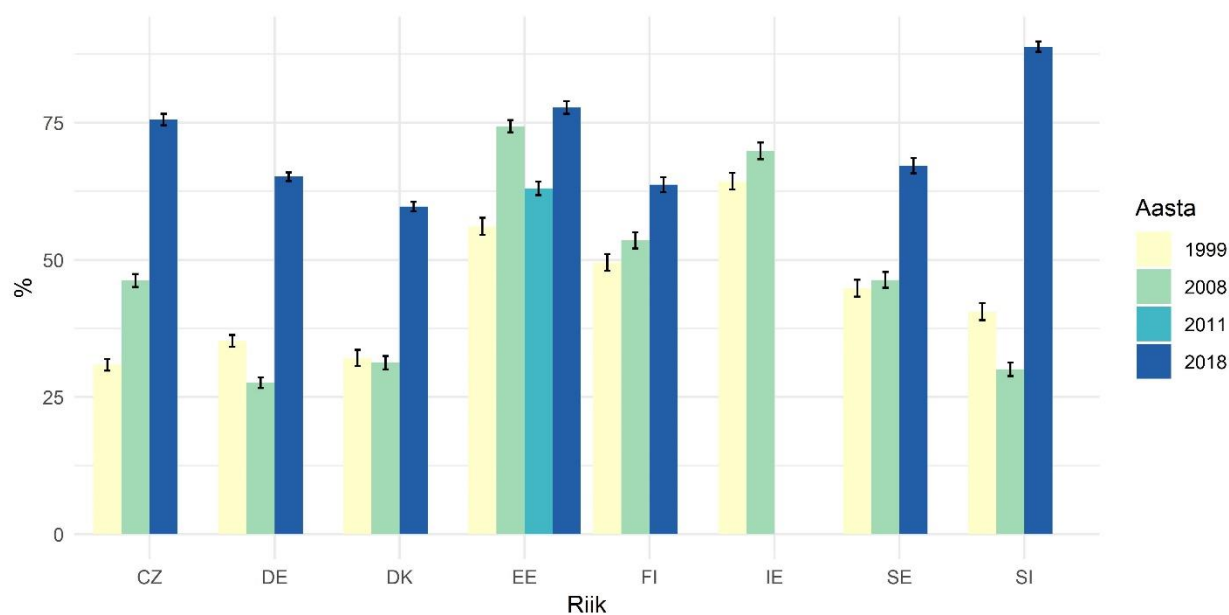
Muutusi töösse suhtumises Eestis kinnitab ka see, et töö tähtsuse võimaliku vähenemise taunijate osakaal väheneb (joonis 3.2.2). 1999. aastal hindas ligikaudu kaheksa inimest kümnest töö võimaliku tähtsuse vähenemist tulevikus halvaks, ja 2018. aastal veidi üle poole respondentidest. Töö tähtsuse vähenemisse positiivselt suhtuvate osa on samal ajal kolmekordistunud, küündides 2018. aastaks 35 protsendini.

Instrumentaalsed tööväärtused

Kõigis viimastesse kümnenditesse jäävates küsitlusvoorudes paluti vastajatel hinnata töö eest makstava hea tasu, sobiva tööaja ning ohtrate puhkepäevade tähtsust. Töö eest saadav palk oli läbivalt kõrgeimalt hinnatud tööväärtuseks Eestis (joonis 3.2.3) ning seda väärtustati kõrgelt ka Iirimaal, Saksamaal, Sloveenias ja Tšehhis ning mõnevõrra madalamalt Soomes, Rootsis ja Taanis (joonis 3.2.3). Eestis ja eriti Tšehhis ning ka Iirimaal tõusis töötasu väärtustamine 2008. aasta buumiajaks, kuid samal ajal langes selle olulisus soomlaste ja sloveenide jaoks. Võttes arvesse ühiskonna koosseisu, on hea töötasu tähtsus Eestis tegelikult püsinud kogu perioodi vältel samal tasemel 1999. aastaga, v.a 2008. aastal, kui see oli 1999. aastaga võrreldes inimestele oluliselt tähtsam (tabel 3.2.2).

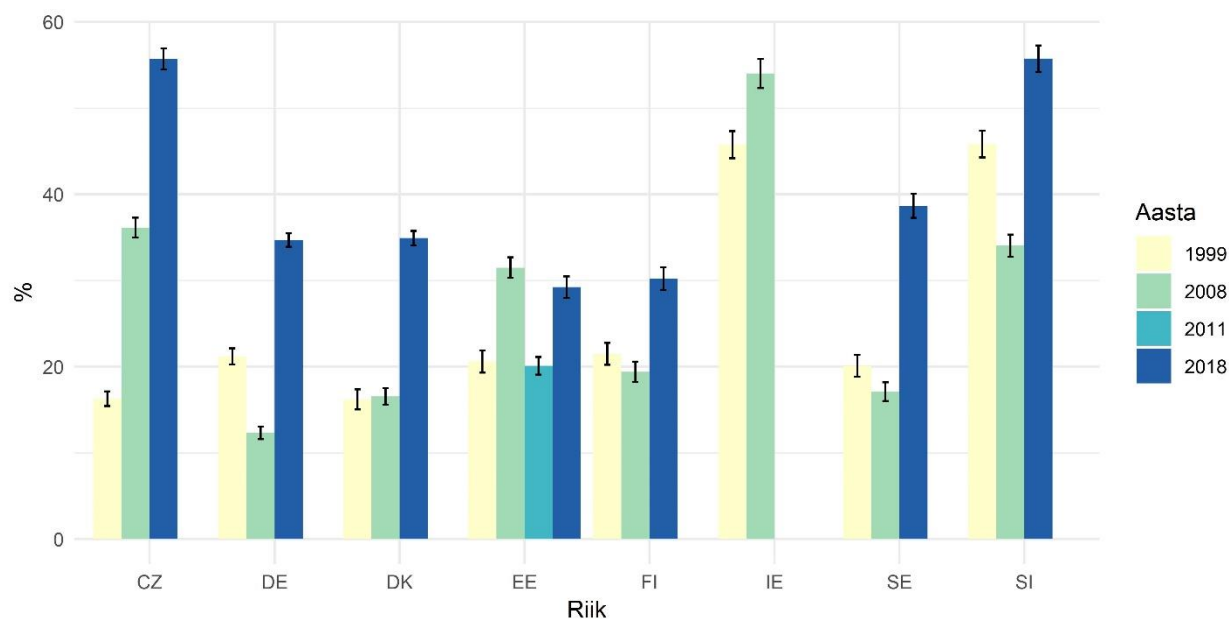

Joonis 3.2.3 Erinevates Euroopa riikides inimeste osakaal, kelle jaoks on töö puhul oluline tasu (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

Joonis 3.2.4 Erinevates Euroopa riikides inimeste osakaal, kelle jaoks on töö puhul oluline sobiv tööaeg (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

Hea töötasu järel järgmise olulise töötamise eesmärgina tähtsustavad eestimaalased tööaja sobivust. See on tähelepanuväärselt olulisem ka teiste riikide võrdluses (joonis 3.2.4). 1999 kuni 2018 kasvas Eestis tööaja tähtsus oluliselt, vaid majanduskriisi ajal on näha mõningast aja tähtsuse kahanemist. 2018. aastal pidas sobivat tööaega tähtsaks 79% eestimaalastest. Ka teistes riikides kasvas tööaja tähtsus 2018. aastaks varasemast kõrgemale.

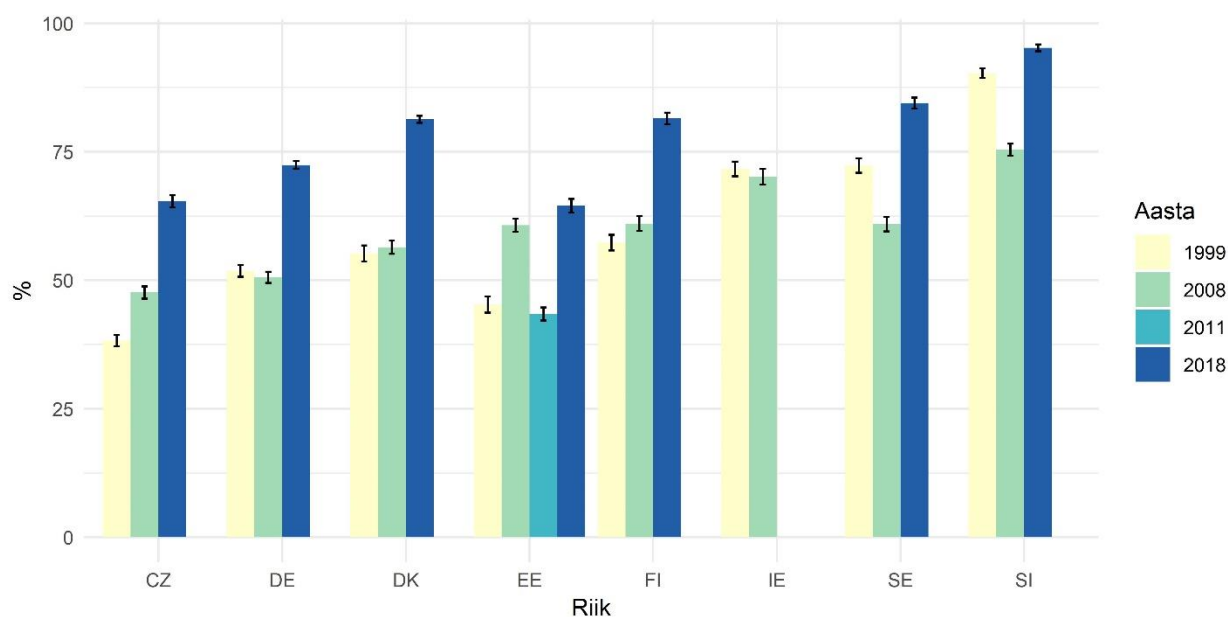

Joonis 3.2.5 Erinevates Euroopa riikides inimeste osakaal, kelle jaoks on töö puhul oluline saada tööl ohtralt puhkepäevi (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

Instrumentaalsetest tööväärtustest kõige vähem olulisem oli tööst vabade päevade saamise võimalus. Jooniselt 3.2.5 näeme, et iga viies eestimaalane pidas vabade päevade saamise võimalust 1999. aastal oluliseks töö valiku kriteeriumiks, 2008. aastal iga kolmas vastaja, 2011 taas viiendik ja 2018 taas kolmandik vastajatest. Kõige kõrgemalt väärtustati vabade päevade saamise võimalust Iirimaa ja Sloveenias.

Muutused eneseväljenduslike tööväärtuste tähtsustamises

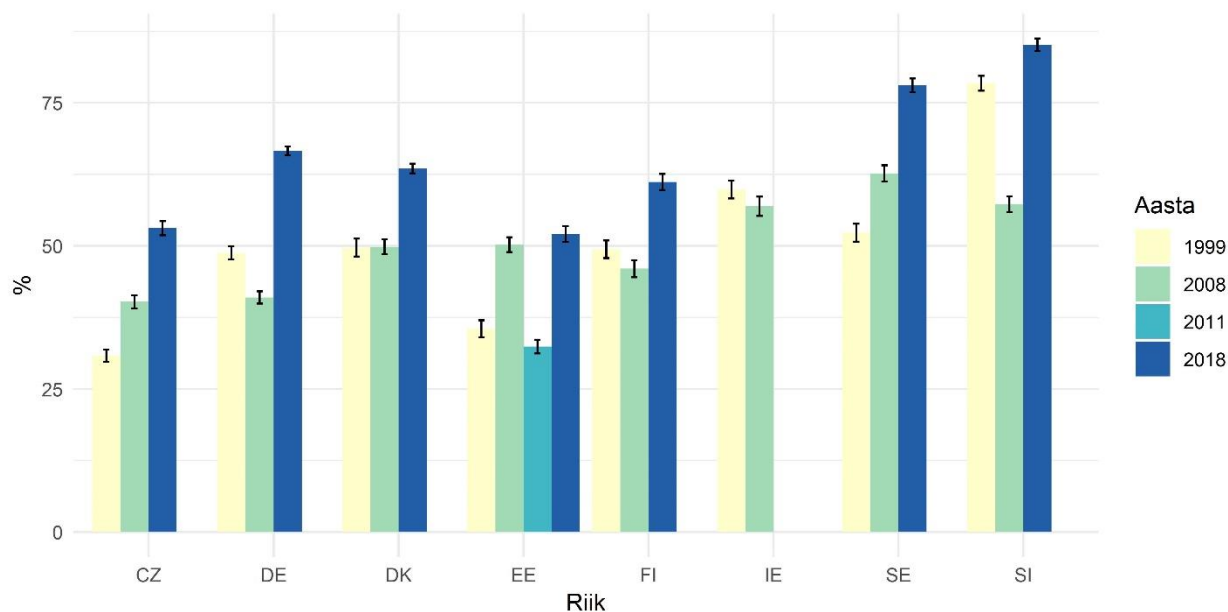
Tööl avanevad **saavutusvõimalused** olid Eestis tähtsusest kolmandaks tööväärtuseks kõigil aastatel. Veidi alla poole vastajatest pidasid seda oluliseks majanduskriisidest toibumise ajal (1999. ja 2011. aastal) ning jõudsa majanduskasvu ajal (2008. ja 2018. aastal) pidas neid oluliseks ligikaudu kaks kolmandikku eestimaalastest. 2018. aastal väärtustati tööl avanevaid saavutusvõimalusi kõigis vaadeldavates maades varasemast kõrgemalt.

Joonis 3.2.6 Erinevates Euroopa riikides inimeste osakaal, kelle jaoks on töö puhul olulised saavutusvõimalused (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

Kõige enam tähtsustatakse tööl avanevaid **saavutusvõimalusi** Sloveenias, Rootsis ja Iirimaa (joonis 3.2.6). Kõige rohkem tõusis saavutusvõimaluste tähtsus 2008. aasta buumiajaks Eestis, aga ka Tšehhis.

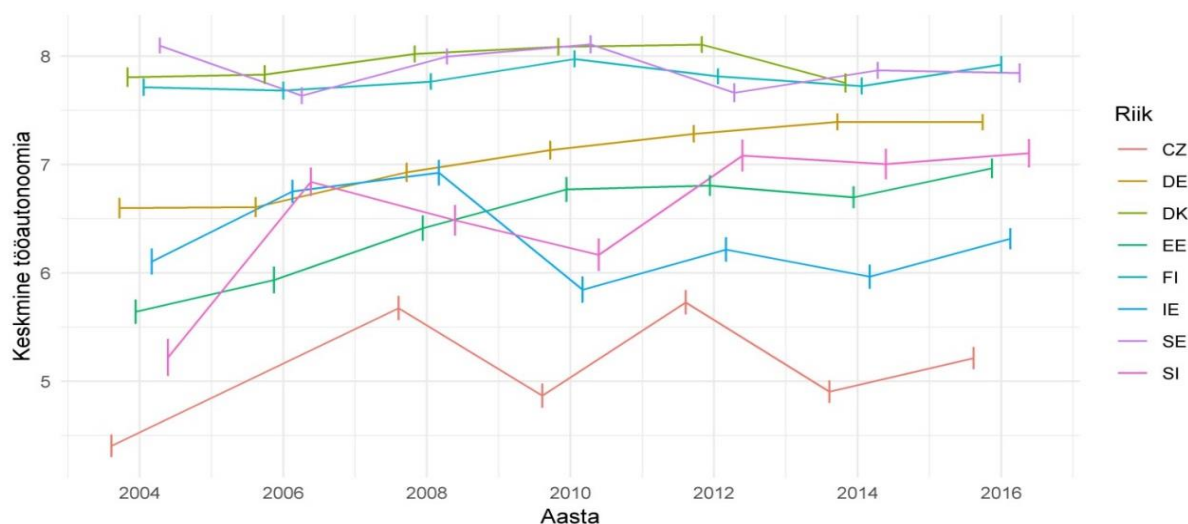
Tööl avanevad **initsiatiivi realiseerimisvõimalused** olid Eestis tähtsusest neljandaks tööväärtuseks kõigis andmekogumise voorudes (joonis 3.2.7). Kui 1999. aastal tähtsustas neid vaid iga kolmas eestimaalane, siis 2008. aastaks olid need olulised juba poolte vastajate jaoks. 2011. aastal väärtustas neid taas vaid kolmandik vastajatest, kuid 2018 olid need olulised juba rohkem kui poolte eestimaalaste jaoks. Ka Tšehhis ja Rootsis tõusis initsiatiivi realiseerimisvõimaluste tähtsustamine 2008. aastaks. Soomes, Taanis ja Iirimaa nende tähtsusel ajal ei muutunud ning langes Sloveenias ning Saksamaal. Lisaks Eestile, väärtustati initsiatiivi realiseerimisvõimalusi 2018. aastal 2008. aastaga võrdväärselt ka Sloveenias. Vaatlusaluse kümne aasta jooksul tõusis aga nende tähtsus nii Tšehhis, Saksamaal, Soomes, Rootsis kui ka Taanis.

Joonis 3.2.7 Erinevates Euroopa riikides inimeste osakaal, kelle jaoks on töö puhul oluline võimalus realiseerida initsiatiivi (Andmed: EVS, WVS Rämmer, Roots 2019)

Tajutud tööautonoomia

Initsiatiivi rakendamine on kaudselt seotud ka tööautonoomiaga. Tööautonoomia näitab, kui võrd inimesed saavad ise oma töö üle otsustada – mida, millal ja kuidas teha. Mida enam on inimestel vabadust oma töö üle otsustada, seda parem on nende tervis, seda suurem on nende rahulolu tööga ja seda hiljem soovivad nad pensionile minna (Elovainio jt 2005, Heponiemi jt 2008, Marmot 2006, Schreurs jt 2011, Siegrist ja Wahrendorf 2009).

Joonis 3.2.8 Keskmise tööautonoomia erinevates Euroopa riikides 2004–2016 (Andmed: ESS Rämmer, Roots 2019, „Kui palju juhtkond Teie töökohal võimaldab Teil otsustada, kuidas oma igapäevane töö organiseerida?“ 0 - Mul ei ole mingit võimalust, 10 - Mul on täielik voli)

Eestis on tööautonoomia 2004–2016 pidevalt suurenenud. Pärast **majanduskriisi** 2012–2014 oli seisak, kuid tõus jätkus pärast seda. Vaadeldavatest riikidest on kõige kõrgem tööautonoomia Rootsis, Taanis ja Soomes, kõige madalam aga Tšehhis. Iirimaa, Sloveenia ja Taani puhul on näha, et tööautonoomia langes **majanduskriisi** ajal ja tõusis pärast seda jälle. Iirimaa oli see langus kõige suurem ja Iirimaa tööautonoomia jäigi valitud riikidest Tšehhi järel madalamas otsas teisele kohale pärast **majanduskriisi**.

3.2.3 Töö ja sissetuleku tähtsus erinevates ühiskonna rühmades

Töö tähtsuse analüüs vanusrühmade järgi (tabel 3.2.1) näitas, et 64-aastased ja vanemad eestimaalased peavad tööd vähem oluliseks kui kuni 30-aastased vastajad.

Tabel 3.2.1. Töö tähtsus erinevates rühmades (binaarne logistiline regressioon, andmed: EVS, WVS)

Tunnus	Väärtus	Koefits	Stat olulisus
Sugu (taust: mees)	Naine	0,02	
Vanus (taust: 18–30)	31–63	0,24	
	64+	-1,31	***
Keel (taust: eesti)	Vene	-0,63	***
Haridus (taust: kuni põhi)	Kesk	0,18	
	Kõrg	0,30	*
Sissetulek (taust: madal)	Kõrge	0,41	***
Eluga rahulolu (taust: ei ole rahul)	Rahul	0,15	
Usaldus (taust: ei usalda)	usaldab	-0,03	
Usaldus institutsioonide vastu (taust: madal)	Kõrge	0,13	
Aasta (taust: 1999)	2008	-0,17	
	2011	-0,42	**
	2018	-0,21	

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Noorima ja keskmise vanusegrupi vahel statistiliselt olulisi erinevusi töö tähtsuse hindamisel ei ole. Vene keelt kõnelevad vastajad pidasid tööd vähem oluliseks kui eesti keelt kõnelevad vastajad. Kõrgharidusega vastajate jaoks on töö olulisem kui kuni põhiharidusega vastajate jaoks. Põhihariduse ja keskhariidusega vastajad selles osas statistiliselt olulisel määral ei erine. Kõrgema sissetulekuga vastajad peavad tööd olulisemaks kui madalama sissetulekuga vastajad.

Töötasu peavad töö juures vähem oluliseks üle 64-aastased inimesed, võrreldes 18–30-aastastega (tabel 3.2.2). Nooremad vanuserühmad töötasu oluliseks pidamise osas statistiliselt olulisel määral ei erine. Rohkem eluga rahul olevad inimesed peavad töö juures selle eest saadavat tasu vähem oluliseks. Sugu, keel, haridustase, sissetulek, üldistatud usaldus ja usaldus institutsioonide vastu ei ole seotud sellega, kui oluliseks töö puhul tasu peetakse.

Tabel 3.2.2. Hea töötasu seos rühmadega ühiskonnas (binaarne logistiline regressioon, andmed: EVS, WVS)

Tunnus	Väärtus	Koefits	Stat olulisus
Sugu (taust: mees)	Naine	-0,16	
Vanus (taust: 18–30)	31–63	-0,24	
	64+	-0,75	***
Keel (taust: eesti)	Vene	0,27	
Haridus (taust: kuni põhi)	Kesk	0,09	
	Kõrg	-0,12	
Sissetulek (taust: madal)	Kõrge	0,17	
Eluga rahulolu (taust: ei ole rahul)	Rahul	-0,62	***
Usaldus (taust: ei usalda)	Usaldab	-0,12	
Usaldus institutsioonide vastu (taust: madal)	Kõrge	0,20	
Aasta (taust: 1999)	2008	0,82	***
	2011	-0,05	
	2018	-0,16	

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

3.2.4 Kokkuvõte ja prognoos

Töö tähtsaks pidamine on Eestis kogu vaadeldava perioodi kestel vähenenud, sama trendi järgib sissetuleku tähtsustamine töö puhul. Järjest enam eestimaalasi ei näe töö tähtsuse vähenemist negatiivsena. Tööaega, saavutusvõimalusi, puhkepäevi ja initsiatiivi kasutamist väärtustatakse järjest enam, kuigi 2011. aastal vähenes kõigi nende tähtsus, ilmselt majanduskriisi mõjul.

64-aastased ja vanemad peavad tööd oma elus vähem oluliseks. Kõige suurem oli vahe teiste rühmadega majanduskriisi ajal aastal 2011. Eestikeelsete inimeste jaoks on töö olulisem kui vene keelt eelistavate vastajate jaoks. Läbi kõigi aastate on töö keskmise ja kõrgema haridusega inimeste jaoks olulisem kui kuni põhiharidusega inimeste jaoks.

64-aastaste ja vanemate inimeste jaoks on ka töö eest saadav tasu vähem oluline kui noorematele, ning see vahe on läbi aastate püsiv. 1999. ja 2008. aasta küsitlusvoorudes ei

eristunud töötasu olulisus eluga rahulolu järgi, kuid 2011 ja 2018 voorudes oli nende jaoks, kes on eluga vähem rahul, töötasu olulisem kui nendele, kes on eluga rohkem rahul, ning see vahe oli 2018. aastal suurem kui 2011. aastal. Seega võib öelda, et need, kes ei ole eluga rahul, hindavad võrreldes nendega, kes eluga rahul on, järjest kõrgemalt töö eest saadavat tasu.

Eestis kõrgelt väärtustatud töötasu oli oluliseks tööväärtuseks ka Tšehhis, Sloveenias, Saksamaal ja Iirimaa. Eestil on sarnasusi läänepoolsete riikidega, näiteks on Eesti ja Iirimaa sarnased selle poolest, kuidas toimib tööturg ning kuidas tööturg ja haridussüsteem on omavahel seotud (Saar, Unt, Kogan 2008; Saar 2005a, 2005b). Majanduskriisi kõige kriitilisemal aastal – 2010. aastal – olid Eesti ja Iirimaa Eurostati järgi mõlemad viie kõige kõrgema töötusega Euroopa riigi hulgas.

Tulevikuprognosis

Eestimaalaste tööväärtuste edasise arengu seisukohalt tuleb esmalt arvesse võtta Ingleharti (2006) selgitusi kommunistliku ülemvõimu all elamise kogemuste mõjust, mis seisnevad 1990. aastate alguses endistes sotsialismimaades langenud elustandardi tagajärjel alguse saanud materialistlike eesmärkide (siinkohal eelkõige töö eest saadava tasu) väärtustamises ja ebakindluse tundes. Teisalt mängib tööväärtuste juures väga olulist rolli maailmamajanduses toimuv. Võib eeldada, et majanduse käekäik mõjutab tööväärtuste kujunemist ka edaspidi.

Kui majanduslik heaolu tulevikus jätkuvalt suureneb, siis võib eeldada, et töö tähtsus inimeste elus väheneb edaspidi veelgi. Samuti võib eeldada, et elustandardi heaoluriikidele lähenedes väheneb inimeste jaoks ka töö eest saadava tasu olulisus. Eeldame, et selliste muutuste korral tõuseb samuti tööga kaasnevate (heaoluühiskondades kõrgelt väärtustatud) saavutusvõimaluste tähtsustamine, samuti on üha olulisemad tööaja paindlikkus ja puhkepäevade saamise võimalused. Majanduskriisi puhul on ette näha vastupidiseid suundumusi. Vähemkindlustatud rühmades hinnatakse ka tulevikus töötasu endiselt väga oluliseks töö motivaatoriks. Kuna tulevikus ilmselt väheneb rutiinsete lihttööde osa, siis eeldame, et töö autonoomia suureneb ka edaspidi.

3.3 LASTE, PEREELUGA, SOOLISE VÕRDSUSEGA SEOTUD VÄÄRTUSED

Kairi Kasearu, Mare Ainsaar

3.3.1 Sissejuhatus ja metoodika

Nii nagu normid ja väärtused üldiselt, on ka perekond pidevalt arenev ning muutused individuaalsetes ja perekäitumise normides ning väärtustes mõjutavad kogu ühiskonda, sh tööturu olukorda, inimeste osalust ühiskonnas ning pikemas perspektiivis ka riigi jätkusuutlikkust (Rämmer 2017). Euroopa, sh Eesti pere on teinud viimase 50 aasta jooksul läbi palju muutusi: laste arvu ja abiellumise vähenemine, lahutuste kasv, vaba kooselu ja väljaspool abielu sündivate laste osatähtsuse kasv ning abiellumise ja laste saamise nihkumine hilisemasse vanusesse. Osa neist suundumustest võib pidada üldise rahvastikukäitumise muutuse ehk nn teise demograafilise ülemineku osaks (Van de Kaa 1987, Lesthaeghe 1995). Sellised käitumuslikud arengud on seotud väärtuste ja normide teisenemisega. Kuid ei ole selget üksmeelt, kas perekonnas toimuvate muutuste eelduseks on väärtuste muutus või käitumise tulemusel muutuvad väärtused. Näiteks mitmed uuringud kinnitavad, et abielu sümboolne väärtus on kõrge ka 21. sajandil, kuid abielu olulisus inimeste igapäevaelu tegemistes on vähenenud (Raid ja Kasearu 2017; Byrd 2009; Kasearu 2009, 2010; Cherlin 2004; Beck ja Beck-Gernsheim 2002; Orthner 1995; Meyer 1992).

Varasemad uuringud Eestis on näidanud laste väärtuse suurt stabiilsust viimase 20 aasta jooksul ja pereloomeväärtuste muutust (Ainsaar 2011, Ainsaar, Kasearu, Rootalu 2014), eriti põlvkondade lõikes. Samuti on toimunud muutused soolises võrdsuses ja sellega seonduvates tõekspidamistes (Kasearu 2012).

Selles osas analüüsitakse viimase 30 aasta trende perekonnaga seotud hoiakutes ja väärtustes. Täpsemalt keskendume kahele alateemale: (1) pere ja pereloomega seotud väärtused; (2) sooline võrdsus pere- ja tööelus.

Metoodika

Pereeluga seotud väärtuste analüüsiks kasutame WVS, EVS ja ESS andmeid.

Pereelu nõuab inimestelt teatud omadusi: empaatiavõimet, tolerantsust ning soovi ja oskusi hoolitseda kaaslase ning laste eest. Neid pereeluks vajalikke omadusi mõõdame ESS andmestikus pööratud skaalal saadud koondtunnusega, mille nimetame **hoolimiseks**. See saadi ESS andestikust järgmiste tunnuste liitmisel järgmiselt $(iphlppl + ipudrst) / 2$, kus 6 on väga minu moodi ja 1 ei ole üldse minu moodi.

1. Tema jaoks on väga oluline aidata inimesi enda ümber. Ta tahab hoolt kanda nende heaolu eest (iphlppl);
2. Tema jaoks on oluline ära kuulata endast erinevate inimeste arvamusi. Isegi kui ta nende inimestega nõus ei ole, tahab ta nendest siiski aru saada (ipudrst).

Perekonna ja abielu tähtsuse näitajad on saadud WVS ja EVSst (Pere on tähtis, abielu on tähtis, 1-nõustun ... 2- ei nõustu).

Pere- ja tööelu ühitamisega ning soolise võrdusega seonduvad väärtused:

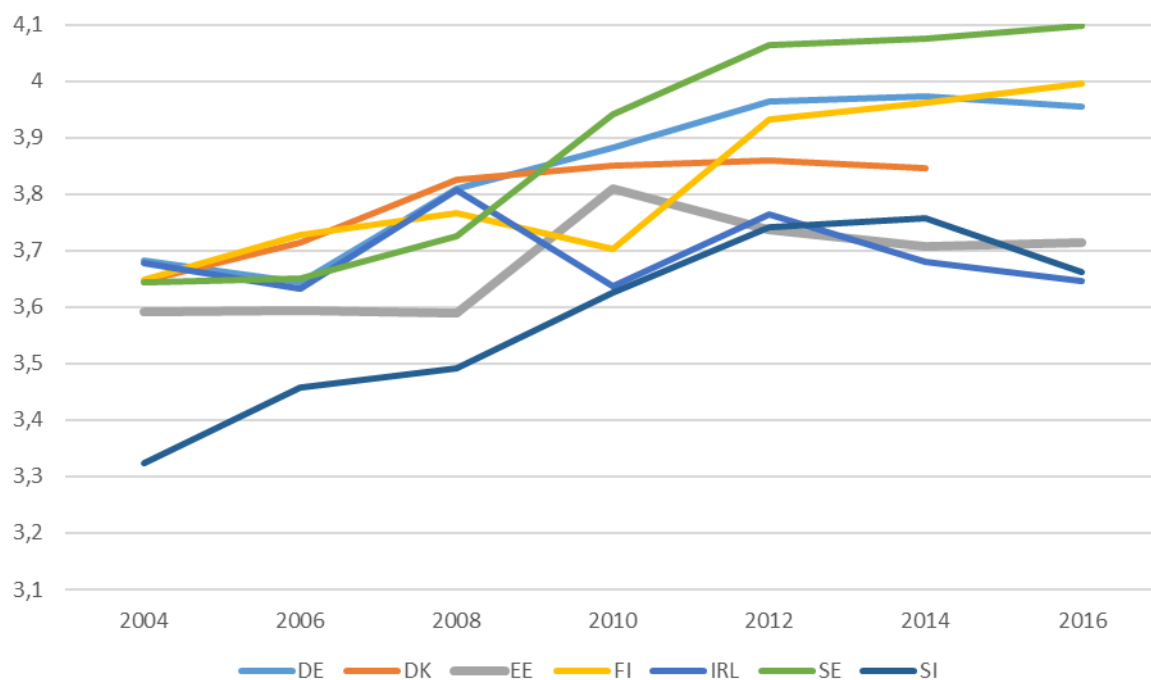
1. Naisel peab olema lapsi, et ennast teostada, või pole see vajalik (WVS, EVS, 1– peab olema lapsi ... 2 – ei ole vajalik);
2. Olla koduperenaine on täpselt samasugune eneseteostamine kui töölkäimine (WVS, EVS, 1 – täiesti nõus ... 4 – üldse ei ole nõus);
3. Üldiselt on isad sama sobivad oma laste eest hoolitsemiseks kui emad (WVS, EVS, 1 – täiesti nõus ... 4 – üldse ei ole nõus);
4. Koolieelne laps võib ilmselt kannatada juhul, kui ta ema töötab/Kui ema töötab, siis on see tema lastele halb (WVS, EVS, 1– täiesti nõus ... 4 – üldse ei ole nõus);
5. Kui töökohti napib, on meestel suurem õigus töökohtadele kui naistel (WVS, EVS, 1– nõus ... 2 – ei ole nõus);
6. Töökoht on muidugi hea, kuid see, mida enamik naisi tegelikult soovib, on kodu ja lapsed (WVS, EVS, 1– täiesti nõus ... 4 – üldse ei ole nõus).

3.3.2 Muutus ajas

Hoolimine

Kuidas on heaks peresuhteks ning laste saamiseks nii vajaliku (Buss 1989) hoolivuse ja hoolitsemise väärtusega Eestis? Trende ajas järgides näeme, et kõigis analüüsitud riikides, v.a Iirimaa, kasvas hoolivus majanduskriisi-aegsel perioodil ning ka viimase 10 aasta jooksul.

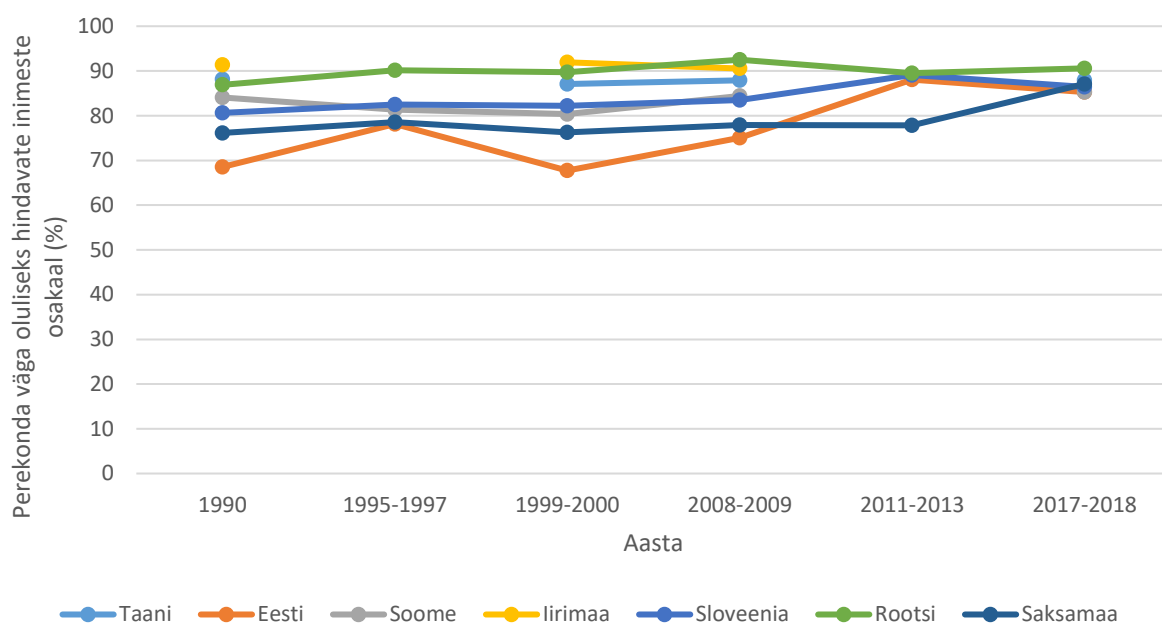
Eestis on seda väärtust rahvastikus siiski mõnevõrra vähem kui Skandinaavia riikides ja Saksamaal, ning see on võrreldav Iirimaa ja Sloveeniaga (joonis 3.3.1). Samuti ei ole see pärast majanduskriisi suurenenud. Ka 2018. aasta andmed näitavad täpselt sama väärtust, mis 2016. aasta Eestis.

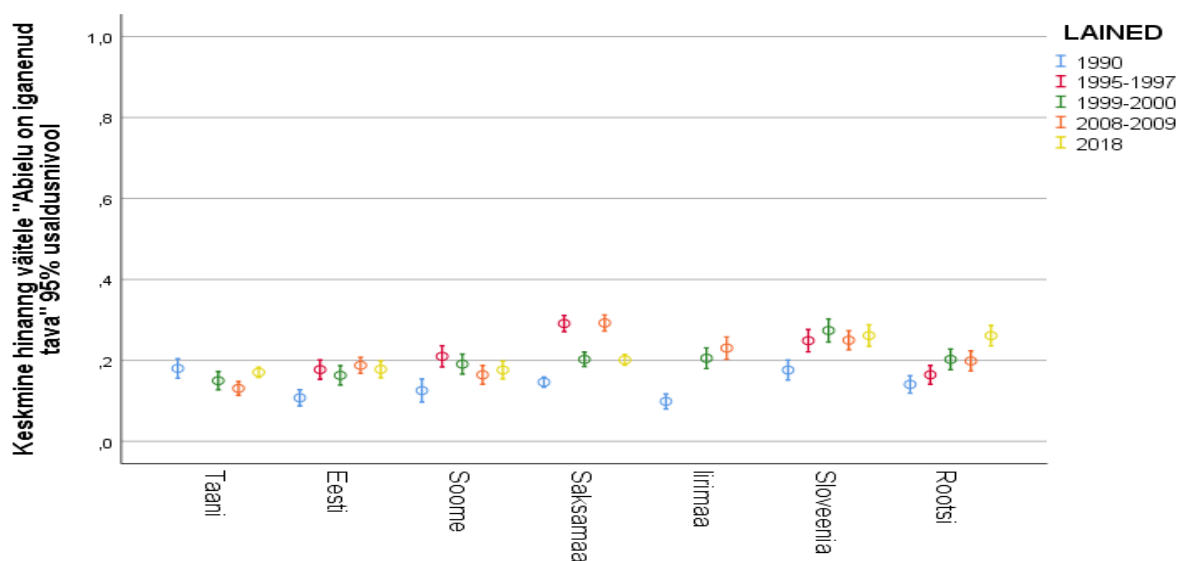
Joonis 3.3.1 Hoolimise väärtuse muutus seitsmes riigis (Andmed: ESS Kasearu, Ainsaar 2019, skaala 6 -väga palju, 1 - üldse mitte, riikide korrigeeritud andmed)

Aja jooksul on Eestis töö tähtsus vähenenud (ptk 3.2) ja perekonna tähtsus inimeste igapäevases elus tõusnud (joonis 3.3.2). Kui 1990ndatel oli töö- ja pereelu väga oluliseks pidavate inimeste osakaalud sarnased siis 2000. aastate teisest poolest on vahe hakanud suurenema. 1990. aastate alguses pidas Eestis perekonda väga oluliseks vähem kui 70% inimestest, mis on tunduvalt vähem kui teistes riikides, kuid alates 1990ndate lõpust on pere väärtustamine kasvanud ning 2018 peab perekonda väga oluliseks ligi 90% Eesti inimestest (joonis 3.3.2). Teistest riikidest eristub, lisaks Eestile, Saksamaa.

Kuigi samal perioodil on vabade kooselude ja abieluväliste laste osakaal tunduvalt suurenenud, siis see ei tähenda perekonna väärtuse vähenemist. Seega ei ole registreeritud abielu ainus perevorm ja on suurenenud pereelu vormide mitmekesisus, kuid üldise kontseptsioonina on perekond siiski kõrgelt hinnatud.

Joonis 3.3.2 Perekonda väga oluliseks pidavate inimeste osakaal (Andmed: EVS ja WVS Kasearu, Ainsaar 2019)

Joonis 3.3.3 Abielu on iganenud tava (Andmed: WVS, EVS Kasearu, Ainsaar 2019, 0 – ei ole nõus 1- olen nõus)

Pere võib eksisteerida erinevates vormides. Keskendume esmalt abielule. Väärtuste uuringus paluti hinnata, kuivõrd nõustutakse väitega, et abielu on iganenud tava (joonis 3.3.3). Statistika näitab, et viimase 30 aastaga on Eestis vabas kooselus elavate inimeste arv kasvanud drastiliselt. Raid (2018) kirjutab, et aastal 2017 oli ühised lapsed kolmandikul abiellujatest, seega vaba

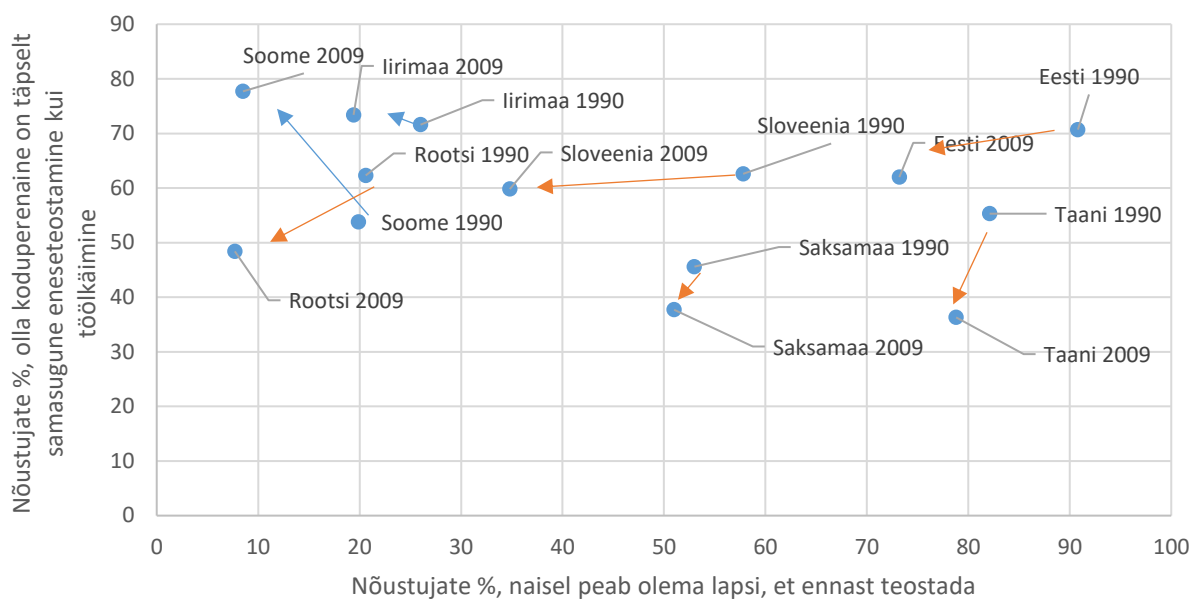
kooselu ja laste saamine enne abiellumist on suhteliselt tavapärane. Siiski, see ei tähenda, et abielu enam ei väärtustataks. Kuigi Eestis on alates 1990. aastatest abielu iganenud institutsiooniks pidavate inimeste osakaal 11%-lt kasvanud 19%-le, on see vähem kui Saksamaal, Sloveenias ja Iirimaa (joonis 3.3.3). Seega võib öelda, et vaatamata eestlaste lembusele elada registreerimata kooselus, on hoiakute tasandil abielu väärtustatud. Võib öelda, et antud küsimuses sarnaneb Eesti Rootsi, kus samuti on vaba kooselu laialdaselt levinud alternatiiv abielule, kuid samas ei tähenda see perekonna vähest väärtustamist.

Lisaks registreerimata kooselude laialdasele levikule Eestis, on suurenenud avatus ja toetus erinevate perevormide osas, sh homoseksuaalsete paaride osas. Nii EVS (ptk 3.1) kui ESS mõõdavad ka suhtumist samasoolistesse inimestesse ja andmed näitavad Eesti muutumist oluliselt tolereerivamaks. 2018. aasta ESS uuringu järgi oli Eestis 54% inimestest nõus selle väitega, et homoseksuaalsetel meestel ja naistel peaks olema vabadus elada oma elu nii, nagu nad soovivad, kuid lähedase homoseksuaalsuse pärast tunneks häbi üks kolmandik ning heteroseksuaalsete paaridega võrdväärset adopteerimisõigust pooldaks vaid üks viiendik inimestest.

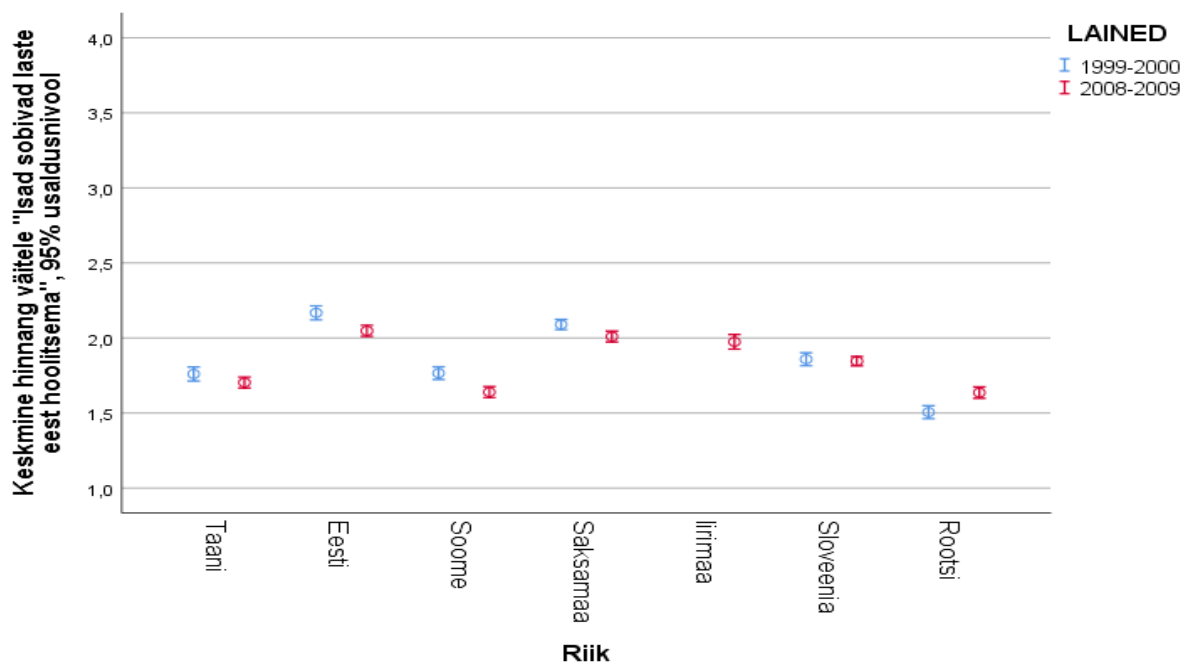
Muutus soolise võrdsuse, pere- ja tööelu ühitamisega seotud väärtustes

Suhtumine lapsevanemate eneseteostusse ning pere- ja tööelu ühitamisse on nii oluline uurimisteema kui tähtis tegur poliitikate kujundamisel (Kasearu 2013, Ainsaar ja Tarum 2016). Euroopa üldise põhimõtte järgi tuleks toetada laste sündimist peredesse läbi pere- ja tööelu ühitamise toetamise ning võrdsete võimaluste tagamise mõlemale vanemale. Väikeste lastega naiste tööhõivemäär on Eestis, võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega, suhteliselt madal – 56% (Raid 2018), mis tuleneb suhteliselt pikast vanemahüvitise perioodist ning väärtusvalikutest.

Lapsi emade ainukeseks eneseteostuse allikaks pidavate inimeste osakaal on aastate lõikes kõigis riikides langenud, kuid riikidevahelised erinevused on suured (joonis 3.3.4). Eesti koos Taaniga on need riigid, kus on suhteliselt kõrge toetus väitele „Naisel peab olema lapsi, et ennast teostada“. Kõige vähem nõustutakse sellega Soomes, Rootsis ja Iirimaa. Keskmisele tasemel jäävad hinnangud Saksamaal ja Sloveenias. Samas nõustumine, et koduperenaine olla on samasugune eneseteostus kui töölkäimine, on seitsmest riigis (sh Eestis) 20 aasta jooksul pigem vähenenud. Erandid on Iirimaa ja Soome.

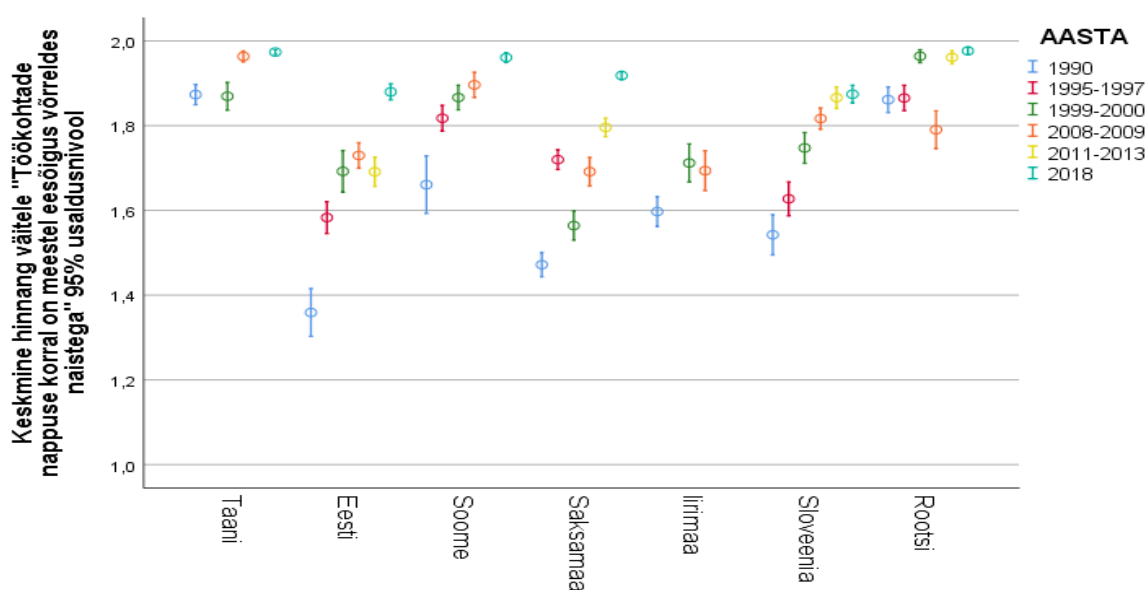
Joonis 3.3.4 Väidetega „Naisel peab olema lapsi, et ennast teostada või pole see vajalik“ ja „Olla koduperenaine on täpselt samasugune eneseteostamine kui töölkäimine“ nõustujate osakaal (Andmed: WVS, EVS Kasearu, Ainsaar 2019, % aastal 1990 ja 2008-2009)

Joonis 3.3.5 Üldiselt on isad sama sobivad oma laste eest hoolitsemise kui emad (Andmed: EVS Kasearu, Ainsaar 2019, 1- täiesti nõus ... 4- ei ole üldse nõus)

Eesti ja Sloveenia on riigid, kus on tunduvalt vähenenud arusaam, et naise eneseteostuse juurde kuuluvad lapsed, samas koduperenaise rolli osas on hoiakute muutus olnud väiksem. Saksamaa ja Taani puhul on seevastu muutus olnud suurem just koduperenaise rolli puhul.

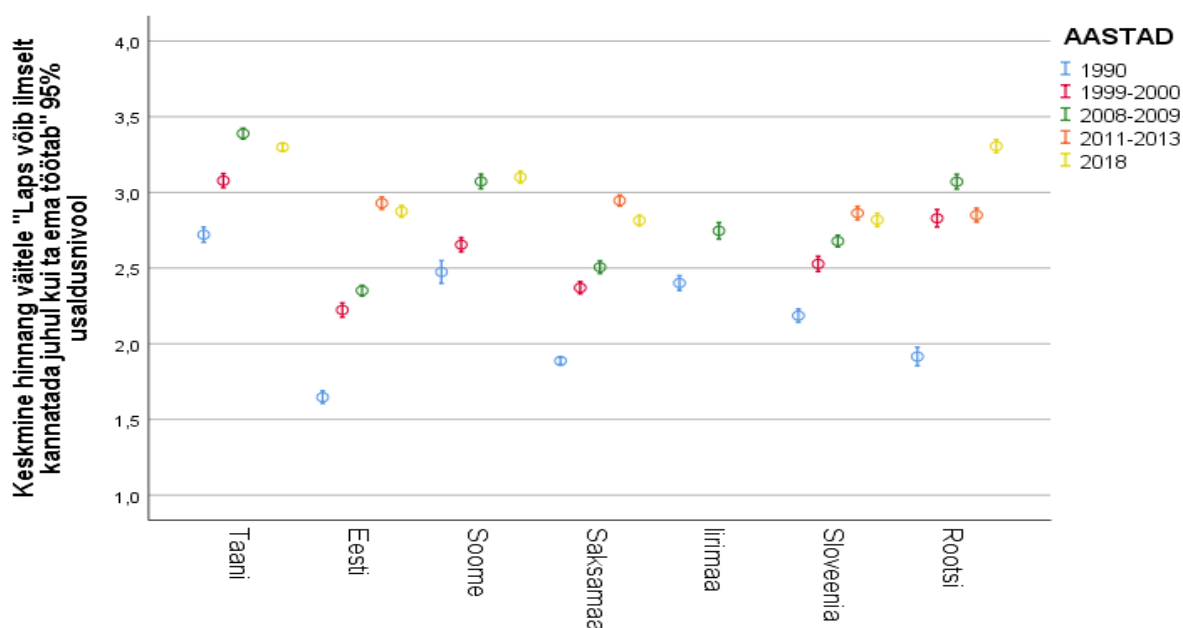
Näha on ka trend isade osaluse väärtustamise suurenemise suunas pereelus (joonis 3.3.5). Samuti on kasvanud toetus meeste ja naiste võrdsusele töökohtade saamisel (joonis 3.3.6) ning järjest enam toetatakse emade töötamist (joonis 3.3.7). Ootuspäraselt on toetus isade sobivusele laste eest hoolitsemisel kõige kõrgem Soomes ja Rootsis. Eesti elanike keskmine hinnang sarnaneb Saksamaa ja Iirimaa elanikega.

Joonis 3.3.6 Töökohtade nappuse korral on meestel eesõigus võrreldes naistega (Andmed: EVS, WVS Kasearu, Ainsaar 2019, 1- nõus ... 2 - ei ole nõus)

Eesti on üks Euroopa kõrgeima soolise palgalõhega riike, seega küsimus naiste ja meeste võrdsusest võimalustest tööle kandideerimisel, töökoha saamisel ja töötamisel on oluline indikaator soolisest võrdsusest tööturul. Võrreldes teiste vaatlusaluste riikidega, oli Eesti 1990ndatel see riik, kus pigem nõustuti väitega, et meestel peaks olema eelis seisund töö saamisel (joonis 3.3.6). Kolmekümne aastaga on toimunud selge nihe ja Eesti on muutunud sarnasemaks teiste EL riikidega. 2018. aastal nõustus ainult 10% Eesti elanikest sellega, et töökohtade nappuse korral peaks olema meestel eelisõigus, võrreldes naistega.

Arusaam ema töötamise halvast mõjust on 1990–2018 tugevasti muutunud kõigis riikides, kuid eriti Eestis, Saksamaal ja Rootsis. Kui 1990ndate alguse Eestis pidas ema töötamist lapsele halvaks 90% inimestest, siis aastal 2013 oli sellise hoiaku kandjate hulk vähenenud veerandini (joonis 3.3.7). On toimunud selge paradigmapuhetus, kus eelistus, et väikelastega naised on pigem kodus, on vahetunud arusaama vastu töö- ja pereelu ühitamisest ja kombineerimisest. Viimase kolmekümne aastaga on Eestis kasvanud toetus naiste ja meeste võrdsele panusele ja võimalustele nii kodusfääris kui töökeskkonnas.

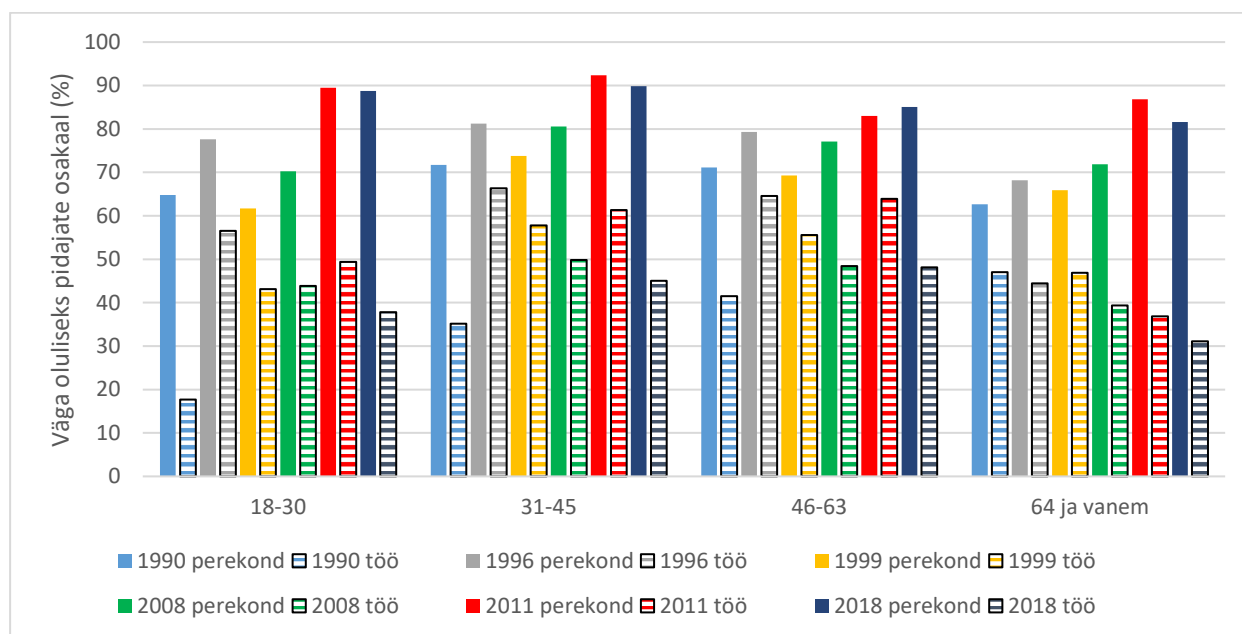
Joonis 3.3.7 (Koolieelne) laps võib ilmselt kannatada juhul, kui ta ema töötab (Andmed: ESS Kasearu, Ainsaar 2019, 1-täiesti nõus ... 4 - üldse ei ole nõus)

3.3.3 Pereväärtuse muutus ühiskonna erinevates rühmades

Järgnevalt vaatame, kuidas on pereväärtused muutunud sotsiaalsetes rühmades, näiteks kui võrd mõjutab väärtuste muutust põlvkondade muutus. Vaatleme Eesti elanike väärtuste muutumist nii sündnikohortide kui vanusrühmade lõikes.

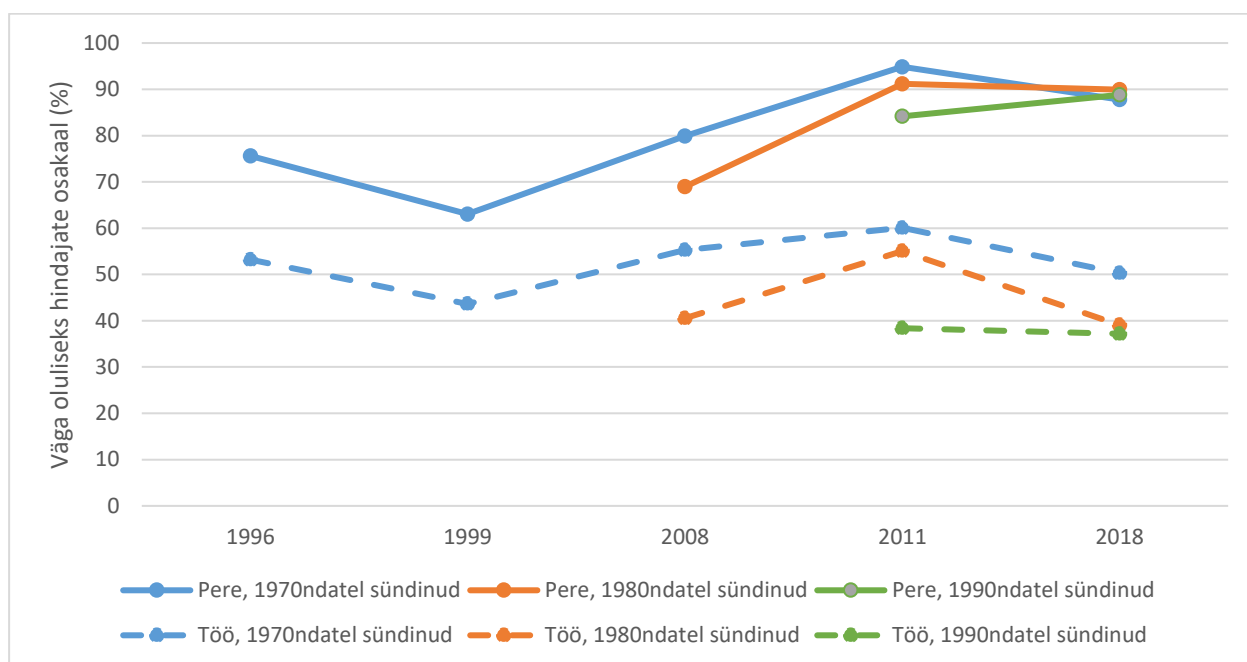
Analüüsides töö ja perekonna väärtustamist vanusrühmade lõikes, ilmneb, et kõige enam väärtustatakse perekonda 31- kuni 45-aastaselt, samuti on selles vanuses tööd väga oluliseks pidajate osakaal üks kõrgemaid, võrreldes teiste vanusrühmadega (joonis 3.3.8). Ka 64-aastaste ja vanemate inimeste puhul on näha perekonda väga oluliseks pidajate osakaalu kasvu ja tööd

väga oluliseks pidajate osakaal on langeva trendiga. Kui aastal 1990 pidas 64-aastastest ja vanematest inimestest tööd oma elus väga oluliseks 47%, siis aastal 2018 on vastav osakaal 31%. Üldiselt on töö väga oluliseks pidamine suurem perioodidel, kui majanduses ja tööturul on keerulisem olukord.

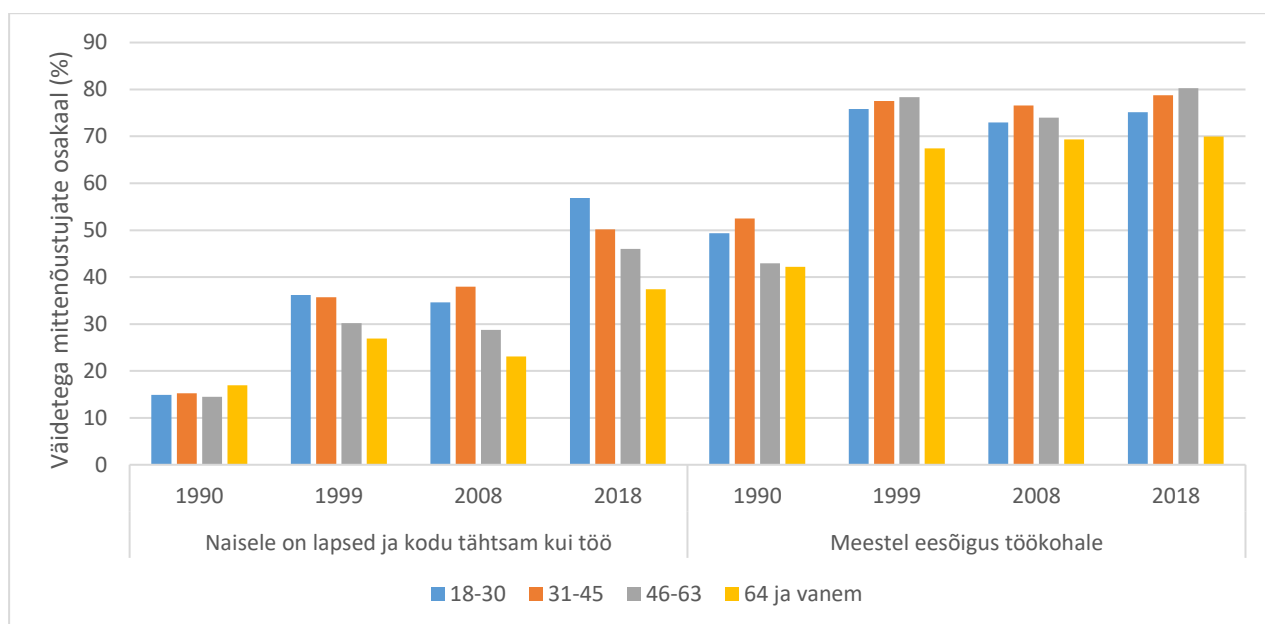

Joonis 3.3.8 Perekonda ja tööd väga oluliseks pidavate inimeste osakaal vanusrühmade lõikes Eestis (Andmed: WVS ja EVS Kasearu, Ainsaar 2019)

Järgnevalt vaatame pere ja töö tähtsust sündikohortide lõikes (joonis 3.3.9). Joonisel 3.3.9 on esitatud kolme sündikohordi: 1970ndatel, 1980ndatel ja 1990ndatel sündinute andmed. Jälgime, kuidas muutub ühte sündikohorti kuuluvate inimeste jaoks pere ja töö olulisus. Perekonna oluliseks pidamine kasvab koos inimese vanusega, samas aga joonistub välja ka ajastu, ehk ühiskonnas toimuv üldisem muutus väärtustes. Selle kinnituseks võib tuua 1970. aastatel ja 1990. aastatel sündinud noorte väärtusmuutrite kujunemise erisuse. 1970ndatel sündinud olid 20- kuni 29-aastased aastal 1999 ja neist pidas perekonda väga oluliseks 63% ning tööd 44%. 1990ndatel sündinud olid 20- kuni 28-aastased aastal 2018 ja neist pidas perekonda väga oluliseks 89% ja tööd 37%. Kui kahes vanemas kohordis töö väga oluliseks pidajate osakaal vanusega kasvas, siis 1990ndatel sündinute puhul on töö tähtsus stabiilne ja ei muutu. Seega noorem põlvkond eristub eelkäijatest madalama orienteeritusega töö väärtustamisele. Kuigi üldiselt on ühiskonnas **soolise võrduse toetamine** töö ja pereelu ühitamisel kasvanud ja seda kõigis vanusrühmades, siis nooremad inimesed on alati võrdsust rohkem toetavad (joonis 3.3.10).

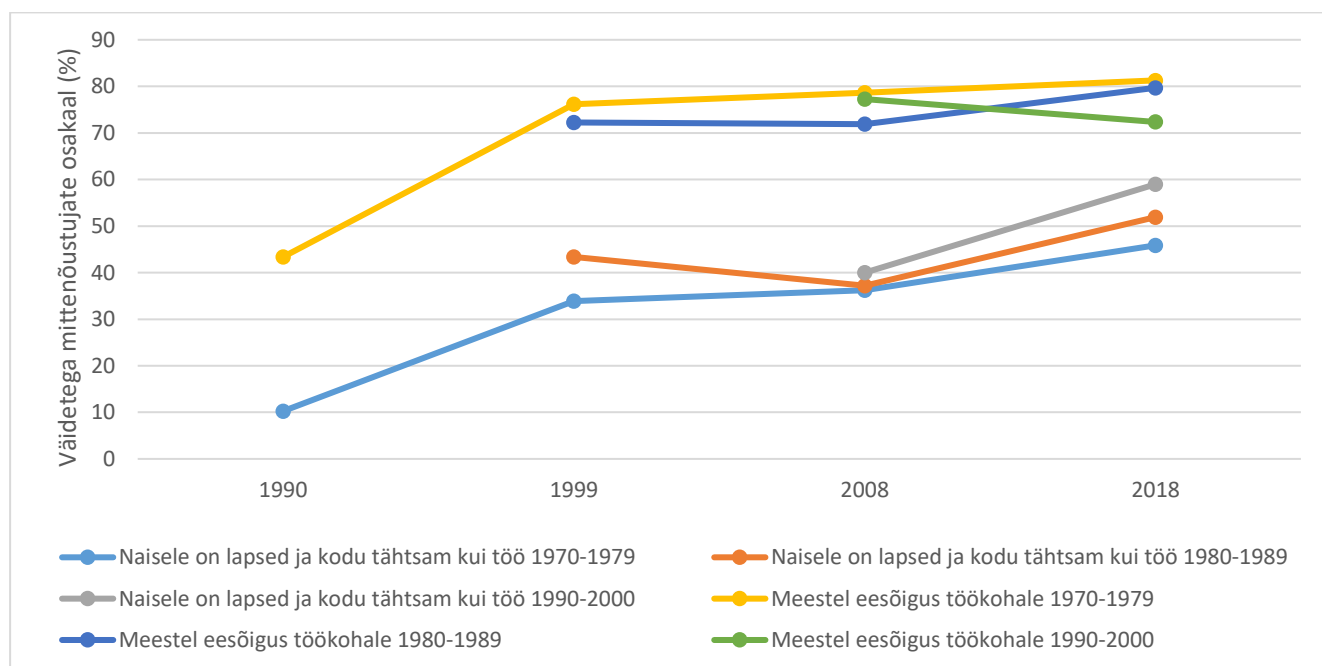
Joonis 3.3.9 Perekonda ja tööd väga oluliseks pidavate inimeste osakaal eri sünnipõlvkondades Eestis (Andmed: WVS ja EVS Kasearu, Ainsaar 2019)

Joonis 3.3.10 Vanus ja väidetega „Naistele on lapsed ja kodu tähtsam kui töö“ ja „Meestel on eesõigus töökohale“ mittenoostujate osakaal (Andmed: EVS ja WVS Kasearu, Ainsaar 2019)

Seega võib väita, et soolise võrdsuse toetamine suureneb ka selle tõttu, et nooremad põlvkonnad asendavad konservatiivsemate vaadetega vanemaid põlvkondi. Samas toimub ka hoiakute ja hinnangute muutus põlvkonnasiseselt ja vastavale ajastule omases sotsiaalkultuurilises kontekstis. Joonisel 3.3.11 on esitatud hoiakute muutus ajas kolme sünnikohordi näitel. Selgub,

et perioodil 1990–1999 toimus 1970ndatel sündinud inimeste vaadetes suur muutus, mis peegeldab selgelt ühiskonnas toimunud arusaama muutust soolisest võrdsusest töö ja perekohustuste jagamisel. Hilisemate põlvkondade puhul sellist kardinaalset muutust ei ole. 1980ndatel sündinud põlvkonna hoiakud on ajas püsivamad, hoolimata sellest, et 1999–2018 enamus antud põlvkonda kuulunud inimestest sisenes tööturule ja alustas pereelu. Seega isiklik kogemus 1980ndatel põlvkonda ei ole väga muutnud. 1990ndatel sündinud on kasvanud üles ühiskonnas, kus soolise võrdõiguslikkuse väärtustamine on pigem norm kui erand.

Joonis 3.3.11 Sünnipõlvkond (1970–1979, 1980–1989, 1990–2000) ja soolise võrdsusega seotud väidetega mittenoostujate osakaal (Andmed: EVS ja WVS Kasearu, Ainsaar 2019)

Järgnevalt teostasime logistilise regressioonanalüüsi (tabel 3.3.1). Tulemus näitab, et 1990. aastal on väga väike varieeruvus sotsiaalsete rühmade hinnangutes, ainult 31–45-aastased toetavad, võrreldes 64-aastaste ja vanemate inimestega vähem väidet, et meestel on eesõigus tööle võrreldes naistega. Seega 1980. aastate lõppu – 1990. aastate algust iseloomustas soolise võrdsuse hoiakute suur ühetaolisus ühiskonnas.

1999. aastate lõpus väärtuste divergentsus aga suureneb. Soolise võrdõiguslikkuse küsimuses hakkavad eristuma meeste ja naiste arusaamad, eestlaste ja venelaste arusaamad ning tulevad esile põlvkondade-vahelised erinevused. Arusaam meeste ja naiste võrdsusest hakkab polariseeruma. Majanduslik kindlustatus ja olukord tööturul mängib soolise võrdõiguslikkuse hoiakutes olulist rolli. Võrreldes kõrgema sissetulekuga peredega, oli madalama või keskmise

sissetulekuga rühma kuuluvatel inimestel 1990. aastate alguses väiksem tõenäosus meeste eesõigusega nõustumiseks, kuid 1999. ja 2008. aastal ilmneb vastupidine trend – madalam sissetulek, võrreldes kõrgema sissetulekuga, pigem suurendab riski toetada meeste eesõigust töökohtadele. Millest selline erinevus tuleneb?

Tabel 3.3.1. Meeste eesõigus tööle, võrreldes naistega. (Üldistatud lineaarne mudel, positiivne väärtus näitab, et antud rühma kuulujatel on suurem tõenäosus väitega nõustuda, võrreldes taustarühmaga).

Tunnus	Väärtus	1990		1999		2008		2011		2018	
PÕHIMUDEL		b	p	b	p	b	p	b	p	b	p
Sugu (taust: naine)	Mees	0,17		0,82	***	0,82	***	1,04	***	0,74	***
Vanus (taust: 64 ja vanem)	18-30	-0,4		-0,463		-0,353		-0,75	***	-0,3	
	31-45	-0,49	*	-0,733	***	-0,4	**	-0,9	***	-0,6	***
	46-63	-0,05		-0,804	***	-0,393	**	-0,57	***	-0,6	***
Rahvus keele alusel (taust: vene)	Eesti	-0,18		-0,88	***	-1,16	***	-1,06	***	-1,2	***
Eluga rahulolu (taust: kõrge)	Madal	-0,13		-0,16		0,39	***	0,2		0,15	
Üldine usaldus(taust: madal)	Kõrge	-0,09		0,12		-0,28	**	-0,13		-0	
Perekonnaseis (taust: vallaline)	Abielus	-0,05		0,11		-0,12		-0,2		0,03	
	Lahutatud, lesk, eraldi	-0,16		0,16		-0,01		-0,1		0,31	
PÕHIMUDEL+ LISATUNNUSED											
Majanduslik olukord (taust: kõrge)	Madal	-0,44	**	0,61	**	0,71	***	-		0,11	
	Keskmine	-0,28	*	0,34		0,44	**	-		0,09	
Tervise enesehinnang (taust: madal)	Kõrge	-0,06		-		0,06		-0,09		-0,2	
	Keskmine	-0,32		-		-0,36	*	-0,28		0,19	
Elukoht (taust: linn)	Maa	-0,03		-0,74	**	-		-0,78	***	-0,2	
Haridus (taust: kõrg)	Madal	-		0,27		0,01		0,66	***	1,12	***
	Keskmine	-		0,16		-0,08		0,28	*	0,59	***

1990. aastate algus peegeldab üldist arusaama mehest kui peamisest leivateenijast, mis oli eriti levinud nii-öelda „edukate“ perede hulgas, st võimalus tagada naisele ülalpeetava staatus ja sellega kaasnevad hüved. Seevastu 2000. aastatel hakkab domineerima seos hariduse ja majandusliku kindlustatuse vahel, mida kinnitab ka asjaolu, et 2018. aasta näitel on väitega nõustujad pigem madalama haridusega inimesed ja sissetuleku mõju eraldi esile ei tule.

Tabel 3.3.2 Hoolimine. Üldistatud lineaarne mudel (ainult 90% usaldusega standard koefitsendid, kõik aastad koos 2004–2016, miinus tähendab, et seda väärtust on ROHKEM, võrreldes võrdlusrühmaga, võttes samal ajal arvesse ka kõiki teisi näitajaid. Positiivne näitaja näitab, et seda väärtust on vähem, kui väärtus puudub, siis ei ole erinevusi võrdlusrühmaga)

	Eesti	Saksamaa	Taani	Soome	Iirimaa	Rootsi	Sloveenia
15-30	0,118			-0,097	0,109	-0,141	
31-63	0,065	-0,024		-0,089	0,061	-0,05	0,034
64+	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Mees	0,206	0,229	0,247	0,281	0,174	0,257	0,168
Naine	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Haridus_madal	0,268	0,225	0,236		0,079	0,081	0,164
Haridus_kesk	0,08	0,044	0,066	0,037	0,111	0,069	0,061
Haridus_kõrg	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
tervis_hea			0,147			0,14	-0,07
tervis_rahuldav		-0,042	0,156	0,06		0,151	-0,077
tervis_halb	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Linn			-0,066	-0,058	0,069		
Maa	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
rahulolu madal	0,061	0,034	0,087	0,078	0,184		
rahulolu kõrgem	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
riigi inst. usaldus madal			0,042	0,034		0,067	0,033
riigi inst. usaldus kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
usaldus_inimesed madal	0,1	0,11	0,072	0,124	0,087	0,087	0,042
usaldus_inimesed kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigis sündinud	0,067	0,054	0,159	0,111	0,086	0,248	0,084
Immigrant	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Sissetul mugav		-0,106	0,207	0,066	0,068	0,144	
Sissetul tuleb toime		-0,056	0,185	0,095	0,066	0,15	
Sissetul (v) raske	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Partneriga	-0,036	-0,067	0,05				-0,033
Ilma	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
2004	0,063	0,232	0,218	0,351		0,446	0,325
2006	0,103	0,278	0,158	0,256		0,445	0,183
2008	0,101	0,114		0,228	-0,153	0,388	0,142
2010	-0,125	0,051		0,29		0,176	
2012	-0,044			0,06	-0,166	0,06	-0,07
2014	-0,013		Võrdlus		-0,066		-0,107
2016	Võrdlus	Võrdlus		Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus

Lõpetuseks vaatame, millistes rühmades on suurem tõenäosus suuremaks hoolimiseks. Hoolimise väärtust kannavad kõigis riikides enam naised, kõrgema haridusega, suurema

rahuloluga, suurema inimestevahelise usaldusega inimesed ning immigrantrahvastik (tabel 3.3.2). Eestis on kõige mõjukamateks tunnusteks, mis mõjutavad hoolimist, sugu ja madal haridus. Samas paljude tunnuste osas erisusi esile ei tule, nt tervisel, elukohal ja sissetulekul puudub seos inimese hoolivusetasemega.

Eestis on ka partneriga ja lastega koos elavad inimesed hoolivamad kui teised. See seos ei tule välja kõigis riikides. Eesti on selles osas kõige sarnasem Sloveeniaga. Eriti oluline on see tunnus nendes riikides partneriga meeste jaoks. Nimelt mehed, kellel on partner ja lapsed, on ka oluliselt enam hoolimise väärtuse kandjad kui ilma partnerita või lasteta mehed.

3.3.4 Kokkuvõte ja tulevik

Erinevate perega seotud väärtuste poolest on Eesti muutunud sarnasemaks teiste vaatlusaluste riikidega ning vaatamata erinevast stardipositsioonist on üldised suundumused erinevates riikides suhteliselt sarnased. Eesti elanike jaoks on perekonna väärtus ajas kasvanud ning jõudnud teiste riikidega samale tasemele. Samas perekonnaga seonduvad hoiakud on mitmetahulised: abielu ning laste kasvamist ema ja isaga väärtustatakse kõrgelt, homoseksuaalsetesse kooseludesse suhtumine muutub tolerantsemaks, mitmekesisemaks on muutunud naise rolli nägemine. Laste olemasolu ei peeta naise eneseteostusena enam nii määravaks, samas ollakse küllaltki toetav ka koduperenaise rolli ning laste kõrvalt töötamise osas. Mitmekesisusele tuleb kasuks arvamus, et isad saavad laste eest hoolitsemisega hakkama ning meestele ei anta enam nii palju eesõigust töökoha saamisel.

Üldise suundumusena liigub Eesti Põhjamaade ühiskondadele sarnases suunas, kuid erinevate ühiskonna rühmade vahel on erinevusi. Eestis toetavad töökohtade võrdset jagamist meeste ja naiste vahel rohkem naised, nooremad, eesti keelt rääkivad inimesed ja kõrgemalt haritud. Selline sotsiaalsete rühmade hoiakuline eristumine on toimunud kolmekümne aasta jooksul järk-järgult. Taasiseseisvumise perioodil oli pereväärtuste profiil elanikkonnas homogeenne. Diferentseerumise aluseks on ühelt poolt nooremate põlvkondade kasvamine uues ühiskonnas. Samas on näha ka kõikide põlvkondade väärtusprofiili muutust ajas üldiselt – soolist võrdsuslikkust pooldavamaks. On näha, et osad sotsiaalsed grupid ehk teatava profiiliga inimesed on nii-öelda “rajaleidjad” – nt kõrgharidusega inimesed.

Ka hoolivust kui olulist pere loomise eeldust on ühiskonda lisandumas. Võrreldes Skandinaavia riikidega, on seda Eestis siiski vähem. Eestis on see väärtus eriti oluline meeste jaoks, sest on seotud meeste perekäitumisega. Hoolimise väärtust kannavad kõigis riikides enam naised, kõrgema haridusega, suurema rahuloluga, suurema inimeste-vahelise usaldusega inimesed ning immigrantrahvastik.

Prognoos

Üldine perekonna oluliseks pidamine ühiskonnas jääb lähitulevikus kõrgeks. Seda kinnitab ühelt poolt asjaolu, et oleme antud näitaja poolest jõudnud samale tasemele Põhjamaadega, ja nende kogemus näitab, et stabiilsemas ühiskonnas perekonna oluliseks pidamine on püsiv. Teisalt noorema põlvkonna – hetkel 20- kuni 28-aastased – jaoks on perekond selgelt olulisem kui nt töö ning on näha, et töö oluliseks pidamine ei ole antud põlvkonna jaoks nii tähtis. Samas töö olulisus inimeste jaoks sõltub paljuski tööturu olukorrast ning on rohkem majanduse tsüklilisusest kujundatud.

Kooseluvormide väärtustamise osas suuri muutusi eeldada ei saa, abielu kui institutsiooni vanamoodsaks pidavate inimeste osakaal on küll 30 aasta jooksul suurenenud. Seda tänu sellele, et iga uus põlvkond on kraadi võrra abielu suhtes kriitilisem, kuid see muutus on väga väike, eriti kui arvestada vabade kooselude suurt levikut. Seega abielu vs. vaba kooselu küsimuses ilmselt suur hoiakulist muutust prognoosida ei saa. Küll aga võib eeldada, et samm sammu haaval suureneb ühiskonnas tolerantsus samasooliste paaride osas ja seda peamiselt tänu põlvkondade vahetumisele.

Soolise võrdõiguslikkuse väärtustamine töö- ja pereelu ühitamise ning naiste ja meeste võrdsete tööturvõimaluste puhul suureneb, kuid kuna üldine perekonna väärtustamine on kõrge, siis pigem võib eeldada suundumust, mille kohaselt töö ja töötamise võimalused peavad olema sugupoolte lõikes võrdselt tagatud, kuid samas see ei tähenda, et tööd eelistatakse perele.

3.4 INNOVATSIOONI JA SAAVUTUSEGA SEOTUD VÄÄRTUSED

Mare Ainsaar, Andu Rämmer, Ave Roots

3.4.1 Sissejuhatus ja metoodika

Teadus ja tehnoloogia ei arene ühiskonnast sõltumatult, nende arengul on sotsiaalsed mõjurid ja tagajärjed. Valmisolek muutusteks ning heatahtlik suhtumine uuendustesse on eelduseks ühiskonna innovatsioonile, kuid mitte piisav tegur selle innovatsiooni realiseerumiseks, sest innovatsiooni jaoks on vajalikud ka paljud muud tegurid. Selles raportis analüüsime Eesti ühiskonna innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtuste poolt.

Enamasti on innovatsiooniga seotud väärtuste uuringud koondunud teaduse ja ettevõtluse teemade ümber. 2005. ja 2010. aastal näitasid Eurobaromeetri andmed, et Eesti elanikud hindasid teaduse ja tehnoloogia rolli ühiskonnas väga kõrgelt ning nende arengus nähakse elustandardi parandamise võimalust, samuti ollakse teiste Euroopa Liidu maade elanikest vähem pessimistlikud nende võimalike kõrvalmõjude suhtes (Rämmer 2017). 2010. aasta Eurobaromeeter näitab, et inimeste poolehoid tehnoloogilisele innovatsioonile on seotud tehnoloogia kasulikkuse tunnetuse, adekvaatsete kontrollimehhanismide, ohutuse ja riskide õiglase jaotamisega (Gaskell jt. 2010).

Varem on leitud, et Euroopa riikides, kus registreeritakse enam patente, on vähem võimudistantsi, ebakindluse vältimist, perekonnaga seotud kollektivismi (vastandina sõprussuhete- ja organisatsiooniga seotud kollektivismile) ning keskmisest madalam maskuliinsus (Kaasa ja Vadi 2010). Innovatsiooni on palju uuritud seoses ettevõtlusega. Hollandi väikeettevõtete uuringust selgus, et Schwartzi väärtustest on innovatsiooni, ettevõtete kasvu ja kasumlikkusega seotud edasipürgimine (võim ja saavutused) (Gorgievski, Ascalon ja Stephan 2011, Ros, Schwartz ja Surkiss 1999). Samuti leiti Hispaania tudengite uuringus, et edasipürgimine (võim ja saavutused) on tugevalt seotud ettevõtluskavatsusega (Espíritu-Olmos ja Sastre-Castillo 2015). Ameerika kõrgtehnoloogia valdkonnas töötavate ettevõtjate seas uuriti, mille põhjal nad teevad otsuse, kas äriaga jätkata olukorras, kui äri ei edene. Need ettevõtjad, kelle jaoks edasipürgimine (võim ja saavutused) olid olulised, võtsid äri jätkamise otsuste tegemisel enam arvesse rahalist kasu, samas kui need ettevõtjad, kes olid enam avatusele ja muutustele suunatud, võtsid rohkem arvesse mitterahalist kasu (Holland ja Shepherd 2013:349).

Israeli ettevõtete juhatuse väärtuste uuringust (Ros jt 1999) selgus, et sõltumatu mõtlemine ja tegutsemine, loovus, avastamine on seotud innovatsioonile orienteeritud kultuuriga ettevõttes, turvalisus on seotud bürokraatliku juhtimise ja heasoovlikkus on seotud toetava töökultuuriga. Toetav töökultuur oli negatiivselt seotud müügitulu kasvuga. Autorid põhjendavad seda tulemust vastuoluga töötajale orienteerituse ja ülesande täitmisele orienteerituse vahel (Berson, Oreg ja Dvir 2008). Soome ühe omavalitsuse lasteaedade töötajate (Lipponen, Bardi ja Haapamäki 2008) uuringust selgus, et need töötajad, kes tundsid oma töökohaga tugevat seost ja olid muutustele avatud, tegid oma töö ja töökoha paremaks muutmise kohta rohkem ettepanekuid juhtkonnale ja kolleegidele, võrreldes töökohaga seotud konservatiivsete töötajatega. Nende seas, kes ennast oma töökohaga tugevalt seotuna ei tundnud, seda seost ei ilmnunud.

Seega kokkuvõttes on kesksed tunnused ettevõtluses ja uuendustes avatus, riskivalmidus, edasipürgimine ja väike võimudistsants.

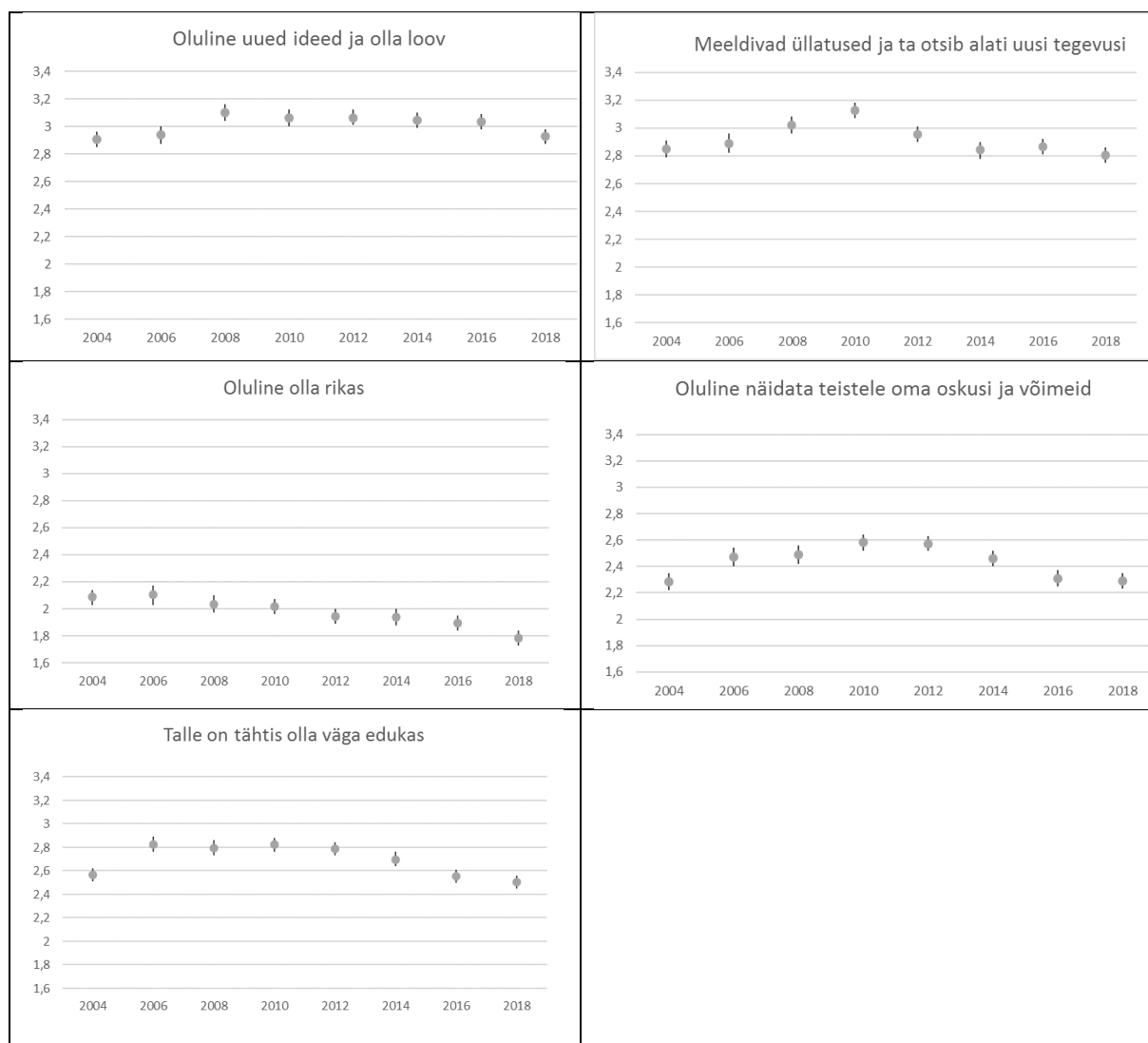
Metoodika

Innovatsiooni ja sellega seotud saavutusväärtuste mõõtmiseks kasutame ESSi andmete põhjal moodustatud viie tunnuse kombinatsiooni indeksit „**innovatsiooni-saavutus väärtus**“. Viis tunnust kuuluvad Schwartzi teooria järgi stimulatsiooni, saavutuse ja võimu alamväärtusesse.

1. Talle on oluline tulla välja uudsete ideedega ja olla loov. Talle meeldib teha asju omal, ainulaadsel viisil (ipcrtiv);
2. Talle meeldivad üllatused ja ta otsib alati uusi tegevusi. Tema arvates on oluline tegeleda elu jooksul paljude erinevate asjadega (impdiff);
3. Tema jaoks on oluline olla rikas. Ta tahab, et tal oleks palju raha ja kalleid asju (imprich);
4. Tema jaoks on väga oluline näidata teistele oma oskusi ja võimeid. Ta tahab, et inimesed imetleksid seda, mida ta teeb (ipshabt);
5. Talle on tähtis olla väga edukas. Ta loodab, et inimesed tunnustavad tema saavutusi (ipsuces).

Indeksi saamiseks liidame tunnuste väärtused ja jagame viiega. Kõigi tunnuste puhul kasutame pööratud skaalat, kus 6 = väga minu moodi, 1 = ei ole üldse minu moodi.

Innovatsiooni-saavutusväärtuse algtunnuste omavaheline kooskõla (Cronbachi alfa) on küllaltki hea: Saksamaal 0,658, Taanis 0,665, Eestis 0,737, Soomes 0,693, Iirimaal 0,728, Rootsis 0,697 ja Sloveenias 0,695. Cronbachi alfa näitab, kui hästi sarnased on indeksi moodustamiseks valitud tunnused empiiriliselt. Heaks väärtuseks peetakse erinevate allikate järgi 0,5–0,7 väärtust. Saamaks paremat ülevaadet koondväärtuse dünaamikast, esitame ka algväärtuste muutused Eestis (joonis 3.4.1).

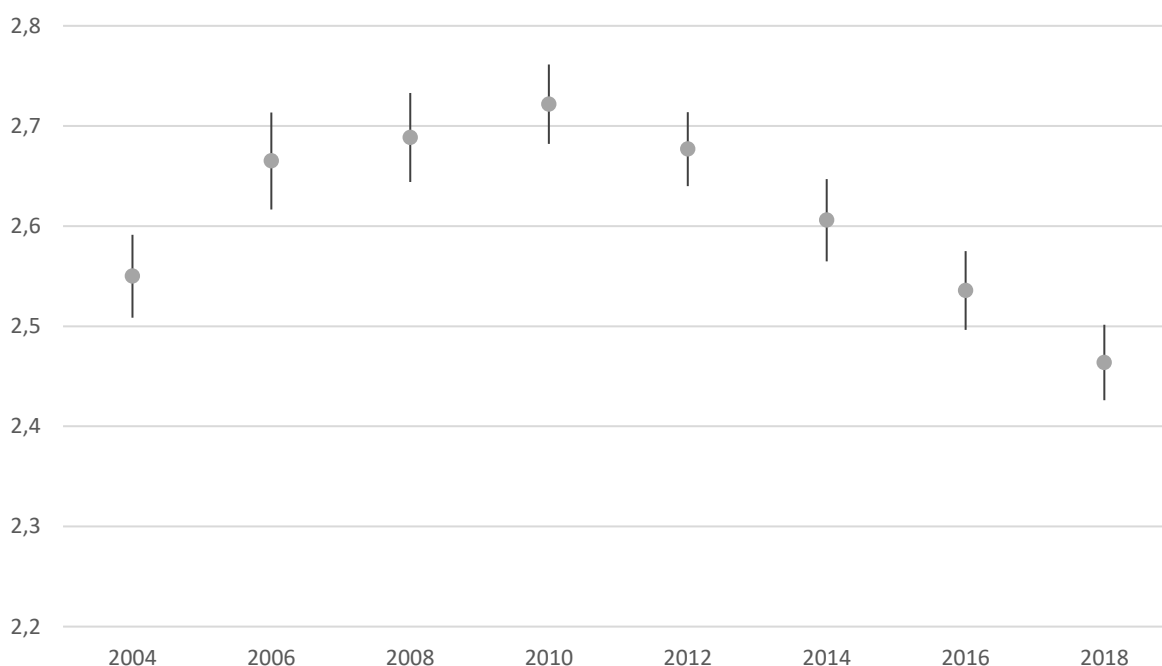

Joonis 3.4.1 Innovatsioon-saavutus väärtuse komponentide muutus Eestis (Andmed ESS, Ainsaar, Rämmer, Roots 2019, pööratud skaala, 1 - üldse mitte ... 6 - väga)

Majandusliku jõukuse tähtsuse osas toimub pidev langus ja seda ei mõjutanud ka kriisiaastad. Püüe majandusliku jõukuse poole on ka ainuke väärtus, mis on pidevalt vähenenud. Teiste väärtuste osas toimus 2004–2010 pigem tõus ja viimastel aastatel langus.

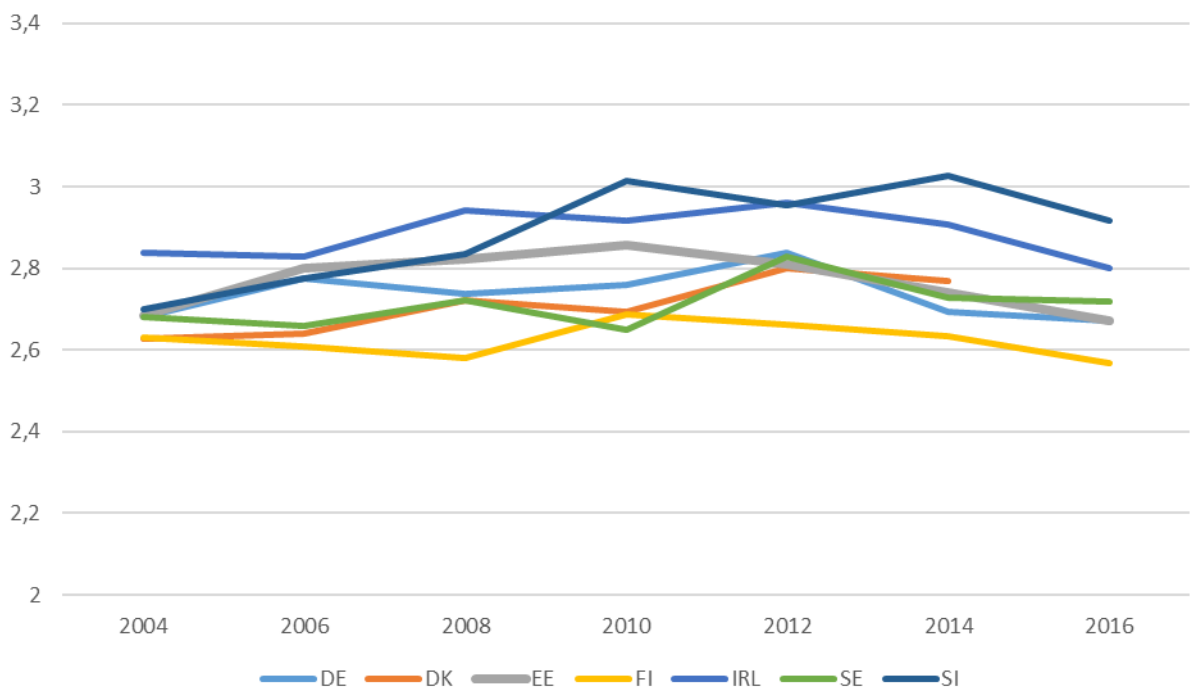
3.4.2 Muutus ajas

Näeme, et kriisi ajal oli innovaatus ja saavutusvajadus suhteliselt suur, kuid hakkas alates 2012. aastast vähenema (joonis 3.4.2). Sotsiaal-majanduslike taustatunnuseid arvesse võtva ajalise võrdluse pakub tabel 3.4.1. See kinnitab joonisel 3.4.2 kujutatud pööratud U-kujulist trendi, kus 2016. aastal oli innovatsioon-saavutuse väärtus sarnane 2004. aasta tasemele (ka pärast sotsiaalmajanduslike tunnuste arvesse võtmist) ja 2018. aastal perioodi madalaim. Pärast kasvu 2004–2010 hakkas innovatsioon-saavutus Eestis kahanema. Innovaatus väheneb kõigis rühmades (noored, vanad, kõrgharitud jne.) Eestis aga peamiseks rühmaks, kes „veavad“ kahanemist, on eakad (64-aastased ning vanemad inimesed), kes on alati olnud vähem innovaatus-saavutushimulisemad, kuid kelle seas innovaatus väheneb eriti kiiresti, ja kõrghariduseta inimesed.

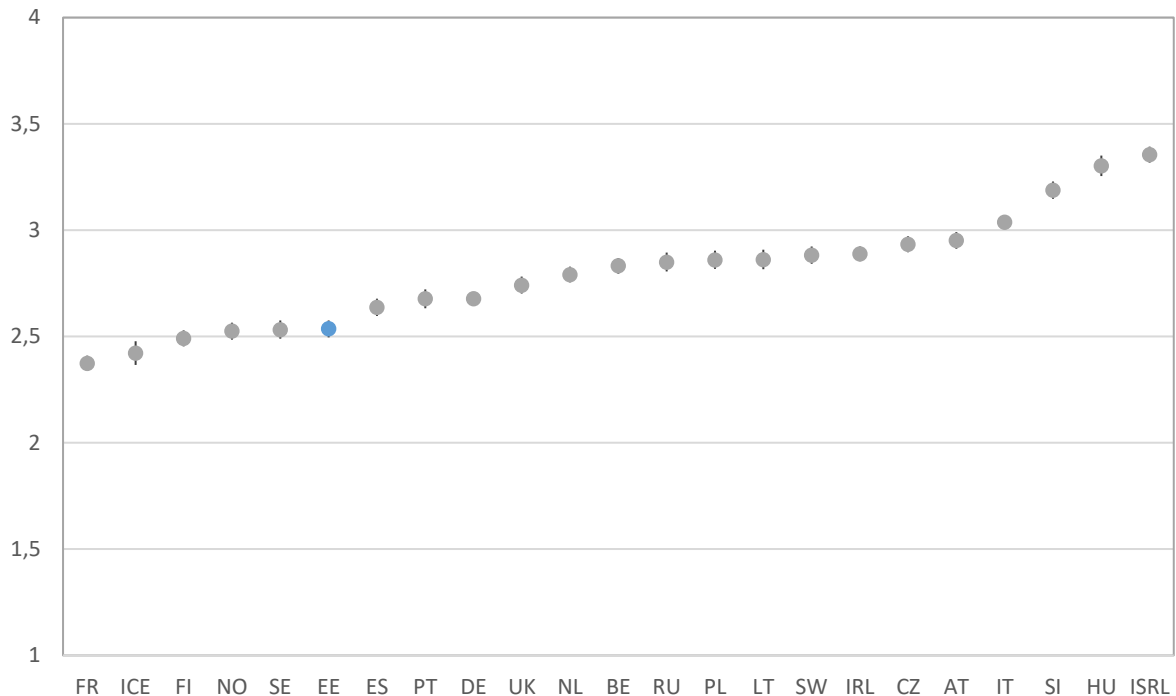

Joonis 3.4.2 Innovatsioon-saavutus väärtuse muutus Eestis (Andmed ESS Ainsaar, Rämmer, Roots 2019, pööratud skaala, 1 - üldse mitte ... 6 - väga)

Võrdlusriigid näitavad kõik väga erinevaid trende. Sloveenia ja Iirimaa on kõige suurema innovatsioon-saavutusega (joonis 3.4.3). Suurema hulga riikide võrdluses olid 2016. aastal Eestile sarnaseimad inimeste keskmise innovatsiooni-saavutuse väärtuse poolest Rootsi ja Norra (joonis 3.4.4).

Joonis 3.4.3 Innovatsioon-saavutus väärtuse muutus seitsmes riigis (Andmed ESS, Ainsaar, Rämmer, Roots 2019, pööratud skaala 1- üldse mitte ... 6 – väga, riikide korrigeeritud andmed)

Joonis 3.4.4. Innovatsioonsaavutus väärtus 2016 (Andmed ESS, Ainsaar, Rämmer, Roots 2019, pööratud skaala 1 - üldse mitte ... 6 - väga)

3.4.3 Erinevad ühiskonna rühmad

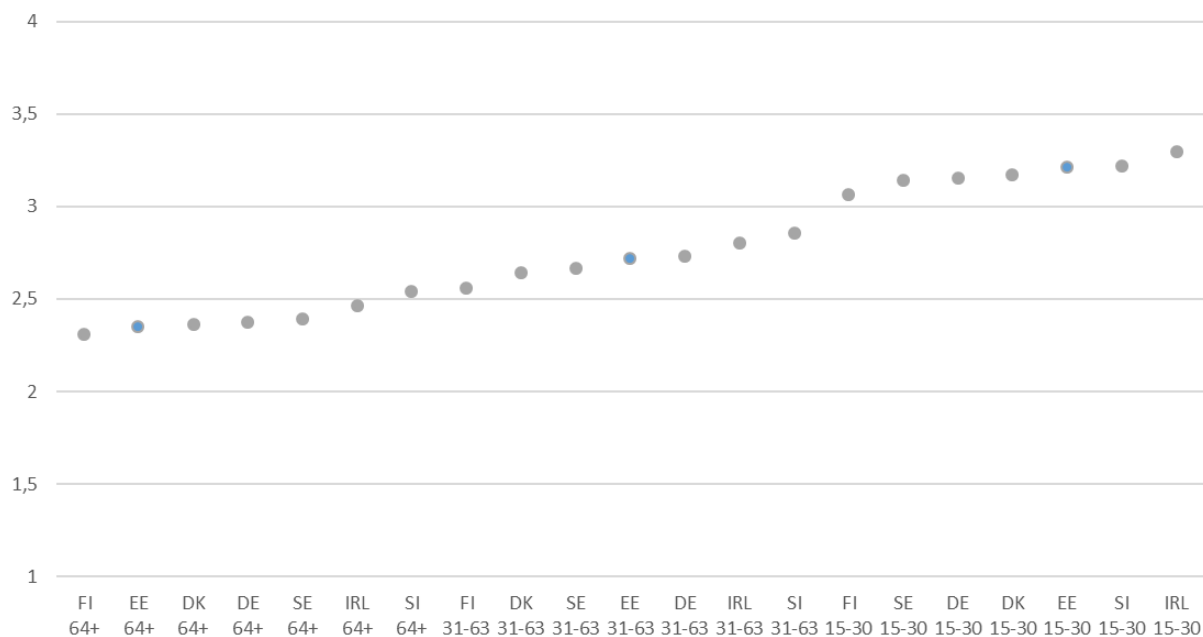
Ootuspäraselt on erinevates rahvastikurühmades innovatsioon-saavutus väärtus jaotunud erinevalt (tabel 3.4.1). Alljärgnevalt teeme lühikese kokkuvõtte üldistest trendidest, mis on iseloomulikud kõigile riikidele ja mõnest Eesti omapärast:

- kuigi kõigis riikides on noorte seas innovatsiooni-saavutusväärtust enam kui vanemates rühmades (joonis 3.4.4);
- meestel on innovatsiooni-saavutusväärtust kõigis riikides rohkem kui naistel;
- kõrgharitudel rohkem innovatsiooni-saavutusväärtust kui teistel haridusrühmadel;
- hea tervisega inimestel on rohkem kui halva tervisega inimestel;
- linnades rohkem kui maal;
- kõrgema eluga rahuloluga inimeste seas on rohkem innovatsioon-saavutus väärtusega inimesi;
- ootamatu tulemusena võib tunduda, et madalam usaldus inimeste vastu on seotud nõrgalt kõrgema innovatsioon-saavutus väärtusega mitmetes riikides, sh Eestis perioodil 2006–2010;
- Eestis ja Saksamaal on sarnane nõrk seos ka institutsionaalse usaldusega. Nimelt inimesed, kes juba teisi asjaolusid arvesse võttes on vähem usaldavamad riigi institutsioonide suhtes, on tegelikult enam innovatsioonile ja saavutusele orienteeritud. Enamuses teistes võrdlusriikides on seos vastupidine, ehk innovatsiooni-saavutusorientatsiooniga on just inimesed, kes usaldavad riigi institutsioone. Eesti ja Saksa eripärale puudub meil praegu hea seletus;
- Kõigis riikides on immigratsiooni taustaga inimesed enam innovatsiooni ja saavutuste kandjad, kui võtta arvesse nende tausta. Eestis, Sloveenias ja Saksamaal ei ole see tõsi rühmade keskmisi võrreldes, kuid võttes arvesse immigrantide teisi sotsiaalmajanduslikke näitajaid ehk siis juhul, kui immigrandid oleksid sama sotsiaalse taustaga kui kohalikud, oleksid nad innovaatilisemad;
- tööandjad on innovaatilisemad ja suurema saavutusvajadusega kui töövõtjad;
- inimeste sissetulekute osas puuduvad innovatsiooni ja saavutuslikkusega selged seosed.

Tabel 3.4.1. Innovatsioon-saavutus väärtus. Üldistatud lineaarne mudel (ainult 90% usaldusega standard koefitsiendid, kõik aastad koos 2004-2016. Miinus tähendab, et seda väärtust on ROHKEM, võrreldes võrdlusrühmaga, võttes samal ajal arvesse ka kõiki teisi näitajaid. Positiivne näitaja näitab, et seda väärtust on vähem, kui väärtus puudub siis ei ole erinevusi võrdlusrühmaga)

	Eesti	Saksamaa	Taani	Soome	Iirimaa	Rootsi	Sloveenia
15-30	-0,728	-0,722	-0,746	-0,655	-0,692	-0,722	-0,566
31-63	-0,255	-0,296	-0,201	-0,152	-0,211	-0,214	-0,197
64+	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Mees	-0,134	-0,181	-0,152	-0,23	-0,105	-0,143	-0,123
Naine	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Haridus_madal	0,279	0,163	0,371	0,11	0,226	0,278	0,227
Haridus_kesk	0,128	0,087	0,188	0,119	0,144	0,199	0,108
Haridus_kõrg	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Tervis_hea	-0,249	-0,241	-0,081	-0,117	-0,16	-0,111	-0,177
Tervis_rahuldav	-0,127	-0,125					-0,091
Tervis_halb	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Linn	-0,125	-0,036	-0,053	-0,073	-0,055	-0,078	-0,04
Maa	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Rahulolu madal	0,093				0,076	0,046	0,055
Rahulolu kõrgem	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigi inst. usaldus madal	-0,034	-0,04		0,037	0,053	0,043	0,061
Riigi inst. usaldus kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Usaldus_inimesed madal	-0,071	-0,029	-0,086	-0,05	-0,025	-0,091	-0,108
Usaldus_inimesed kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigis sündinud	0,129	0,035	0,216	0,243	0,075	0,137	
Immigrant	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Sissetul mugav		-0,036			-0,082	0,079	
Sissetul tuleb toime	0,039			0,074	0,025	0,093	
Sissetul (v) raske	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Töövõtja	0,234	0,243	0,261	0,209	0,107	0,299	0,2
Tööandja	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
2004			0,172	-0,078	0,032	0,047	0,221
2006	-0,107	-0,111	0,108	-0,047			0,15
2008	-0,137	-0,086	0,059		-0,12		0,09
2010	-0,188	-0,102	0,065	-0,112	-0,094	0,087	-0,092
2012	-0,148	-0,163		-0,099	-0,163	-0,083	
2014	-0,063	-0,047	Võrdlus	-0,07	-0,122	0,029	-0,091
2016	Võrdlus	Võrdlus		Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus

Seega kokkuvõttes on suurimad innovatsioon-saavutuse väärtuse erinevused vanusrühmade vahel. Noored on alati innovaatilisemad kui vanemad inimesed. Eesti noorte võrdlus teiste riikidega (joonis 3.4.5) näitab, et Eesti noortel (15–30-aastased) on vähem innovatsioon-saavutus väärtust võrreldes Iirimaa noortega. 31–63-aastaste seas on Eesti keskel ja kõige vanemate rühmas võrdlusriikidest ühed kõige mahajäänud innovatsioon-saavutus väärtuse osas (joonis 3.4.5).

Joonis 3.4.5 Saavutus-innovatsiooni väärtus eri vanusrühmades Eestis ja Rootsis (Andmed ESS 2004-2016, Ainsaar, Rämmer, Roots 2019, pööratud skaala 1 - üldse mitte ... 6 – väga, riikide korrigeeritud andmed)

3.4.4 Kokkuvõte ja tulevik

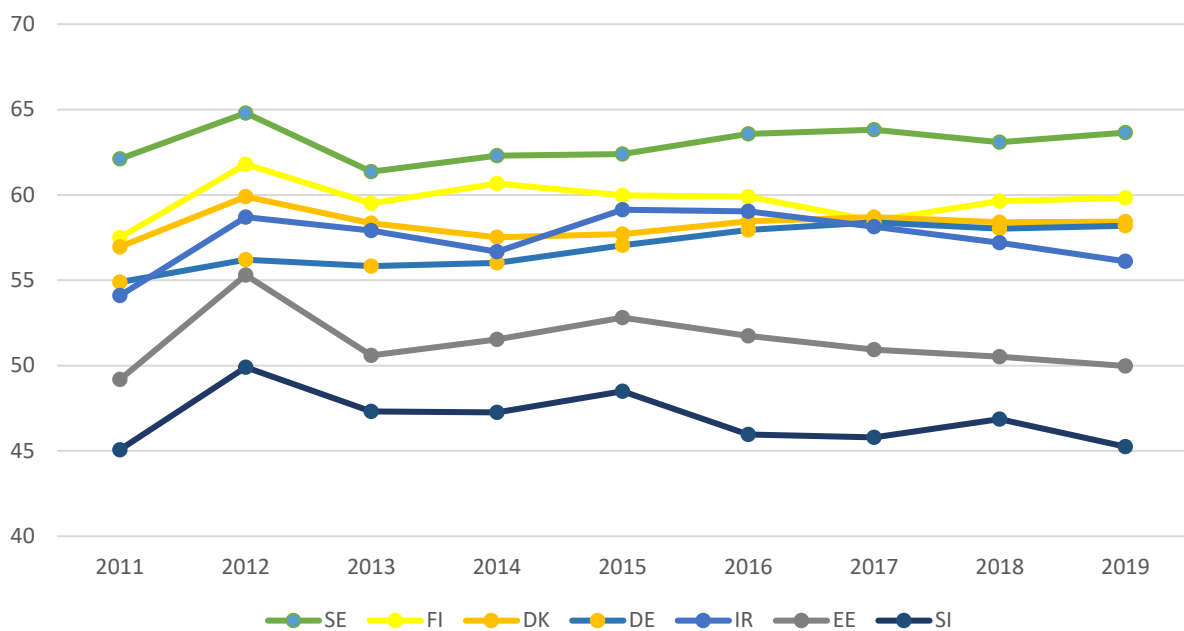
Innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtused:

- on seotud Eestis eelkõige keskkonnaga. Lähimineviku analüüs näitab, et kriisiühiskond soodustab innovatsiooni ja heaolu-ühiskond pigem pärsib;
- innovatsiooni-saavutus väärtused on Eestis langustrendis ja see ei ole seotud ainult rahvastiku vananemisega, kuigi eakatel on innovatsioon-saavutuse väärtust vähem ja see demograafiline rühm kasvab Eestis. Pigem on tegemist kogu ühiskonda haarava probleemiga, kus stabiilsem elukorraldus ei motiveeri inimesi enam muutustele, uuenduslikkusele ja saavutusele. Samas on oluline rõhutada, et tundub nagu ei

oleksinnovatsiooni-saavutuse vähenemine seotud ainult paranenud elujärje või demograafilise olukorraga. Mitmetes võrdlusriikides (näiteks Sloveenias) kasvas innovatsiooni ja saavutusväärtus isegi eakate seas;

- üldise innovatsiooni-saavutuse väärtuse taseme poolest on Eesti oluliselt väiksema innovatsiooni potentsiaaliga kui Sloveenia ja Iirimaa;
- innovatsiooni-saavutuse väärtuse alamkomponentide osas selgus, et raha väärtuse osas toimub pidev langus ja seda trendi ei mõjutanud ka kriisiaastad. Majanduslik jõukus oli ka ainuke väärtus, millele omistatud tähtsus vähenes võrreldes 2004. aastaga. Teiste innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtuste puhul toimus vahepealsel perioodil pigem tõus ja viimastel aastatel langus;
- ootuspäraselt on innovatsiooni ja saavutuste väärtustamine seotud enam noorte, parema hariduse, parema tervisega inimestega;
- innovatsioon-saavutuse väärtus on kõrgem linnades (Eesti piirkondadest Harjumaal ja Ida-Virumaal) ja tööandjate seas;
- tööandjad on innovaatilisemad ja suurema saavutusvajadusega kui töövõtjad;
- inimeste sissetulekute osas puuduvad innovatsiooni ja saavutuslikkusega selged seosed.

Innovatsioon riigis ei sõltu ainult väärtustest, mistõttu on hea vaadata riikide arengut innovatsiooni indeksi skaalal (joonis 3.4.6). Ülemaailmne innovatsiooni indeks (*Global innovation index* 2019) annab ülevaate rohkem kui 120 riigi innovatsiooni tasemest 80 mõõdiku koondtunnusena (sh poliitikas, hariduses, infrastruktuuris ja äritegevuses). Alates 2011. aastast on seitsme võrdlusriigi osas innovatiivseim ülemaailmses arvestuses enamasti Šveitsi järel teisel kohal olev Rootsi. Tõuseb Saksamaa ning kõrged on ka Soome, Taani ja Iirimaa näitajad. Eesti ja Sloveenia jäävad teistest maha. Vaatamata suurele tõusule 2012. aastal, ei ole Eesti positsioon vaadeldava perioodi jooksul muutunud – ta hoidis 2011. aastal 125 riigi arvestuses 23. positsiooni ja on 2019. aastal 129 riigi arvestuses 24. kohal, kuid indeksi enda väärtus on Eestis vähenenud. Ka värskes Maailmamajandusfoorumi konkurentsivõime edetabelis (Schwab 2019) asub Eesti esikümnesse kuuluva Saksamaa ja tehnoloogiliselt arenenud ning innovaatiliste Skandinaaviamaade järel 141 riigi võrdluses 34. kohal.

Joonis 3.4.6 Riikide innovatsiooni indeks 2011–2019 (skaala: 0–100, andmed Global innovatsioon index 2019)

Tuleviku prognoos

Võttes arvesse rahvastiku vananemist ja üldist heaolu kasvu, on Eestil oht kaotada rahvastikus saavutuse ja innovatsiooni potentsiaali. Seda võib püüda korvata teadliku tegevusega hariduse, ettevõtluse ja uuenduste sõbraliku keskkonna vallas. Põhjalikumalt tasuks uurida selle raporti valguses Sloveenia ja Iirimaa kogemust.

Eesti tagasihoidlik positsioon võrdlusriikide seas innovatsiooni indeksis näitab, et vaatamata majanduskasvule, jäädakse kõrgemal positsioonil olevatest Lääne-Euroopa ja Skandinaaviamaadest maha. Kuigi hariduse tase on Eestis kõrge, tegeleb suur osa majandusest alltöövõtuga ning jätab hariduse potentsiaal realiseerimata. Vaatamata mitmete idufirmade (Skype, Transferwise, Taxify, Skeleton) edukusele ning arenenud e-riigile, pole innovatsiooni ja saavutusvajaduse kandepind ühiskonnas kuigi suur. Erinevalt teistest võrdlusriikidest, kaob innovatsiooni ja saavutusvajadus Eestis koos vanusega. Seda on küll noorena, kuid vanemaks saades see vajadus kaob. Seega tuleks tähelepanu pöörata töökeskkondade innovaativsemaks muutmisele, et soodustada uuenduslikkust ja edasipürgimist.

Eesti innovatsioonivõimekust pärsib tugevasti vähearenenud ettevõtluskeskkond (mitmekesise tööjõu puudus, väike konkurents, tagasihoidlikult arenenud ettevõtlusklastrid) ning sellest

raportis ilmnev vähene innovatsiooni-saavutus väärtus inimeste seas. Arvame, et innovatsiooni edendamiseks tuleks arendada innovatsiooni-kultuuri soosivat keskkonda. Innovatsiooni-saavutus väärtus sisaldab kahte komponenti: uuenduslikkust ja saavutusvajadust. Rahvastiku vananedes võib küll suurened kriitika uuenduste suhtes, samas peaks ühiskonna heaolu areng tulevikus võimaldama julgemalt valida uuenduste vahel. Heaolu areng võib samas pärssida saavutusvajadust.

Arenevad majandused saavad kasutusele võtta tehnoloogiaid, mille väljatöötamiseks on arenenud maad pidanud palju raskusi ületama. Samas on uuenduste omaks võtmisel oluline panustada ka inimkapitali koolitamis, mille juures mängib olulist rolli elanikkonna valmisolek uuendusteks, ja tahe neid kasutada.

3.5 SOLIDAARSUS

Mare Ainsaar

3.5.1 Sissejuhatus ja metoodika

Maailm on muutumas globaalsemaks ning mitmekesisemaks. Ilma teatud annuse sallivuse ning kaaskodanikest hoolimiseta ei ole võimalik tänapäeva ühiskondade edukas areng ja koosseksisteerimine. Solidaarsus on inimeste valmisolek tegutseda teiste hüvanguks, seejuures vajadusel enda isiklikku heaolu ohverdades. Solidaarsusega seotud väärtused on olulised nii sotsiaalpoliitiliste otsuste tegemisel kui erinevate rühmade (immigrandid, ettevõtjad, puudega inimesed, vaesed, mittetöötavad jne) probleemide lahendamisel. Gobel jt (2018) hiljutine uurimus WVS andmetega näitab, et vaatamata suurtele erinevustele Euroopa kultuuride vahel, on just Euroopale iseloomulikud teistele pühendumus ja võrdsuse väärtused.

Solidaarsuse käsitlemisel teaduskirjanduses keskendutakse sageli riigi rollile jagavate poliitikate teostamisel ning inimeste hoiakutele riigi tegevuse suhtes. Selles raportis keskendume eelkõige inimeste endi väärtustele ning seesmisele valmisolekule olla teiste inimestega solidaarne.

Senised uuringud (vt kokkuvõtte Gelissen 2008, Iida ja Matsubayashi 2010) lubavad oletada, et solidaarsust mõjutavad ühiskond, kus inimene elab, ja selle ühiskonna **senised praktikad**. Sotsialiseerumise käigus ühiskondades, kus on juba enam solidaarsust ning solidaarsem ühiskonnakorraldus, muutuvad ka inimesed ise solidaarsemaks (Gelissen 2001, Feldman ja Zaller 1992, Korpi ja Palme 1998, Korpi 2001). Näiteks meie raporti võrdlusriikide osas võiks olla enam solidaarsust heaoluriikides nagu Rootsi ja Taani, ja vähem Eestis. Eraldi rõhutatakse eliidi hoiakute mõju inimestele ajakirjanduse kaudu. On ka väidetud, et üleüldse püüavad inimesed olla enamasti abivalmid, sest nad arvavad, et see on inimesena õige käitumine (Sabini 1992).

Teisena mõjutab indiviidi tasandi solidaarsust **majanduslik olukord**. Majandusliku jõukuse kasvades suureneb inimeste osa, kes suudavad ise enda heaolu eest hoolitseda ja seega nähakse

vähem vajadust teiste abistamiseks. Samas on majanduslikult paremal järjel olles kergem olla solidaarne. Seega majanduse mõju osas puudub ühtne arusaam. Kolmas solidaarsust mõjutav tegur ongi seotud **vajaduse tunnetusega**. Näiteks kui (majandus)kriisi ajal või muudel põhjustel on lihtsam aduda, et inimesed vajavad abi ja on õigustatud abi saama, peaks ühiskond olema ka solidaarsem. Solidaarsus on suhteliselt ootuspäraselt seotud tugevalt **usaldusega** (van der Linden jt 2017). Neljandaks oluliseks solidaarsuse kujundajaks võib pidada inimeste **ideoloogilisi hoiakuid inimeste võrdsuse** osas (Oorschot 2010). Nimelt arusaam, et inimesed on põhimõtteliselt loodud võrdseteks, soodustab ka solidaarsust.

Varasemad empiirilised uuringud näitavad, et **naised** on solidaarsemad kui mehed. Seda seletatakse ühelt poolt sotsialiseerimise ja normatiivsete väärtustega – naistele on ühiskonnas suuremad ootused eneseohverduseks ning teistest hoolimiseks (Edlund 1999, Svallfors 1997, Blekesaune ja Quadagno 2003, Jaeger 2009, Keely ja Tan 2008), kuid nad on ka väiksema egoismiga ning kõrgema empaatia ning eneseohverduse võimega (Sabini 1992: 396). Oorschot (2010) vihjab ka naistele kui ühiskonnas haavatavale rühmale, kes toetab sellepärast rohkem solidaarsust.

Ka mitmed muud isikuomadused nagu näiteks **optimism** ja heatujulisus võivad mõjutada altruismi (Beck 2004: 314). Üldiselt on optimistlikud inimesed rohkem abivalmimad. Sumino (2014) refereerib seniseid uuringuid ja kirjutab, et inimesed, kes on individualistlikumad, väärtustavad rasked tööd ning isiklikku vastutust, toetavad vähem ümberjagamise poliitikaid (solidaarsust). Ühtekuuluvustunne peaks jälle soodustama solidaarsust, kuid selle kohta on empiirilises kirjanduses erinevaid tulemusi.

Metoodika

Solidaarsuse analüüsiks moodustatakse indeks, mis koosneb kolmest erinevast alamväärtusest eneseületamisega seotud Schwartzi väärtuste komplektist (ESS): võrdne kohtlemine, teiste ärakuulamine, heatahtlikkus. Neid mõõdetakse Euroopa Sotsiaaluuringus järgmiselt:

1. Ta peab oluliseks, et **kõiki inimesi maailmas koheldaks kui võrdseid**. Tema arvates peaksid kõikidel inimestel olema elus võrdsed võimalused (ipeqopt 6 - väga minu moodi, 1 - ei ole üldse minu moodi);

2. Tema jaoks on oluline **ära kuulata endast erinevate inimeste arvamusi**. Isegi, kui ta nende inimestega nõus ei ole, tahab ta nendest siiski aru saada (ipudrst 6 - väga minu moodi, 1- ei ole üldse minu moodi);
3. Tema jaoks on väga **oluline aidata inimesi enda ümber**. Ta tahab hoolt kanda nende heaolu eest (iphlppl 6 - väga minu moodi, 1- ei ole üldse minu moodi).

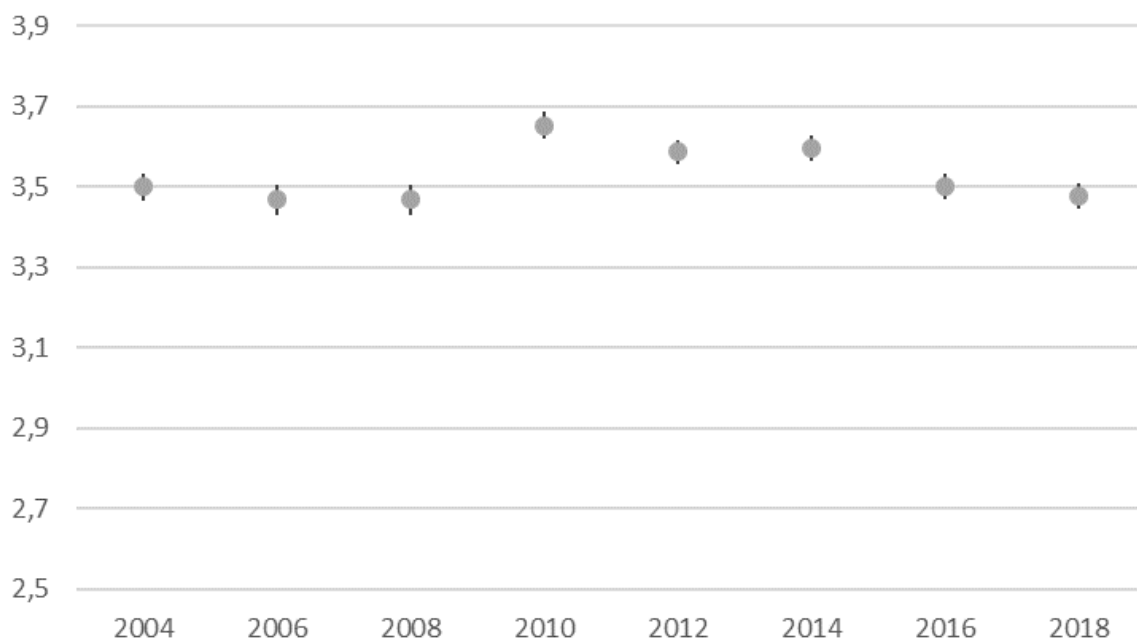
Nende kolme tunnuse kooskõla (Cronbachi alfa = ,533) on rahuldav. Seega teeme sellest edasiste analüüside jaoks indeksi, mida nimetame **solidaarsuse indeksiks**, liites tunnused ja jagades kolmega.

3.5.2 Muutus ajas

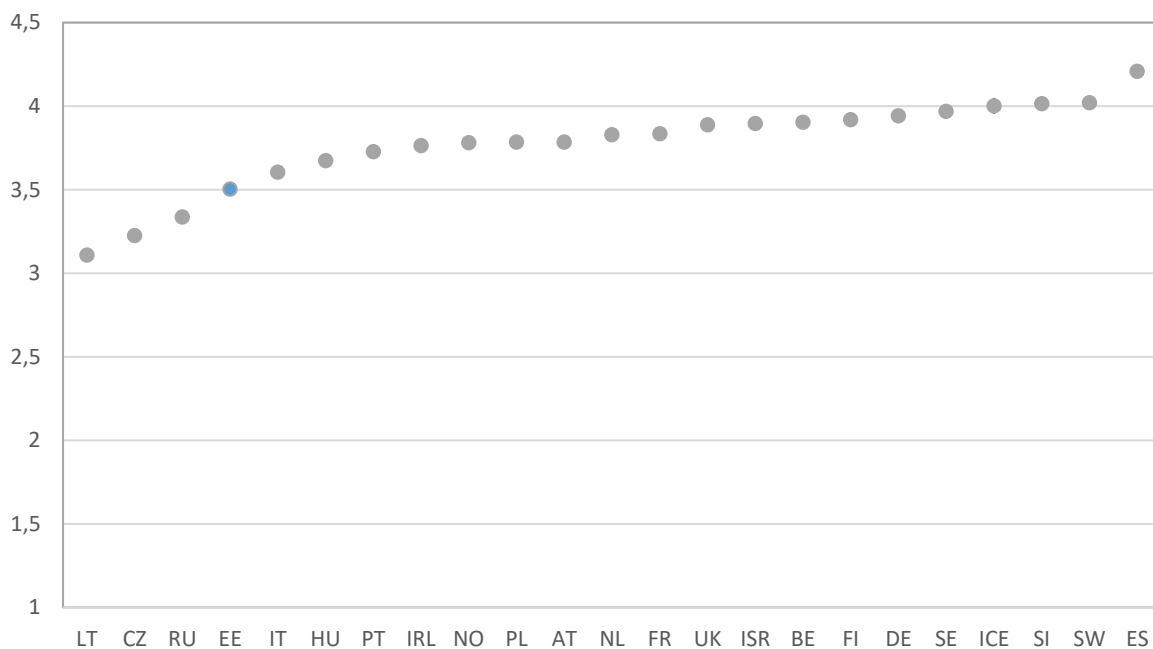
Eesti aegread (joonis 3.5.1) näitavad, et **majanduskriisi** ajal solidaarsus suurenes (kõigis vanusrühmades), kuid pärast kriisi liikus tagasi samale tasemele kriisieelse ajaga. Solidaarsuse kasv rasketel aegadel on loogiline tulemus inimeste suurenenud abivajaduse puhul. Ka mitmetes teistes võrdlusriikides toimus majanduskriisi ajal solidaarsuse kasv (joonis 3.5.3), kuid juba 2016. aastaks oli tase Eestis taas kriisieelsele tasemele jõudnud või vähenenud (Eesti, Saksamaa, Iirimaa, Sloveenia ka tabel 3.5.1). **Pikas perspektiivis (2004–2016) toimus kõigis teistes riikides, v.a Iirimaa ja Eesti, siiski solidaarsuse suurenemine.**

Enamuses teistes Euroopa riikides oli inimestes solidaarsust enam kui Eestis. 2016. aasta riikide võrdlusest (joonis 3.5.2) näeme, et kokkuvõttes ei ole solidaarsust Eestis palju. Riigid on üsna selgelt jaotunud suurema solidaarsusega Lääne-Euroopaks ja madalama solidaarsusega Ida-Euroopaks. Eesti madalat solidaarsust võiks lihtsalt seletada Ida-Euroopa taustaga, kuid pigem näitab see vähest seost ja usaldust inimeste vahel.

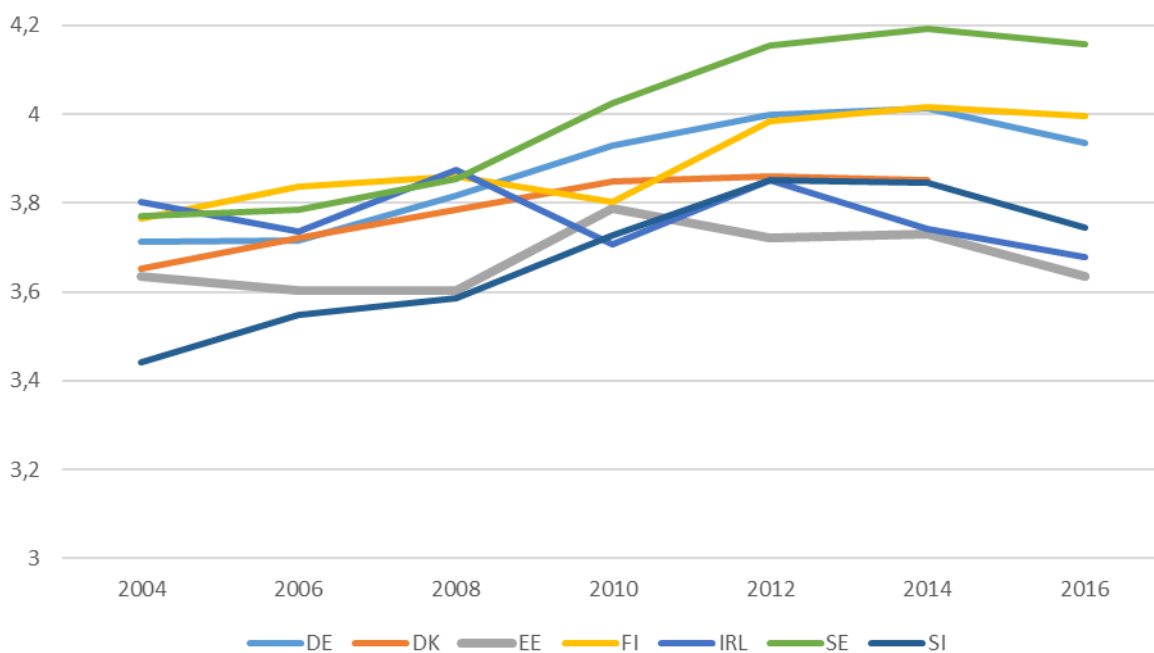
Kas solidaarsus on vastandlik innovatsiooni-saavutusväärtusega (edu, oskuste ja võimete näitamine)? Korrelatsioonanalüüs näitab, et kõigis analüüsitud riikides on **indiviidide tasandil solidaarsus ja saavutuse vajadus positiivselt seotud**, ehk inimesed, kes tunnevad, et on enam saavutusele orienteeritud, on tegelikult ka solidaarsemad.

Joonis 3.5.1 Solidaarsuse muutus Eestis (ESS Ainsaar 2019, pööratud skaala 1 üldse ei ole, 6 väga palju)

Joonis 3.5.2 Solidaarsus Euroopa riikides 2016 (Andmed ESS 2016, Ainsaar 2019, pööratud skaala 1 - üldse ei ole, 6 - väga palju)

Joonis 3.5.3 Solidaarsuse muutus seitsmes riigis (Andmed ESS, Ainsaar 2019, pööratud skaala 1 üldse ei ole, 6 väga palju, riikide korrigeeritud skaala)

3.5.3 Erinevad rühmad ühiskonnas

Mis on peamine solidaarsuse allikas ehk millised rahvastikurühmad on solidaarsemad? Tabel 3.5.1 annab ülevaate solidaarsuse erinevustest sotsiaalsetes rühmadest seitsmes riigis.

Kõigis riikides on sama seaduspära, et naised, kõrgema haridusega, suurema inimestevahelise usaldusega, ning immigrantide rühm on suurema solidaarsusega kui mehed, madalama haridusega, vähem teisi usaldavad ning kohalikud (kui võtta arvesse ka kõiki teisi mudelis olevaid tunnuseid).

Vanuse osas on riikide tulemused erinevad. **Eestis ja Iirimaa on solidaarsust nooremate seas** vähem kui 64+ rahvastikus, aga Soomes ja Rootsis on noorte seas rohkem. Taanis, Saksamaal ja Sloveenias ei ole vanuse suhtes olulisi erinevusi.

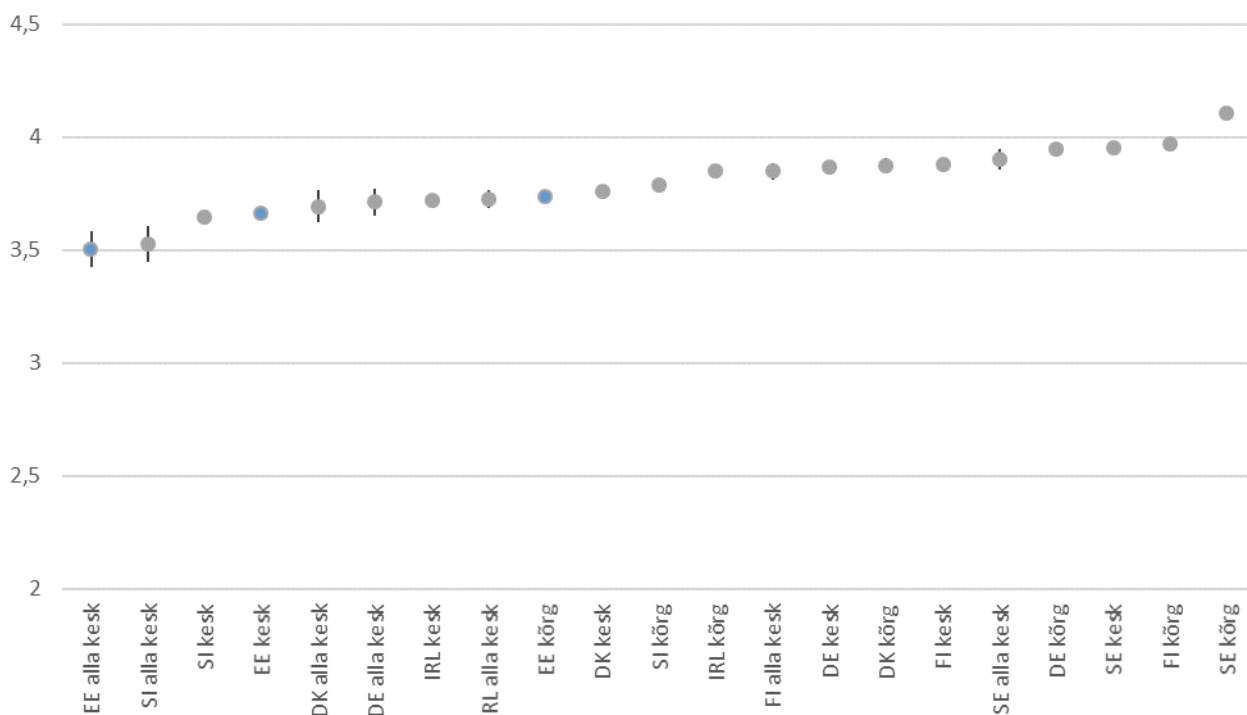
Pärast teiste tunnuste arvesse võtmist **ei ole Eestis tervis, linnaline elukoht, ja usaldus riigi institutsioonide vastu oluliselt seotud solidaarsusega**, aga teistes riikides annavad need tunnused Eestist erinevaid tulemusi.

Lisaks on Eestis solidaarsemad **suurema eluga rahuloluga ja madalama sissetulekuga** inimesed.

Tabel 3.5.1 Solidaarsus. Üldistatud lineaarne mudel (ainult 95% usaldusega standard koefitsiendid, kõik aastad koos 2004–2016, miinus tähendab, et seda väärtust on ROHKEM, võrreldes võrdlusrühmaga, võttes samal ajal arvesse ka kõiki teisi näitajaid. Positiivne näitaja näitab, et seda väärtust on vähem, kui väärtus puudub siis ei ole erinevusi võrdlusrühmaga)

	Eesti	Saksamaa	Taani	Soome	Iirimaa	Rootsi	Sloveenia
15-30	0,135			-0,283	0,191	-0,478	
31-63	0,127	-0,147		-0,228		-0,126	
64+	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Mees	0,5	0,624	0,674	0,887	0,468	0,729	0,411
Naine	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Haridus_madal	0,552	0,502	0,658		0,226	0,258	0,576
Haridus_kesk	0,1	0,116	0,266	0,126	0,333	0,307	0,231
Haridus_kõrg	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Tervis_hea			0,389			0,366	-0,201
Tervis_rahuldav			0,413			0,385	-0,221
Tervis_halb	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Linn			-0,304	-0,186	0,212	-0,144	
Maa	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Rahulolu madal	0,088	0,075		0,152	0,539		
Rahulolu kõrgem	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigi inst. usaldus madal			0,131	0,172		0,268	
riigi inst usaldus kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Usaldus_inimesed madal	0,319	0,321	0,302	0,389	0,259	0,324	0,16
Usaldus_in kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigis sündinud	0,336	0,229	0,582	0,347	0,252	0,612	0,322
Immigrant	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Sissetul mugav	0,211	-0,187	0,624	0,234	0,203	0,457	
Sissetul tuleb toime	0,091		0,535	0,317	0,23	0,463	
Sissetul (v) raske	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
2004		0,56	0,653	0,687	-0,385	1,1	0,851
2006		0,583	0,398	0,437	-0,204	1,098	0,52
2008		0,28	0,244	0,386	-0,549	0,954	0,412
2010	-0,511			0,563		0,439	
2012	-0,288	-0,24			-0,646		-0,31
2014	-0,332	-0,271	Võrdlus		-0,275		-0,351
2016	Võrdlus	Võrdlus		Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus

Eestis on kõige tugevam seos solidaarsusega –lisaks aja faktorile – inimese sool, haridusel ja sünnikohal (Eestis või väljaspool). Solidaarsusel tundub olevalt palju seost empaatiavõimega. Seega väärtustavad solidaarsust enam naised, kõrgema haridusega ja immigrandi taustaga inimesed.

Joonis 3.5.4 Solidaarsuse seitsmes riigis eri haridusrühmades (Andmed ESS 2004–2016, Ainsaar 2019, pööratud skaala 1 üldse ei ole, 6 väga palju, riikide korrigeeritud andmed)

Kuigi haridus on oluline solidaarsusväärtuse ennustaja, jäävad isegi Eesti kõrgharitud alla teiste riikide madalama haridusega inimeste rühmadele oma solidaarsuse väärtustaseme poolest (joonis 3.5.4).

3.5.4 Kokkuvõte ja tulevik

Paljud varasemad uuringud näitavad, et solidaarsus sõltub nii konkreetsest olukorrast kui inimese üldisest „eelsoodumusest solidaarsuseks“. Konkreetse olukorra puhul näiteks on korduvalt leitud, et kokkupuude inimestega ja abi vajadusest parem arusaamine suurendab solidaarsust, samuti solidaarsuse tähtsuse mõistmine (Svallfors 1999, Koster 2007, Dyck ja Hussey 2008). Selles peatükis tegelesime eelkõige üldise solidaarsuse taseme mõõtmisega, mis mõjutab kaudselt hoiakuid kõigi potentsiaalsete rühmade suhtes ning väga paljusid inimese tegevusvaldkondi.

Peamiste tulemustena leidsime:

- Eestit iseloomustab üldine solidaarsuse vähesus;
- majanduskriisi ajal solidaarsus suurenes, kuid pärast kriisi liikus tagasi samale tasemele kriisieelse ajaga, ja ei ole muutunud. Majanduskriisi ajal toimus solidaarsuse väärtuse muutus Eestis kõigis sotsiaal-majanduslikes rühmades suhteliselt sarnaselt;
- solidaarsusel tundub olevalt palju seost empaatiavõimega ja ressursivõimekusega. Kõige enam mõjutab seda väärtust Eestis sugu, haridus ja immigratsiooni kogemus. Naised, kõrgema haridusega, suurema inimestevahelise usaldusega, ning immigrantide rühm on suurema solidaarsusega;
- Eesti nooremate inimeste seas on solidaarsust vähem kui 64+ vanusrühmas.

Tuleviku prognoos

Praegu on keeruline ette näha solidaarsuse kasvu allikaid, v.a majandusliku heaolu kasv, mis võimaldab, aga ei pruugi, viia solidaarsuse suurenemiseni. Eesti suur eripära on, et nooremad põlvkonnad väärtustavad solidaarsust madalamalt kui vanemad.

Solidaarsuse defitsiit võib muutuda probleemiks riigi kui terviku arengule, eriti võttes arvesse vananevat ühiskonda (nii majanduses kui sotsiaalkaitstes).

3.6 HEDONISM

Mare Ainsaar, Ave Roots

3.5.1 Sissejuhatus ja metoodika

Enamik väärtuste liigitusi on eraldi rühmana välja toodud hedonistlikud väärtused (vt näiteks Schwartzi väärtusteorooria). Hofstede jt (2010) kohaselt eelistavad eestlased teiste rahvustega võrdluses elu nautimisele vaoshoitust. Kõige ülevaatlikumalt toob selle oma lähenemises välja Basáñezi (2016:17-18), kes kirjeldas maailma kultuuride geograafiat kolme tüübi kaudu: saavutamine, lugupidamine, nautlemine. Nautlemist tähtsustavas kultuuritüübis hinnatakse sotsiaalsetele suhetele orienteeritud väärtuseid, perekonnast ja sõpradest ning jõudehetkedest rõõmu tundmist. Enamuses ühiskondades on siiski kõik kolm kultuuritüüpi läbi põimunud. Seega on hedonism oluline osa kogu väärtuste komplektis. Sageli võidakse hedonismi vastanduda ka raske töö tegemise ja kohusetundega (vt selle raporti ptk 5.1).

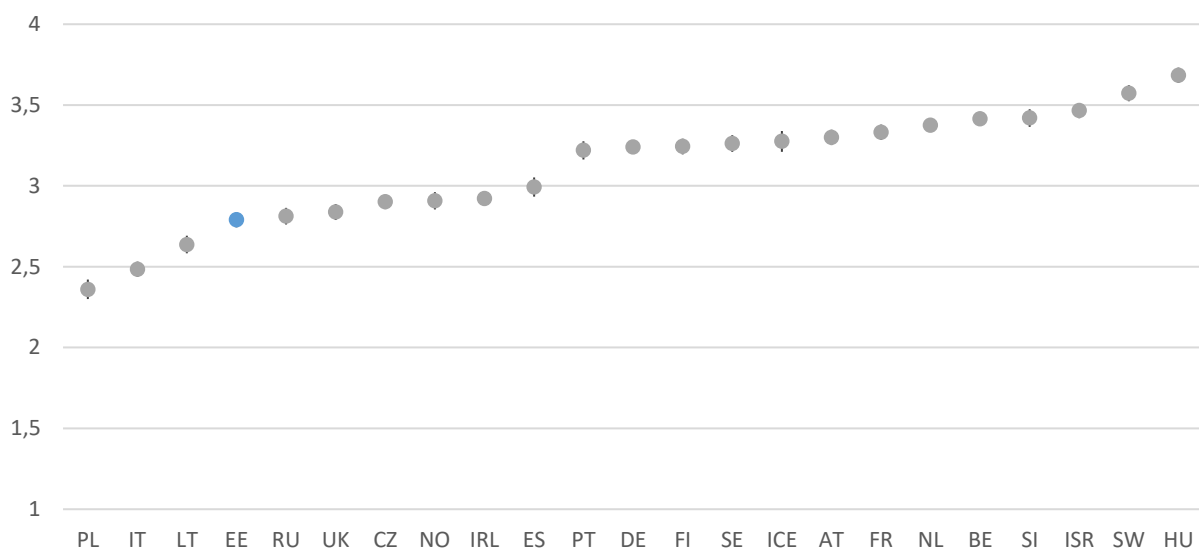
Metoodika

Selles osas kasutatakse enamasti Euroopa Sotsiaaluuringu andmeid, mida kombineeritakse WVS uuringuga. ESS andmestikust kasutame traditsioonilist hedonismi väärtust (mõnus aja-veetmine, lõbutsemine) pööratud skaalal 6 – väga minu moodi, 1 – üldse mitte minu moodi (v.a tabelid, kus on pööramata skaala). Hedonismi mõõtmiseks on kasutatud indeksit $(\text{impfun} + \text{ipgdtim}) / 2$ ja järgnevaid tunnuseid:

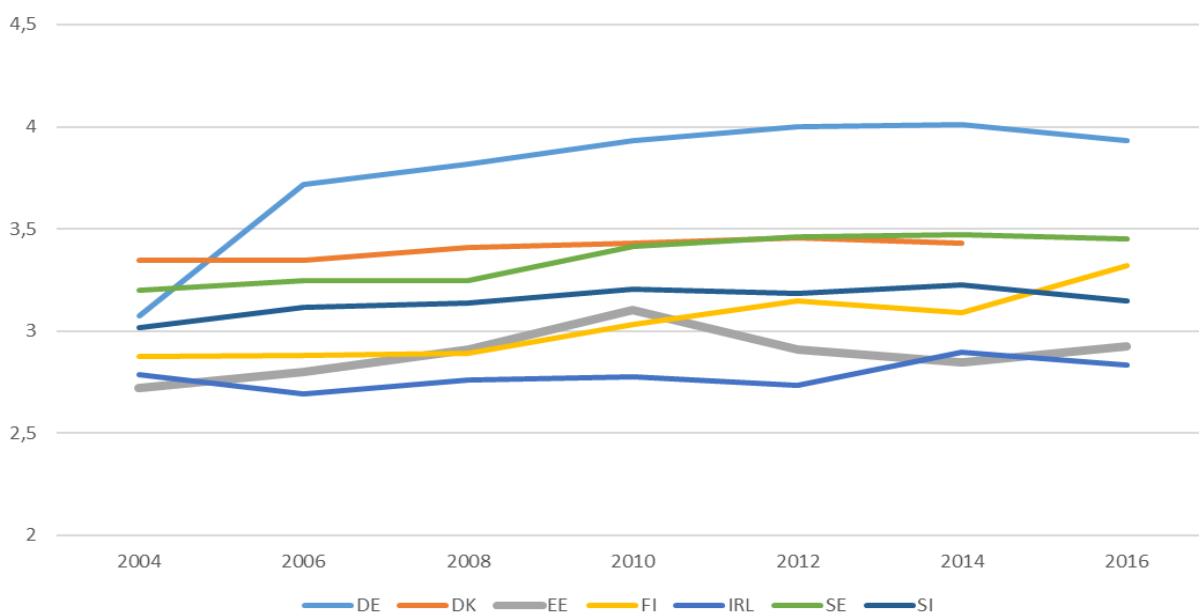
1. Ta otsib mistahes võimalust, et lõbutseda. Talle on oluline teha asju, mis talle naudingut pakuvad (impfun);
2. Talle on oluline mõnusalt aega veeta. Talle meeldib endale midagi erilist lubada (ipgdtim).

3.6.2 Muutus ajas

Teiste Euroopa riikidega võrreldes on hedonismi tase Eestis madal (joonis 3.6.1) ning kõige sarnasem Ühendkuningriigi ja Venemaaga.

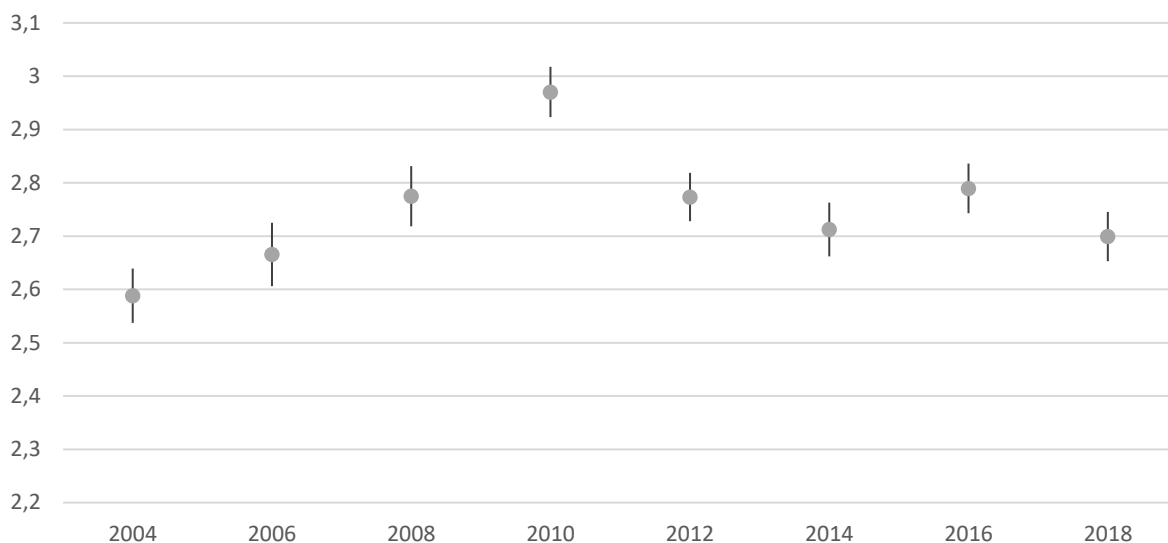
Joonis 3.6.1 Hedonismi tase Euroopas 2016 (Andmed ESS, Ainsaar ja Roots 2019, 1 - üldse ei ole, 6 - väga palju)

Joonis 3.6.2 Hedonismi muutus seitsmes riigis (Andmed ESS, Ainsaar ja Roots 2019, 1 - üldse ei ole, 6 - väga palju, riikide korrigeeritud skaalad)

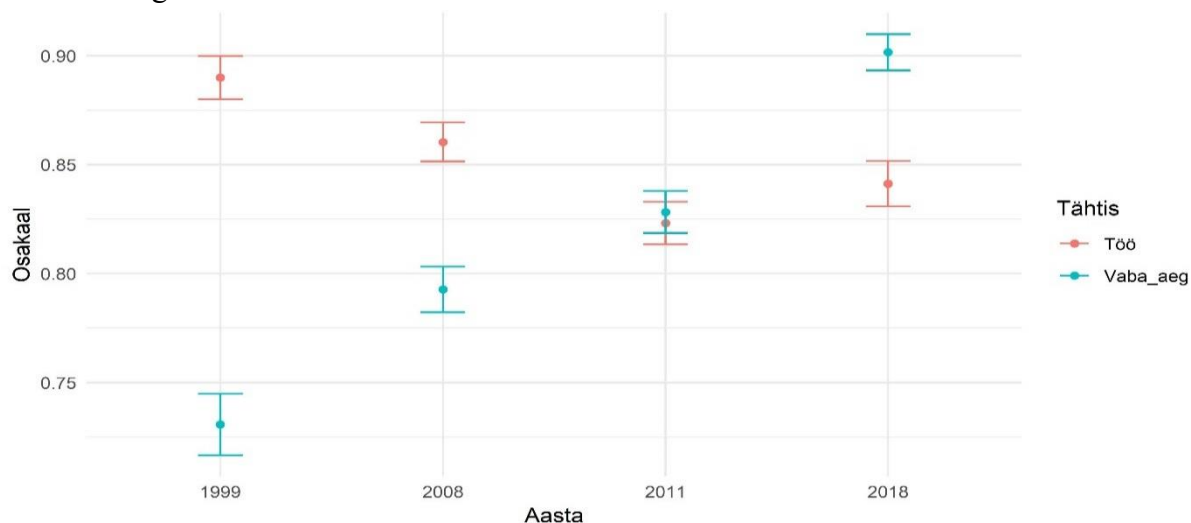
ESS andmestik näitab, et ka seitsme võrdlusriigi osas on Eestis viimase 15 aasta jooksul olnud madal hedonismi tase (joonis 3.6.2), mis on võrreldav Iirimaa tasemega. Hedonism suurenes Eestis mõnevõrra kuni **majanduskriisini** 2010. aastal ja pärast kriisi vähenes 2006. aasta tasemele (joonis 3.6.3). Teistes võrdlusriikides nii selget majanduskriisi efekti ei ole. Näiteks **Soomes, Rootsis, Saksamaal on toimunud tähelepanuväärne ning pidev hedonismi kasv**

viimase 15 aasta jooksul. Iirimaal, Sloveenias, Taanis on hedonismi tase püsinud suhteliselt samal tasemel, ilma languseta.

Joonis 3.6.3 Hedonismi muutus Eestis (Andmed ESS, Ainsaar ja Roots 2019, pööratud skaala 1 - üldse ei ole, 6 - väga palju)

EVS uuringu andmetest (joonis 3.6.4), mis küsivad töö ja vaba aja tähtsuse kohta inimese elus, näeme siiski pidevat vaba aja tähtsuse suurenemist Eesti inimeste seas, samal ajal töö tähtsuse vähenemisega.

Joonis 3.6.4 Töö ja vaba aja tähtsus Eestis, 5 inimestest, kelle jaoks on see tähtsus (100% = 1, andmed WVS Ainsaar ja Roots 2019)

3.6.3 Erinevad ühiskonnarühmad

Selles osas analüüsime hedonismi erinevusi seitsme riigi eri rahvastiku rühmades (tabel 3.6.1).

Vanus on suurim erinevuse allikas hedonismi osas. Mitte suure üllatusena selgub, et mida noorem on inimene, seda hedonislikum ta on. See tulemus võib olla seotud ka elutsükli eripäradega.

Hedonistlikumad on veel mehed, hea tervise, kõrgema eluga rahuloluga, linnades elavad inimesed ja parema sissetulekuga inimesed. Eesti eripäraks on, et suurema hedonismiga on keskharidusega inimesed (sama seos on Saksamaal), madala riigi usaldamisega ja Eestis sündinud inimesed.

3.6.4 Kokkuvõtte ja tulevik

- Erinevalt hüpoteesist, et koos ühiskonna arenguga peaksid inimesed eelistama enam hedonistlikke väärtusi, need muutused Eesti viimase 15 aasta arengus ei kajastu. Suureneb küll tööst vaba aja tähtsus, kuid mitte ilmtingimata selle kasutamine lõbuks ja heaks aja veetmiseks.
- Hedonismi tasemelt on Eesti rahvas Euroopa võrdluses madalal tasemel.
- Majanduskriisi ajal hedonistlikud väärtused muutusid küll tähtsamaks kõigis vanusrühmades ühtlaselt, kuid on 2018. aastaks langesid taas 2006. aasta tasemele.
- Samas väärtustatakse Eestis hedonismi enam kui innovatsiooni ja saavutamist (joonis 5.2.2).
- Kõige olulisem hedonismi tunnus on noorus. Noored on kõikjal riikides hedonistlikumad, sh Eestis. See võib olla seotud ka elutsükli eripäraga. Vanusrühmade hedonismi tase on arenenud samas tempos Eestis riigi keskmisega ning ajaliselt ei ole mingeid vanuselisi erinevusi.
- Hedonismil on seos hea tervise, sissetuleku ja eluga rahuloluga, linnas elamisega. Hedonismi on enam hea tervise, kõrgema sissetuleku ja suurema eluga rahuloluga rühmades. Eesti eripäraks on, et suurema hedonismiga on mehed ja keskharidusega inimesed (sama seos on Saksamaal), madala riigi usaldamisega ja Eestis sündinud inimesed.

Tabel 3.6.1. Hedonism. Üldistatud lineaarne mudel (ainult 90% usaldusega standard koefitsendid, kõik aastad koos 2004–2016, miinus tähendab, et seda väärtust on ROHKEM, võrreldes võrdlusrühmaga, võttes samal ajal arvesse ka kõiki teisi näitajaid. Positiivne näitaja näitab, et seda väärtust on vähem, kui väärtus puudub, siis ei ole erinevusi võrdlusrühmaga)

	Eesti	Saksamaa	Taani	Soome	Iirimaa	Rootsi	Sloveenia
15-30	-0,9	-0,629	-0,761	-1,033	-0,933	-0,795	-0,969
31-63	-0,33	-0,121	-0,222	-0,372	-0,263	-0,239	-0,436
64+	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Mees	-0,126	-0,25	-0,127		-0,037		-0,129
Naine	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Haridus_madal	0,124	-0,198			0,076		0,24
Haridus_kesk	-0,039	-0,232					
Haridus_kõrg	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Tervis_hea	-0,329	-0,37	-0,156	-0,133	-0,41	-0,197	-0,262
Tervis_rahuldav	-0,197	-0,206			-0,259		-0,123
Tervis_half	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Linn	-0,065		-0,067	-0,062	-0,075	-0,086	-0,112
Maa	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Rahulolu madal	0,112	0,12	0,244		0,126	0,138	0,062
Rahulolu kõrgem	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigi inst. usaldus madal	-0,052	-0,144				-0,039	
Riigi inst. usaldus kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Usaldus_inimesed madal		0,039	-0,052				
Usaldus_inimesed kõrge	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Riigis sündinud	-0,107	-0,121	0,032			-0,105	
Immigrant	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
Sissetul. mugav	-0,198	-0,139			-0,159		-0,126
Sissetul. tuleb toime	-0,056	-0,055					-0,081
Sissetul. (v) raske	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus
2004	0,191	0,149	0,108	0,477	0,147	0,297	0,146
2006	0,089	0,158	0,07	0,459	0,22	0,228	0,064
2008		0,12		0,445	0,099	0,218	
2010	-0,171	0,08		0,315	0,068	0,074	
2012				0,176	0,089		
2014	0,06		Võrdlus	0,221	-0,081		-0,076
2016	Võrdlus	Võrdlus		Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus	Võrdlus

Tuleviku prognoos

Eestis on vähenenud töö väärtus (vt ptk 3.2), kuid on raske üheselt seletada, miks ei ole selget hedonismi tõusu. Koos majandusliku heaolu suurenemisega võiks ka hedonism suurened, kuid see ei ole kindel. Vähemalt viimase 15 aasta jooksul, vaatama elujärje paranemisele, ei ole seda Eestis toimunud. Parema elujärgiga inimesed on küll stabiilselt hedonistlikumad, kuid ühiskonnas tervikuna ei ole hedonismi väärtus kasvanud, vaatama eluga rahulolu kasvule.

Võimalik, et vaba aja ning perekonnaga seotud tegevusi ei defineerita kui mõnusat aja veetmist ja lõbu. Eestimaalastel tundub puuduvat hedonistlik mõttekultuur.

4. VÄÄRTUSMUSTRID AJAS

Marju Lauristin

4.1 Sissejuhatus ja meetod

Inimeste väärtustel ja hoiakutel põhinevate mentaalsete mustrite uurimine ning nende seose teadmine sotsiaalmajanduslike muutuste, ühiskonna kihistumisega võimaldab paremini mõista muutusi ühiskonnas ja kujundada poliitikaid. Siirdeühiskonna arengute uurimisel omaette uurimissuunaks kujunenud kultuurikeskne lähenemine (vt Kennedy 2002, Sztompka 2004) on näinud just läänelike väärtusmustrite kujunemises olulist ressursi, mis on mõjutanud reformide kulgemist postkommunistlikes ühiskondades (Vihalemm, Kalmus 2009). Eesti ühiskonnas, sh erinevates rahvusrühmades levinud mentaalseid mustreid on varem mõõdetud uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ põhjal, kus neid nimetatakse mentaalseteks koondstruktuurideks. Mentaalsete koondstruktuuride loomisel kombineeriti väärtusi identiteetidega (Kalmus, Vihalemm 2017).

Käesolevas töös kasutame Eesti muutuvate väärtusmustrite analüüsiks Euroopa Sotsiaaluuringu andmeid aastatest 2004–2016. Analüüsi jaoks kodeeriti ESS väärtusküsimuste skaalad ümber nii, et skaala punkt 1 tähendab “ei ole mulle omane”, 2 – “mõnevõrra mulle omane”, 3 – “on mulle omane” (Tabel 4.1).

Väärtuste rühmitamiseks kasutame faktoranalüüsi, inimeste rühmitamisel klasteranalüüsi. Tabelis 4.1 on ESS Eestis toimunud voorude (2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014 ja 2016) koondandmete põhjal tehtud väärtusküsimuste faktoranalüüsi tulemus. Faktoranalüüs eristas 4 suurima üldistusjõuga väärtuste kimpu ehk väärtusfaktorit (Tabel 4.1).

Esimeses **vaba loovuse ja elamuslikkuse faktoris** kuuluvad kokku ühelt poolt loovus, avastuslikkus ning teisalt põnevuse ja teravate elamuste nautimine, valikuvabadus ning elurõõm. Schwartzi väärtusmudelil on need nautlemist, stimulatsiooni ja muutustele avatust väljendavad väärtused. Ingleharti järgi on sellised väärtused iseloomulikud postmaterialismile.

Teise, **edukuse ja jõukuse** faktori moodustasid väärtused, mis viitavad tunnustuse ja autoriteedi saavutamisele ning jõukusele. Need on Schwartzi järgi saavutusvajaduse ja võimu saavutamise seotud, Ingleharti järgi pigem materialistlikud väärtused.

Tabel 4.1. Väärtusfaktorite koosseis ja tunnuste kaalud

	VF1 Vaba loovus ja elamuslikkus	VF2 Edukus, jõukus	VF3 Võrdsus, tavainimese kaitstus	VF4 Lähikärbuse hoidmine
Katsetada uut	0,67	0,13	-0,05	0,14
Olla mõnus	0,66	0,07	0,04	0,06
Seiklus ja põnevus	0,64	0,25	-0,29	0,02
Elamuste nautimine	0,57	0,29	-0,18	0,02
Sõltumatus ja vabadus	0,52	0	0,21	0,03
Uued ideed ja loovus	0,51	0,21	0,02	0,06
Väärikus ja austus	0,02	0,73	0,08	0,1
Saavutused ja tunnustus	0,37	0,65	0,06	0,08
Võimekus ja imetlus	0,32	0,65	0,12	-0,03
Jõukus ja ilusad asjad	0,27	0,64	0,05	-0,18
Turvaline keskkond	0,01	0,15	0,63	0,1
Võrdne kohtlemine	0,24	-0,07	0,61	0,02
Tugev riiklik kaitse	0,02	0,15	0,52	0,24
Tagasihoidlik ja märkamatu	-0,24	-0,25	0,5	0,16
Reeglite järgimine	-0,17	0,24	0,49	0,14
Õige käitumine	-0,17	0,13	0,48	0,38
Tavadest kinnipidamine	-0,13	0,26	0,05	0,65
Hoolimine keskkonnast	0,03	-0,08	0,19	0,65
Ustavus lähedastele	0,2	-0,03	0,11	0,63
Abivalmis ja hoolitsev	0,18	-0,05	0,19	0,61
Teiste mõistmine	0,24	-0,2	0,36	0,39

Meetod: *Principal Component Analysis, Varimax rotation*

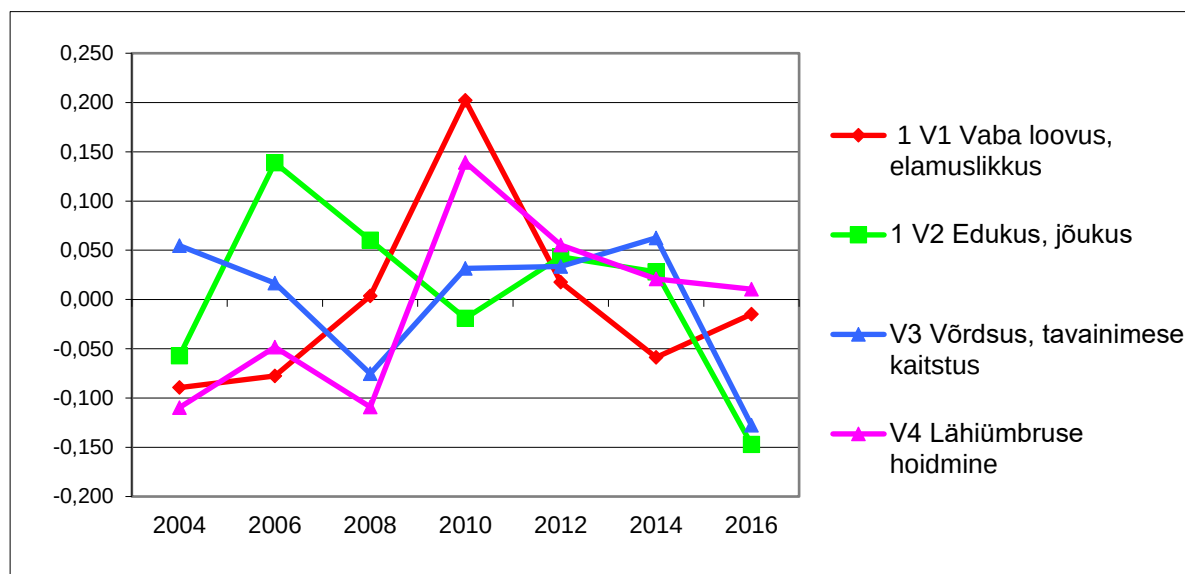
Kolmas, **võrdsuse ja tavainimese kaitstuse** faktor väljendab soovi mitte silma paista, tunda end teistega sarnase ja võrdväärse, hästi käituda ning olla kaitstud ohtude eest. See on

Schwartzil alalhoidlikkuse ja mugandumisega seotud orientatsioon, mis on Ingleharti järgi pigem seotud materialistliku ellujäämisvajadusega.

Neljas faktor, mille nimetame **lähiümbruse hoidmiseks**, ühendab hoolivuse inimeste ja looduse suhtes, traditsioonide hoidmise ning empaatia, mis viitab Schwartzi mudelis universalismile ja heatahtlikkusele ning on Ingleharti süsteemis seotud postmaterialistlike väärtustega.

Väärtusfaktorite muutus ajas

Käesoleva raporti Maaailma Väärtuste uuringule toetuv osas (vt ptk 3.1) juhitakse tähelepanu Eesti väärtussüsteemi kuulumisele pigem idaeuroopalike ellujäämise ja materiaalsete huvide väljale kui väärtusilma põhjaeuroopalikule „pehmele“ eneseväljendust ja inimsuhteid väärtustavale postmaterialistlikule poolele. Vaadeldes aga väärtusfaktorite dünaamikat Eestis (joonis 4.1), näeme pärast 2014. aasta materialistlikele väärtustele osutavate edu ja jõukuse ning võrdsuse ja turvalisuse faktorite järsku vähenemist ning kahe postmaterialistliku faktori (esimese = avastuslikkus, nauditavad elamused, neljas = hoolivus, keskkond ja inimsuhted) väärtustava faktori suhtelist ülekaalu. Samad postmaterialismile viitavad faktorid kasvasid Eesti EL astumise järel koos **heaolu kasvu, majandusbuumi** ja optimismilainega aastatel 2004–2008. **Majanduskriisi järel** on aga nende faktorite olulisus, eriti loovuse ja elamuslikkusega seotu, järsult vähenenud. Vaatleme selle muutuse tagamaid lähemalt hiljem.

Joonis 4.1 Väärtusfaktorite dünaamika 2004–2016 Eestis (keskmine faktori väärtus, andmed: ESS Eesti koondfail 2004–2016 Lauristin 2019)

Eesti ühiskonda iseloomustavate mentaalsete mustrite analüüsil kasutasime eelpool esitatud väärtusfaktoreid alusena klasteranalüüsi tegemiseks. Erinevalt faktoranalüüsist, mis toob esile omavahel seotud tunnuste kimpe, võimaldab **klasteranalüüs** kirjeldada üksteisest eristuvaid inimeste rühmi ehk klastreid.

Klasteranalüüsi sisendtunnustena kasutasime faktoranalüüsis saadud väärtusfaktoritele lisaks veel sallivust/sallimatust seksuaalvähemuste ja sisserrändajate suhtes, ühiskonna suhtes kriitilisust/mittekriitilisust ja usaldust mõõtvaid küsimusi. **Suhtumist sisserrändajatesse** väljendas indeks, mille moodustasime kolme küsimuse põhjal, liites omavahel küsimused selle kohta, kas sisserränne on kasulik majandusele, rikastab kultuuri ja muudab ühiskonda paremaks (või vastupidi). **Sallivust sooliste vähemuste suhtes** väljendas indeks, mille saime kahe küsimuse (sooliste vähemuste õigus elada neile meelepärasel viisil ja nende õigus lapsi adopteerida) vastuste liitmisel. **Ühiskonna suhtes kriitilisuse** mõõtmiseks lõime samuti indeksi, milles ühendasime küsimused rahulolu kohta ühiskonna toimimisega üldse ning rahulolu erinevates valdkondades toimuvate muutusega. **Usalduslikkuse koondtunnuseks** liitsime vastused küsimustele selle kohta, kas vastaja usaldaks enamikku inimestest, kas ta kahtlustab teisi inimesi pahatahtlikkuses enda vastu ja soovis teda ära kasutada. Klasteranalüüsiks kasutasime nn K-keskmiste meetodit.

Tabel 4.2 Väärtusklastrid (K-keskmiste meetod) ja sisendtunnused (Andmed ESS Eesti koondfail 2004–2016)

Klastrid Sisendtunnused	A Edukus ja nauding	B Loov uuskogukon dlikkus	C Võrdsus ja turvalisus	D Tunnustus ja hoolivus	E Edasipüüdlik ilmajäetus	F Väärtus negatiivsus
1 Vaba loovus, elamuslikkus	1,03	0,40	0,10	-0,29	0,01	-1,11
V2 Edukus, jõukus	0,51	-0,11	-1,12	0,62	0,36	-0,14
V3 Võrdsus, tavainimese kaitse	-0,54	-0,46	0,63	0,50	0,43	-1,11
V4 Lähikäikude hoidmine	-0,01	0,45	0,10	0,63	-1,60	-0,32
Ühiskonnakriitilisus	2,17	1,35	2,06	2,32	2,12	2,19
Sallivus seksuaalvähemuste suhtes	2,52	2,69	2,36	1,56	2,10	1,87
Suhtumine rändesse	2,03	2,55	1,95	1,80	2,00	1,77
Usalduslikkus	1,59	2,71	2,24	1,9	1,93	1,97

Klasteranalüüsi puhul tuleb uurijal otsustada, mitmesse rühma vastajad valitud tunnuste alusel jaotada. Selle otsustamisel kasutasime kvalitatiivset hinnangut tekkinud rühmade erinevuste selgele väljajoonistumisele, proovides nii 3, 4, 5 kui 6 klatri varianti. Neid võrreldes osutus kõige selgemaks ja klastreid omavahel paremini eristavaks 6 klatri variant (tabel 4.2).

Väärtusklastrite iseloomustus

A-klaster: „Edukas nautleja“ (15% koondvalimist, 14% 2016. a valimis). Seda rühma iseloomustab konkurentsivõimet, jõukust ja edukust, isiklikku sõltumatust ja elu nautimist rõhutava väärtusfaktori kõige suurem olulisus, mis seostub ka suhteliselt tugevama saavutusvajaduse ja uuenduslikkusega. Sellesse klattrisse kuulujad on avatumad rändesse suhtumises ning keskmisest veidi kriitilisema hoiakuga ühiskonnas toimuva suhtes. Samas on suhtumises seksuaalvähemuste õigustesse selle klatri hoiak pigem neutraalne, keskmise lähedane. Konkurentsi väärtustava klatri usaldusnivoo kaasinimeste suhtes on aga kogu valimi madalaim. Klatri sotsiaalselt tausta iseloomustab noorte, kuni 30-aastaste ülekaal (55%), kõigi teiste näitajate poolest on aga selle klatri koosseis valimi keskmisele lähedane.

B-klaster: „Loov uuskogukondlik“ (koondvalimis 20%, 2016. a 25%) ühendab tugeva annuse hedonistlikku hetkenautimist oma lähiümbruse ja keskkonnast hoolimisega, lähedaste inimsuhete väärtustamisega. Nimetame seda uuskogukondlikuks sellepärast, et siin on uuenduslikkus ja loovus ühendatud tavade ning traditsioonide hindamisega, samas aga on sellele rühmale võõras reeglite austamine ja kuulekus. Sellist rühma iseloomustab avatus ja usalduslikkus, sallivus erinevate inimeste ja kultuuride suhtes, olgu suhtumises rändesse või seksuaalvähemuste õigustesse. Üllataval kombel on see rühm ühiskonna suhtes vähekriitiline. Võib arvata, et selle ebakriitilisuse taga on vähene huvitatus ühiskonna toimimisest, sest ka poliitikat ei peeta endale oluliseks, samas kui veendumus enda võimekuses poliitikas osaleda on valimi kõrgeim (9,3 10-pallisel skaalal). Selline väärtusorientatsioon on omane eeskätt noortele (35% alla 30-aastaseid) kõrgharidusega (47%), naistele (59%), kes on majanduslikult kindlustatud (88%). Klatri rõhuv enamus (92%) ei loe ennast rahvusvähemuse hulka kuuluvaks.

C-klaster: „Võrdne ja turvaline“ (19% koondvalimist, 20% 2016. a valimis). Selle klatri väärtusorientatsioon on kesksel kohal kõigi inimeste võrdsuse ja tavainimese kaitstuse ning

turvalisuse faktor. Kõige ebaolulisem on siin edu ja tunnustuse faktor. Võrdsete võimaluste väärtustamisega kooskõlas on sellele muustrile omane ka keskmisest suurem sallivus seksuaalvähemuste suhtes ning positiivne ja usaldav hoiak kõigi inimeste suhtes. Hoiak sisserrändajatesse sarnaneb valimi keskmisega. Klastri koosseisu iseloomustab valdavalt rahuldav toimetulek, naiste suurem osakaal ning eestlaste peaaegu täielik domineerimine (92%).

D-klastre: „Tunnustus ja hoolivus“ (20% koondvalimis, 15% 2016. a valimis). Selle rühma puhul on materiaalse heaolu ja tunnustuse oluliseks pidamine seotud alalhoidlikkuse ning vähese avatuse ning tõrjuva hoiakuga nii rände kui vähemuste suhtes. See klaster hindab kuulekust ja eelistab normilisust vabadusele, ühendades tavadest lugupidamise, reeglite järgimise ning ümbritsevast hoolimise sotsiaalse tunnustusega. Samas on usaldus kaasinimeste vastu selles klasteris keskmisest madalam. Klastri koosseisu iseloomustab küpsem iga (66% üle 45-aastaseid), naiste (57%) ja venekeelse elanikkonna (34%) veidi suurem esindatus ning keskmisest madalam majanduslik kindlustunne (39 % tunneb raskusi oma sissetulekuga toimetulekul). Viimane asjaolu viitab asjaolule, et sellele klasterile on iseloomulikud nn defitsiidiväärtused.

E-klastre: „Edasipüüdlik ilmajäetu“. Seda edu ja tunnustust ihaldavat rühma (koondvalimis 12%, 2016. a 11%) iseloomustavad rahuldamata materiaalse edu ja tunnustuse vajadus ning hoolivusest ja turvalisusest ilmajäetu hoiak. Puudulikud eduvõimalused ja ümbritsevast võõrdumine väljenduvad kõrgendatud kriitilisuses ühiskonna suhtes, väheses usalduses ning võõraste ning teisiti käitujate tõrjumises. Klaster on keskmisest rohkem levinud noorte (60% alla 30-aastaseid) keskmisest madalama haridusega (20% põhiharidusega) ja kehvema toimetulekuga (34%) meeste (59%) seas, rahvusest sõltumata.

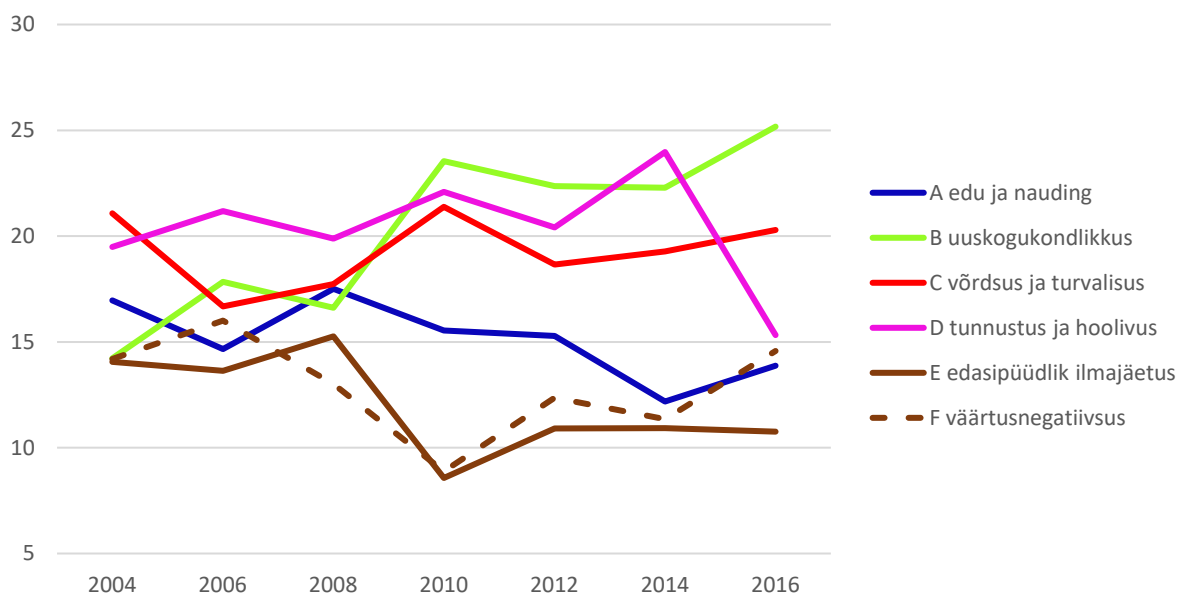
F-klastre: „Väärtusnegatiivne“ klaster (koondvalimis 13%, 2016. a valimis 15 %) paistab silma kõigi väärtusfaktorite keskmisest madalama tasemega, mis tähendab, et küsimustikus esitatud väärtusvalikud üldiselt ei omanud tähtsust, neisse suhtuti eitavalt või ei osatud oma eelistusi väljendada. Selle taga võib olla nii põhimõtteline negativism väärtusküsimuste suhtes, ümbritsevaga väärtussideme puudumine (anoomia) kui ka oskamatus või soovimatus iseennast väärtusmõistete kaudu iseloomustada. Samas on sellele rühmale omane ka suhteliselt kõrge

ühiskondliku kriitilisuse tase, usalduse puudumine kaasinimeste suhtes ning keskmisest negatiivsem suhtumine nii sisserändajatesse kui seksuaalvähemustesse. Selliseid väärtusleige negatiivse hoiakuga inimesi leidub võrdselt nii naiste kui meeste seas, veidi vähem on selles rühmas kõrgharidusega inimesi ja noori inimesi, keskmisega võrreldes enam on eestlasi ning majandusraskustes olijaid.

Klastreid B, aga ka C saab pidada Eesti ühiskonnas postmaterialistliku arengusuuna toetajateks ning A, D, E, F aitavad säilitada ühiskonnas materialistlikel väärtustel põhinevat vaimulaadi ja elukorraldust.

4.2 Väärtusklastrite muutus ajas

Vaatleme lähemalt eelpool kirjeldatud väärtusklastrite osakaalu muutust Eesti ühiskonnas eri aastatel (joonis 4.2). Kõige märgatavam on loova **uuskogukondliku rühma** osatähtsuse märgatav tõus, mis on ilmselt seotud materiaalse toimetuleku kasvuga ning põlvkondade vahetusega. 2016. aastal oli sellise orientatsiooniga juba veerand kõigist vastajatest (2004 aastal kõigest 14%).

Joonis 4.2 Väärtusmuustrite osatähtsuse muutus Eesti ühiskonnas, % inimestest, kes sellesse rühma kuulub (Andmed: ESS Lauristin 2019)

Sellega seostub küsimus Eesti kuulumisest maailma väärtuskaardil kas Ida-Euroopa postkommunistliku ellujäämisväärtustest juhitud kultuuri alale või nihkumine sellest välja,

lähemale Põhjamaade postmaterialistlikule, eneseväljenduslike väärtuste domineerimise alale (Inglehart 2018 ja ptk 3.1). Kui üksikväärtusi vaadeldes sellist tendentsi veel ei ole märgata, siis klasteranalüüsis ilmnenu loova kogukondlikkuse väärtuse tõus lubab siiski oletada, et Eesti liikumine maailma väärtusruumis ellujäämisväärtustelt eneseväljenduslike väärtuste poole on siiski toimumas. On huvitav, et see trend ei ilmne üldise hedonismi tõusuna (mida kehastab meie analüüsis üsna püsivat osakaalu demonstreeriv esimene, nn vabameelsete nautlejate klaster), vaid hoopis järjest suurema osa noorte pöördumisena uuskogukondlike väärtuste poole.

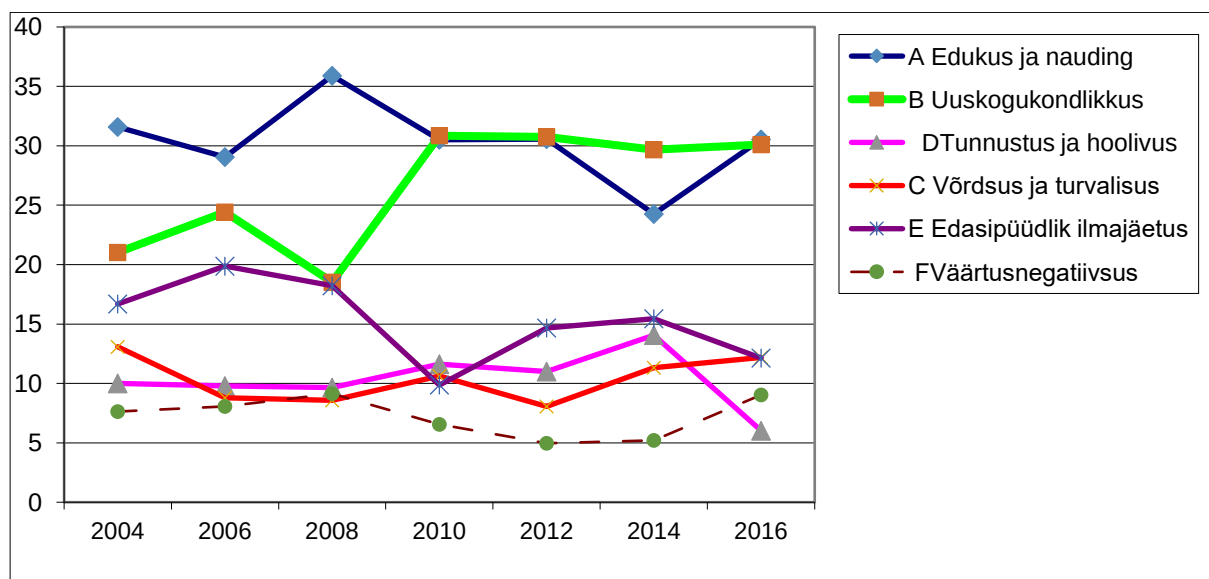
Samal ajal näitavad klasteranalüüsi tulemused, et möödunud sajandi lõpukümnendil pärast Eesti taasiseseisvumist kiiresti levinud neoliberaalne siirdekultuur, mida iseloomustas (eeskätt materiaalse) edu väärtustamine (Saarniit 2000, Kennedy 2002, Lauristin ja Vihalemm 2010, Helemäe ja Saar 2011), hakkab vaibuma. Seda väärtusrühma esindavad meie analüüsis materiaalsed edukust ja hea elu nautimise võimalusi hindav A-klaster, edukust ja tunnustust reeglite täitmise ja hoolivusega ühendav D-klaster ja eduvõimalust ootav E-klaster (defitsiidiväärtus). Kokku moodustasid nad 2004. aastal 50% valimist. Viimasel viiel aastal on, seoses ühiskonna heaolu kasvuga, nende rühmade ostähtsus kokku hakanud kahanema (sh B-klaster kahanenud 24%-lt 15%-ni) ja nende kolme materiaalse heaolu ja edu keskse rühma osakaal kokku on vähenenud 40%-ni.

Kui võrrelda isikuvabadusi, sallivust ja avatust väärtustavate A-, B- ja C- klastrite summaarset osakaalu (kokku 2004. aastal 52%, 2016. aastal 59%), ning teisalt pigem ühiskonna suletust toetavat D-, E- ja F-klastrite osa, siis näeme, et kuni 2016. aastani tugevnesid Eesti ühiskonnas postmodernsele heaoluühiskonnale iseloomulikud liberaalsed väärtused, millega aga kaasnes osalt vanusrühmade, osalt aga ühiskonnas paremale positsioonile jõudnute ning oma olukorraga rahulolematute rühmade vaheline väärtuskonflikt. Neid tendentse on allpool analüüsitud.

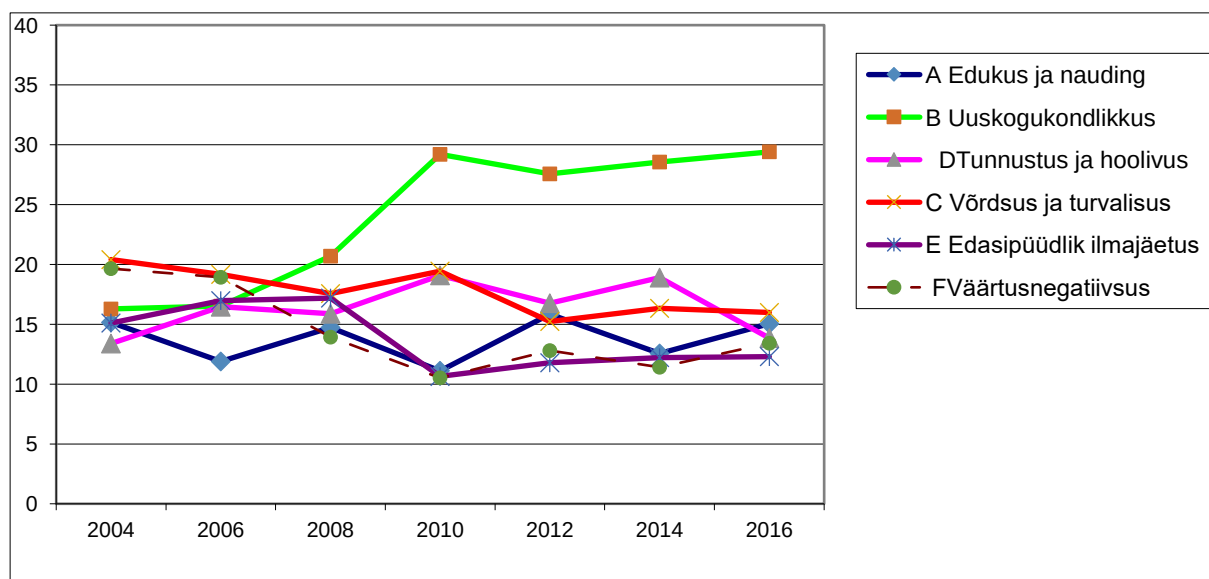
4.3 Mentaalsete mustrite muutumine ühiskonna rühmades

Selleks, et täpsemini mõista, milliste sotsiaalsete rühmade väärtusilmaga on seotud Eesti ühiskonnas toimivad muutused, vaatleme väärtusklastrite osakaalu muutumist aastatel 2004–2016 erinevates sotsiaaldemograafilistes rühmades.

Vaatleme lähemalt mentaalsete mustrite dünaamikat eärühmade lõikes (joonised 4.3–4.6). Jooniselt 4.3 näeme, et noorimas eärühmas on selgesti domineerimas kaks vastandlikku isiksusekeskset väärtusmustrit: materialistlik edukuse, rikkuse ja naudingute väärtustamine (klaster A) ning postmaterialistlik eneseväljendusele, inimsuhetele ja keskkonna kvaliteedile suunatud uskogukondlikkus (klaster B). Seejuures seostuvad mõlemad klastrid keskmisest suurema avatuse ning sallivusega. Samas ei saa jätta tähelepanuta, et noorte seas on tuntav ka materiaalse ilmajäetuse ja hoolivuse defitsiidiga seotud rahulolematust ühiskonnaga (klaster E).

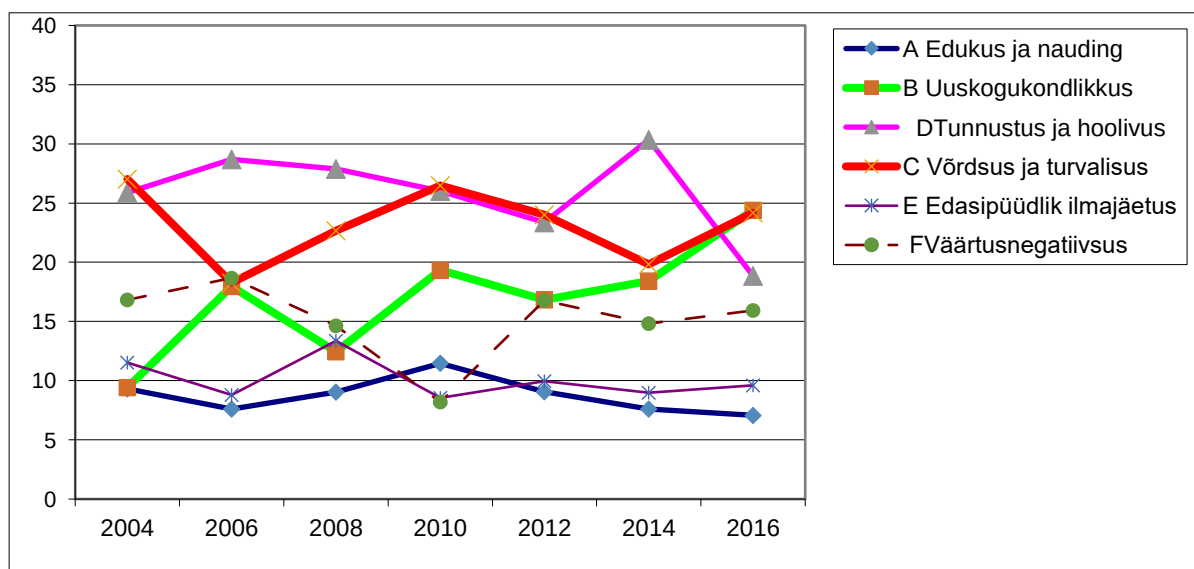

Joonis 4.3 Väärtusmustrite dünaamika 15–30-aastaste noorte seas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

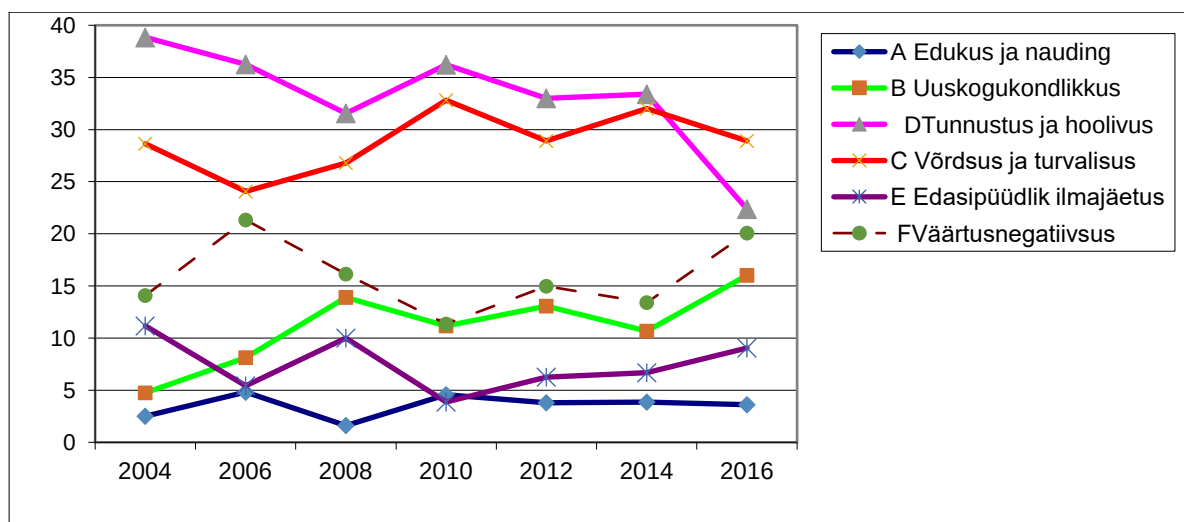

Joonis 4.4 Väärtusmustrite dünaamika 31–45-aastaste noorte seas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

Noortele kontrastiks on vanemate keskealiste (joonis 4.5) ning pensioniealiste (joonis 4.6) hulgas valdav mentaliteet, mis eeskätt väärtustab võrdsust ning turvalisust tagavat ühiskonda, mida kajastavad klastrid C (võrdsus ja turvalisus) ja D (hoolivus ja tunnustus). Alates vanemast keskeast on suhteliselt vähem suunitlust edukusele ja naudingutele (klaster A). Ka vanemates eärühmades (joonis 4.5 ja 4.6) on märgata uskukondliku klasteri osakaalu kasvu.

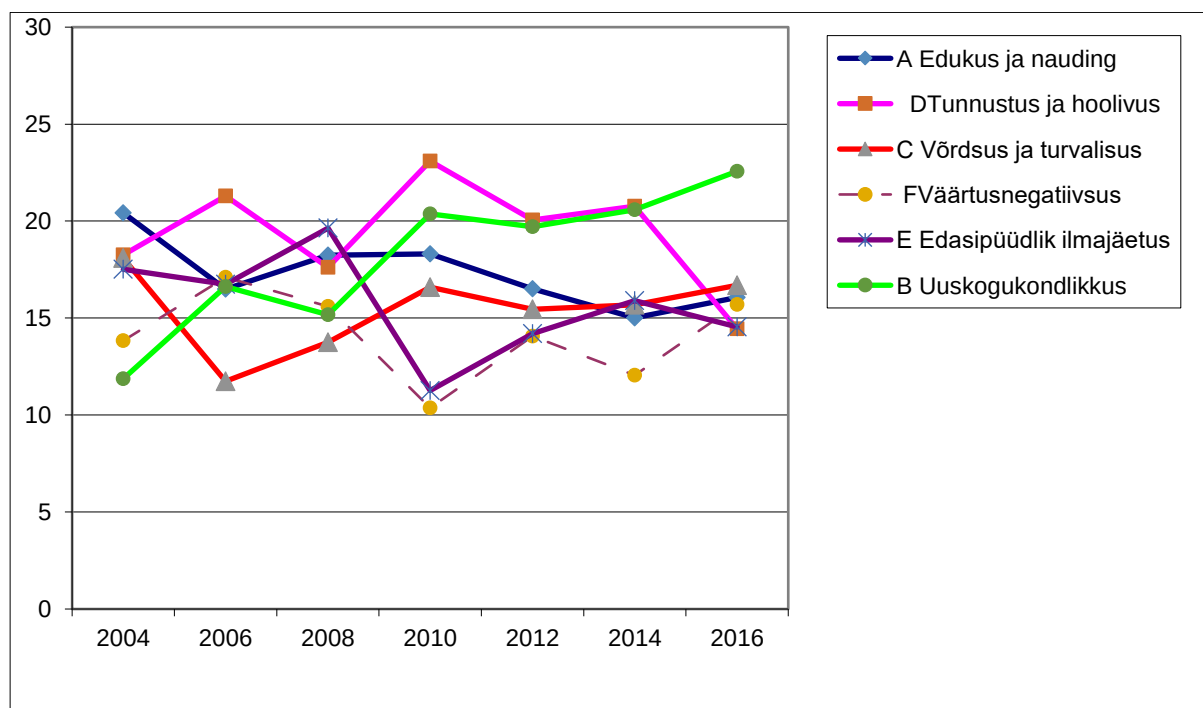
Joonis 4.5 Väärtusmustrite dünaamika vanemas keskeas, 46–63aastased % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

Joonis 4.6 Väärtusmustrite dünaamika 64+ rühmas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

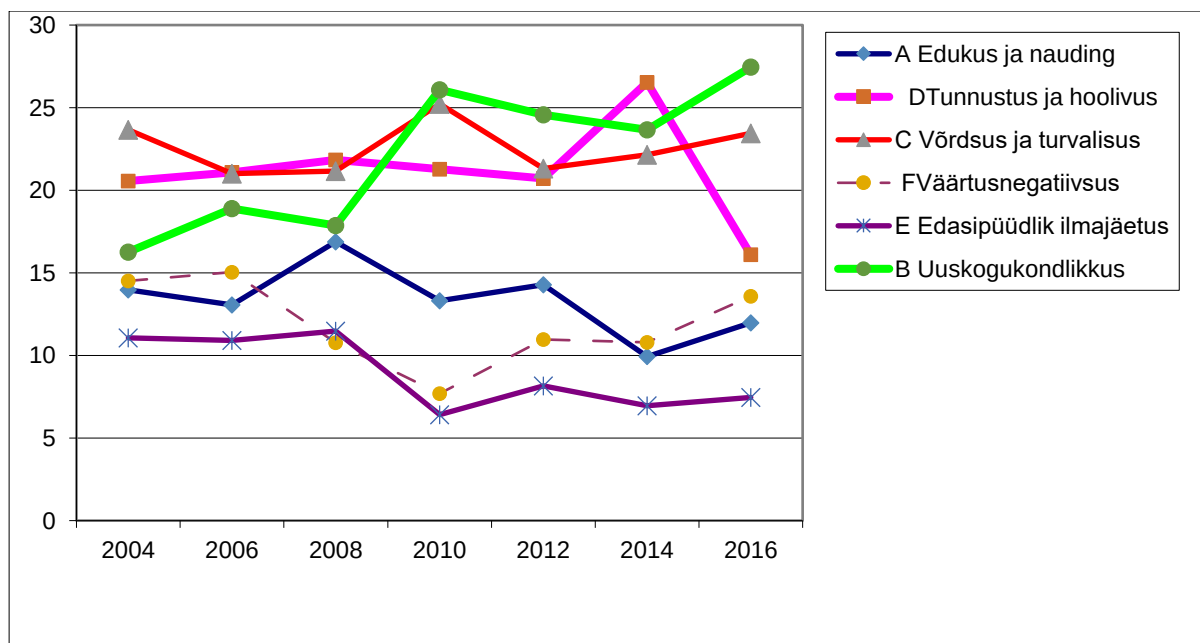
Varasemad sarnased tööd Eesti ühiskonna kohta (Kalmus, Vihalemm 2017) on esile toonud ka naiste ja meeste väärtusmustrite erinevust. Võrreldes väärtusklastrite osakaalu muutumist

meeste ja naiste seas (joonised 4.7 ja 4.8), näeme nii meeste kui naiste puhul uuskogukondlikkuse ja turvalisuse suurenemist; edukuse ning naudingulisuse vähenemist, kuigi meeste puhul on muutused väiksemad kui naiste seas. Seega ei ole ealiste erinevustega võrreldes sool sama silmapaistvat rolli ühiskonna väärtusnihkes. Meeste puhul paistab negatiivselt silma kahe väärtuse defitsiidi ja üldise negatiivse häälestusega seotud klasteri (E ja F) suurem osakaal kui naistel. Vaatamata objektiivsele sissetulekute erinevustele, ei tundu materiaalse edu defitsiit naiste väärtusmaailmas olulist rolli mängivat. Küll aga on naiste jaoks tähtsam turvalisus.

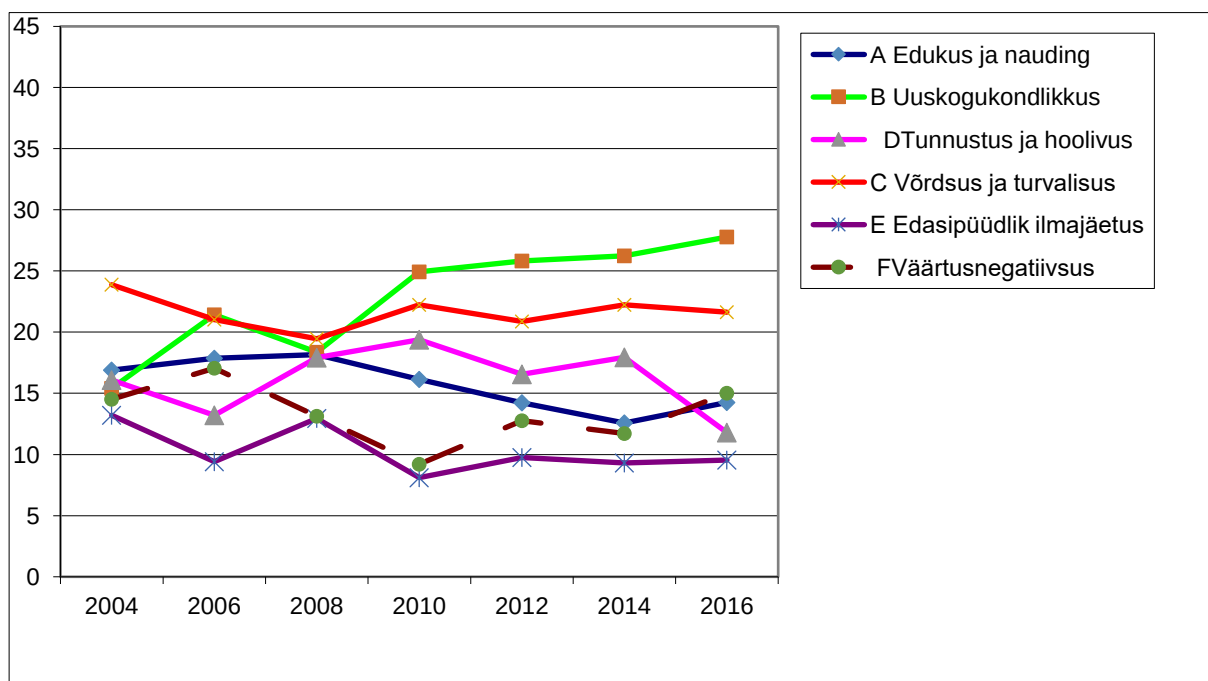

Joonis 4.7 Mentaalsete mustrite dünaamika meestel, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

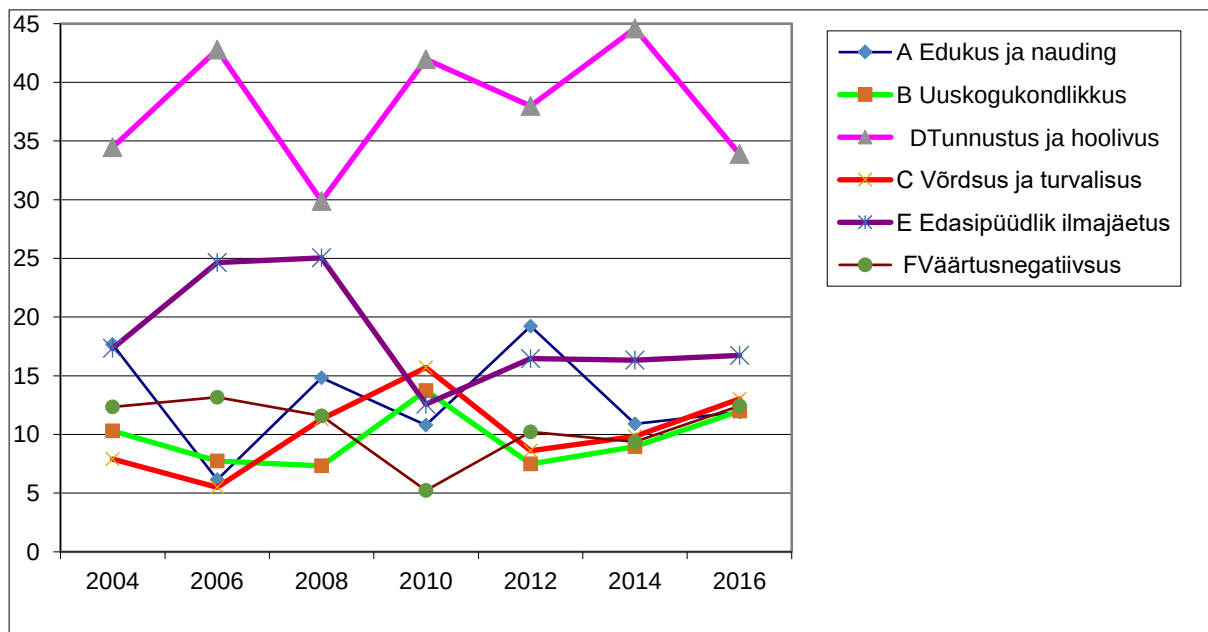
Eestlaste ja venekeelse vähemuse erinevad väärtusilmad on pakkunud huvi nii lõimimise (Vihalemm 2014) kui poliitiliste eelistuste seletamise (Saarts 2016) seisukohalt. Seetõttu on oluline küsimus, kuivõrd erinevad on enamusrahvuse ja vähemuste väärtusmustrid (joonis 4.9 ja 4.10). Ennast vähemuse hulka määratlenute väärtusklastrite pilt on oluliselt erinev mittevähemuse omast. Vähemuse väärtusilmas valitseb hoolivuse ja tunnustuse defitsiiti väljendav klaster (D) koos materiaalse edu poole püüdlemise ja ilmajäetusega (klaster E). Teatud paralleele võib siin leida Kalmuse ja Vihalemma (2009, 2017) rahvusrühmade väärtuste analüüsi tulemusega. Enamusrahvusrühmaga võrreldes ei ole muu elanikkonna seas märgata ka erilist uuskogukondlikkuse tõusu.

Joonis 4.8 Mentaalsete mustrite dünaamika naistel, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

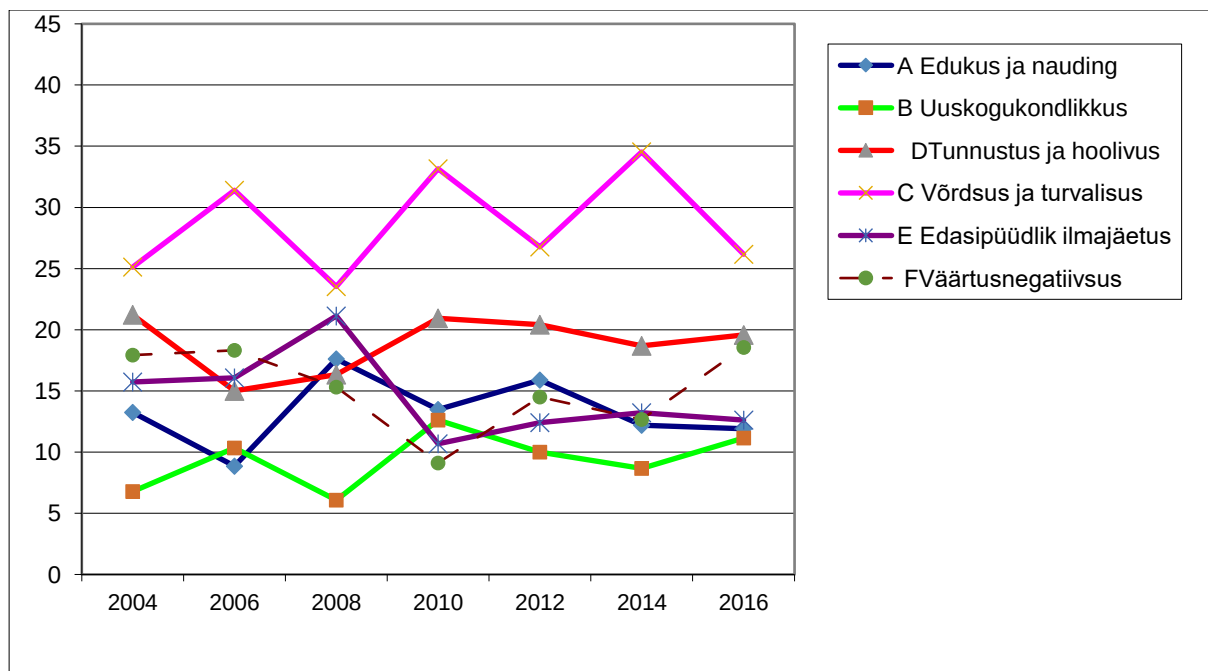

Joonis 4.9 Mentaalsete mustrite dünaamika eestlaste seas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

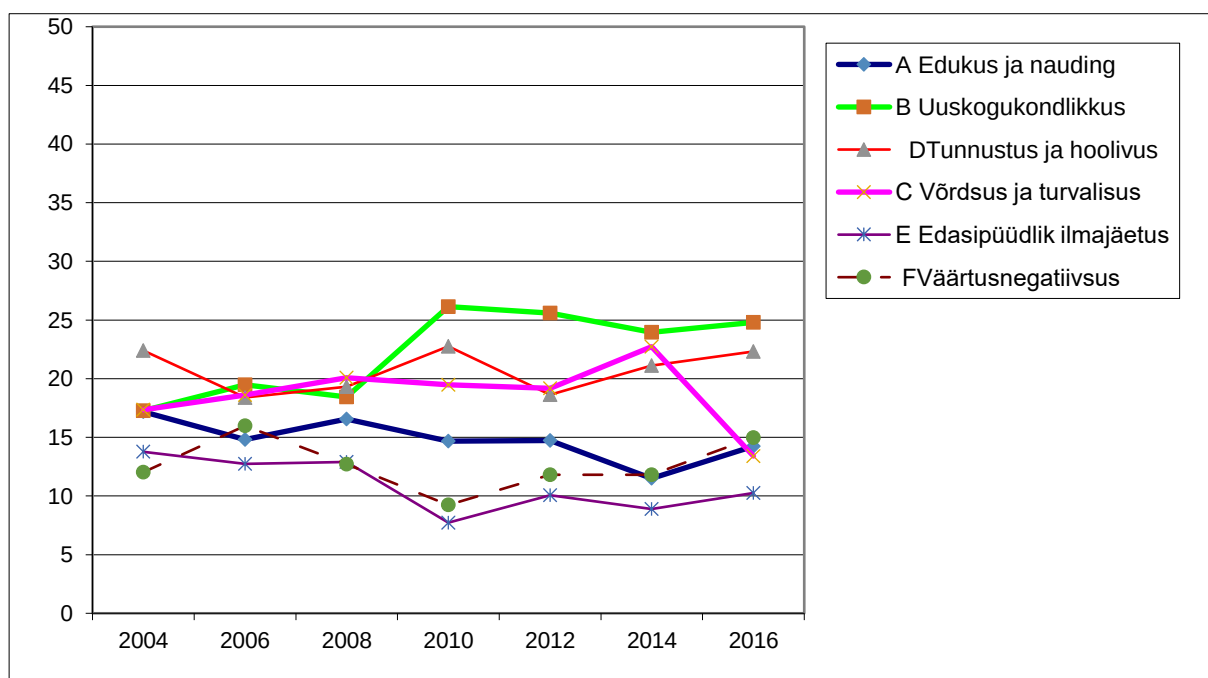

Joonis 4.10 Mentaalsete mustrite dünaamika rahvusvähemuse hulgas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

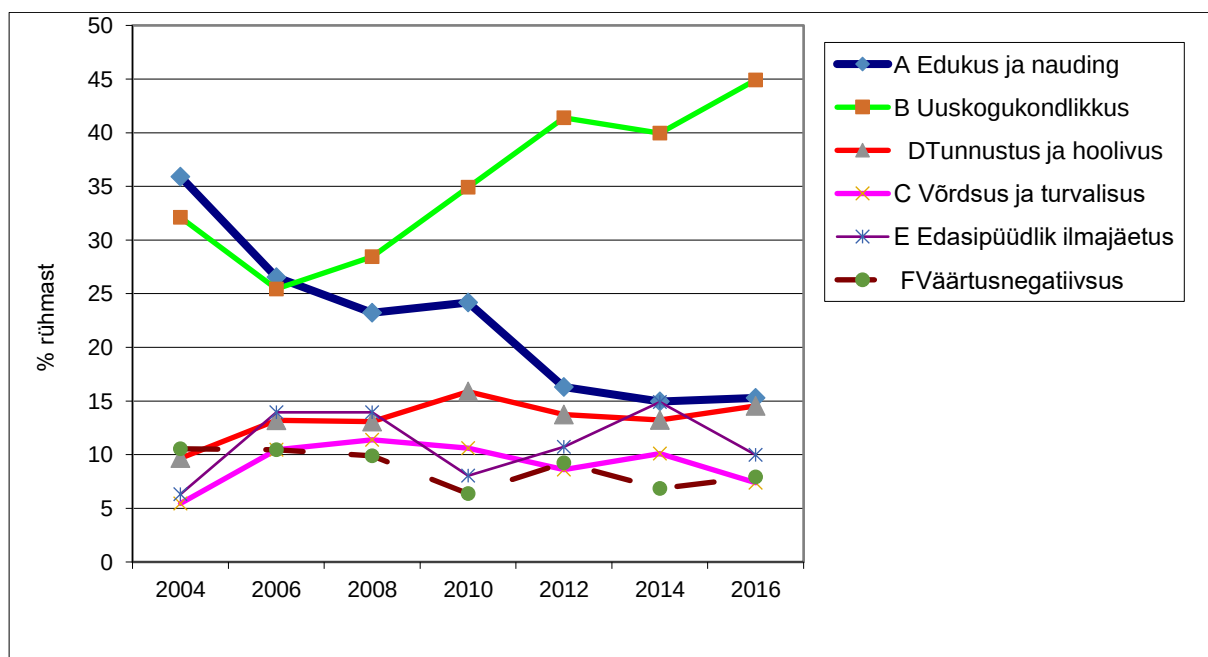
Kindlasti on oluline mõista, kuivõrd on materiaalne ebavõrdsus seotud mentaalsete mustritega. Selleks võrdleme erineva subjektiivse materiaalse toimetulekuga vastajate väärtusmustreid kolmes rühmas: need kes väitsid, et tulevad praeguse sissetulekuga toime, need, kes pidasid olukorda rahuldavaks ja need, kes kurtsid toimetulekuraskuste üle (joonised 4.11-4.13).

Joonis 4.11 Mentaalsete mustrite dünaamika toimetulekuraskustega inimeste rühmas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

Joonis 4.12 Mentaalsete mustrite dünaamika sissetulekuga enam-vähem toimetulijate seas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

Joonis 4.13 Mentaalsete mustrite dünaamika hästi toimetulijate rühmas, % rühmast (Andmed ESS Lauristin 2019)

Nagu näeme, on rahaline toimetulek oluliselt seotud inimeste väärtusmaailmaga. Neile, kellel on raskusi materiaalse toimetulekuga, on esikohal ühiskonna ja teiste inimeste toetus ning vähetahtsad nii edukate nautlejate ambitsioonid kui ka sallivuse, avatuse ja vabakondluse

väärtused. Nad tajuvad tunnustuse ja hoolivuse defitsiiti ja ei usu edupüüdluste teostumisse. Selles rühmas on ka kõige rohkem levinud üldine ükskõiksus väärtusküsimuste suhtes, nad ei taha või ei oska oma elu sellises võtmes tõlgendada. Inimesed, kes erinevad nende tavapärasest ümbrusest oma kommete, arusaamade ja väljanägemise poolest, tekitavad neis pigem tõrjumise ja hukkamõistu reaktsiooni.

Juba enam-vähem toimetulijate seas on märgata murrangut postmaterialistlikkuse suunas (joonis 4.12). Nende hulgas, kes kinnitavad, et tulevad praeguse sissetuleku juures hästi toime, on aga postmaterialistlikku väärtusmustrit kõige selgemini esindava uskogukondliku klatri esiletõus viimase kümnendi jooksul olnud muljetavaldav (joonis 4.13).

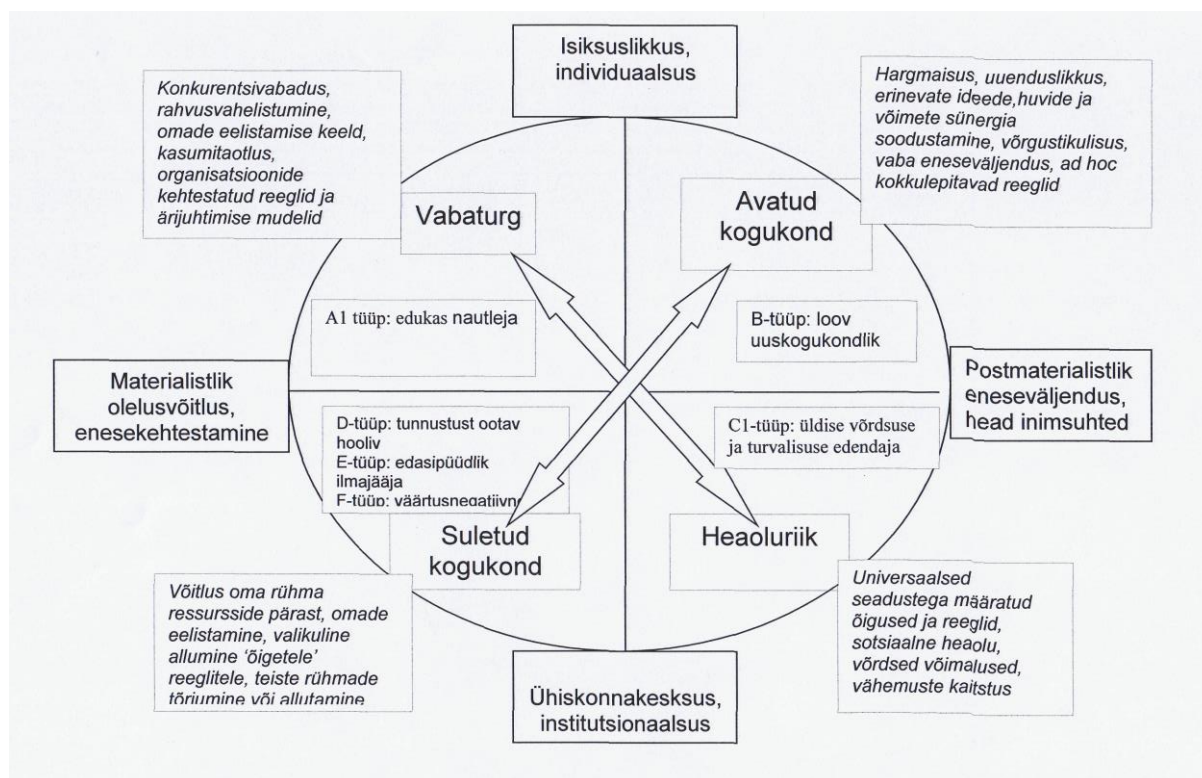
4.4. Kokkuvõte ja väärtusruumi mudel

Väärtusklatri analüüsile toetudes ning Eesti ühiskonna institutsionaalseid ja sotsiaalseid keskkondi silmas pidades võime kokkuvõtteks öelda, et Eesti ühiskonnas on viimasel kümnendil toimumas nihe uskogukondlikkusele. See avaldub eriti selgelt elanikkonna noorema (kuni 30-aastaste), harituma ja materiaalselt kindlustatuma osa hulgas, kes aktiivselt mõjutab nii avalikku väärtusdebatti kui paistab silma mitmesuguste vabakondlike algatuste korraldajana. Selle rühma vastandumine materialistlikele raha ja võimu väärtustele ning kogukondlikule suletusele on toonud esile väärtuste erinevuse ja võimaliku konflikti erinevate elanikkonna rühmade vahel nii ealisel, regionaalsel kui materiaalse jõukuse tasandil.

Üldistades eelnevat väärtusmustrite analüüsi, võime neid seostada Eesti ühiskonnaarengu ja ka poliitika erinevate fookuste ja valikutega (joonis 4.14).

Joonisel 4.14 on väärtuskeskkonna horisontaalseks teljeks Ingleharti süsteemi materialism-postmaterialism ning vertikaalseks teljeks Schwartz'i süsteemiga seonduv individualistlik, isiku vaba valiku keskne vs. isikuülene (ühiskondlik, institutsionaliseeritud) dimensioon. Nende telgede lõikumisel saame neli väärtusruumi sektorit: vasakul ülal individualistliku konkurentsi ehk vabaturumaailma, paremal ülal selle horisontaalteljel vastanduva isikutevahelise loova koostöö maailma. Vaadeldes joonise alumist poolt, eristame vasakul all suletud piiridega, üksteisega oma huvide eest võitlevate kogukondade omavahelise konkurentsi ja kollektiivse

olelusvõitluse maailma (olgu selleks rahvuskonfliktid, klassikonfliktid või korporatsioonidevahelised võitlused turgude pärast) ja teisel pool avatud kogukondade omavahelist läbipõimumist, „voolavust“, mitmekultuurilist ja translokaalset maailma, mille toimimist tagavad universaalsed inimõigused, inimeste ja info vaba liikumist võimaldava transnatsionaalse heaoluühiskonna institutsionaalsed ja õiguslikud struktuurid.

Joonis 4.14 Väärtusruumi mudel. Väärtusklastrite asetus materialismi-postmaterialismi ja individualismi-kollektivismi dimensioonidest lähtuval teljestikul. Lauristin 2019

Kui sellele mudelile paigutada antud peatükis kirjeldatud väärtusklastreid, saame järgmise väärtusruumide tüpoloogia: vabaturu maailmas edu ja heaolu saavutamist soodustava konkurentsivõimekuse, saavutuslikkuse, materiaalse jõukuse ja riskijulguse väärtused (klaster A); avatud võrgustike loomist ja koostgevust soodustavad loovuse, põneva elu, elamuslikkuse, lähisuhete väärtustamise ja keskkonna hoidmise väärtused (klaster B); inimestevahelist võrdsust, vähemuste kaitset, universaalseid inimõigusi toetavad väärtused (klaster C, E); heaolu hierarhiaid (rikaste ja vaeste eraldatust, getostumist, kihtide ja klasside konflikte) põlistavad, vaesemaid kihte ja vähemusgruppe alaväärustavad ja stigmatiseerivad võimu, kuulekuse, materiaalsel edul ja reeglite järgimisel põhineva sotsiaalse tunnustuse (defitsiidi) väärtused (klaster D, F).

5. VÄÄRTUSHINNANGUTE SEOS MAJANDUSLIKU ja MUU HEAOLUGA

Kas väärtused mõjutavad kuidagi inimesi ja ühiskondi? Väärtused on oma olemuselt küllaltki püsivad ühiskondade omadused, olulised kultuurielemendid. Kultuurid erinevad teineteisest neile iseloomulike väärtuste poolest (traditsioonilised, liberaalsed, individualistlikud, kollektivistlikud jne kultuurid). Selles peatükis analüüsime väärtuste seost riikide majanduskasvu, inimeste heaolu ja poliitiliste eelistustega.

5.1 Väärtuste seos riikide majandusliku arenguga

Tarmo Strenze

Väärtused ja rahvaste rikkus

Ühiskonnauurijad on sajandeid otsinud **majandusarengu** põhjuseid – miks mõnedes ühiskondades **majandus** areneb ja teistes mitte? Juba Adam Smith tõi välja terve rea tegureid, mis võivad mõjutada **majanduse arengut** – alustades loodusressurssidest kuni hästi korraldatud tööjaotuseni (Smith 1776). Selles peatükis huvitavad meid väärtused, kui potentsiaalne **majandusarengu** mõjutegurid. Kas on põhjust arvata, et teatud väärtused soodustavad või kahjustavad riikide majanduslikku arengut? Selles osas on teednäitavaks Max Weberi klassikaline uurimus protestantliku religiooni mõjust kapitalistliku majanduse kujunemisele (Weber 1905). Weber näitas ajalooliste näidete baasil, et kapitalism kujunes osaliselt protestantliku ellusuhtumise mõjul, mis väärtustas töötegemist ja varanduse kogumist. Selline protestantlik eetika oli aluseks **majanduskasvule**, mis oli omakorda lahutamatult seotud kapitalismiga, kuna just kapitalistliku majanduse ideaaliks on pidev kasv ning uuendamine, samas kui varasem feodaalne majandus püüdis pigem muutusi alla suruda.

Weber muidugi ei kasutanud väärtuse mõistet tänapäevases tähenduses ning ta ka ei mõõtnud inimeste väärtusi nii nagu seda tänapäeva sotsiaalteadustes tehakse. Tänapäevastes

väärtusuuringutes mõõdetakse inimeste väärtushinnanguid enamasti ankeetküsitluste abil. Väärtuste mõju **majandusarengule** tehakse kindlaks riikide võrdleva analüüsiga, mis eeldab paljude riikide elanike väärtushinnangute mõõtmist. Selliseid andmeid on hakatud süstemaatiliselt koguma alles alates 1980. aastatest. 1990-ndatel hakati neid andmeid kasutama majandusarengu analüüsimisel.

Ühes varasemas uurimuses analüüsis Ronald Inglehart koos kolleegidega saavutusväärtuste mõju riikide **majanduskasvule** (Granato jt 1996). Saavutusväärtuste all peetakse silmas püsivuse, töökuse, elus läbi löömise väärtustamist. Teooria järgi peaksid sellised väärtused mõjuma hästi **majandusarengule**, sest neid väärtusi kandvad inimesed teevad kõvasti tööd ja oma töö vilju (rikkust) ei kuluta nad kohe ära, vaid akumulēerivad edasiseks **majandustegevuseks**. Tulemused näitasid, et riigid, mille elanikel on kõrge saavutusväärtuste tase, kasvavad majanduslikult kiiremini. Inglehart seostas seda tulemust Weberi protestantismi teooriaga, mis rõhutas samuti tööeetika tähtsust **majanduse arengus**. Kuid selline tööeetika pole omane ainult protestantlikule Euroopale, tegelikult on see kõrgelt arenenud ka Ida-Aasia riikides nagu Jaapan või Hiina, mis on viimase poolsajandi jooksul olnud **majanduslikult** väga edukad. Saavutusväärtuste olulist rolli **majanduse arengus** on kinnitanud ka teised uuringud (vt Castellani 2019).

Teine uurijatele suurt huvi pakkunud väärtus on usaldus. Teooria väidab, et kui inimesed üldiselt üksteist usaldavad, siis loob see soodsad tingimused investeringuteks ja **majanduslikuks** koostööks. Kui aga ühiskonnas valitseb totaalne usaldamatus, siis on selles ühiskonnas väga keeruline püsivaid arenguid saavutada, sest inimesed kardavad pidevalt teiste käest petta saada (Putnam 1993). Knack ja Keefer näitasid, et usalduse tase ühiskonnas on tõepoolest positiivselt seotud **majanduskasvuga** (Knack ja Keefer 1997). Seda tulemust on kinnitanud ka hilisemad uuringud (Kapas 2017).

Saavutus ja usaldus on seni kõige rohkem majandusuurijate tähelepanu pälvinud väärtused (Marini 2004). Lisaks nendele on uuritud veel teisi väärtusi, kuid järelduste osas pole veel selget konsensust (vt ülevaadet Kapas 2017). Lisaks väärtuste üldisele tasemele on viimasel ajal hakatud tähelepanu pöörama ka väärtuste heterogeensusele riigis või regioonis. Siin on aluseks mõttekäik, et ühiskonna arengut ei pruugi mõjutada mitte ainult see, millised väärtused elanike

hulgas domineerivad, vaid ka see, kui palju erinevate väärtustega inimesi ühiskonna elab. Mõned ühiskonnad on väärtuste osas homogeensed (enamus inimesi jagab samu väärtusi), teised ühiskonnad on aga heterogeensed (samas ühiskonnas elavad koos erinevaid väärtusi pooldavad grupid). Kas selliste ühiskondade majanduslik käekäik on erinev? Euroopa regioone puudutavas analüüsis leidsid Beugelsdijk jt (2019), et heterogeensete väärtustega piirkonnad on üldiselt vaesemad.

Käesolevas peatükis analüüsime olulisemate väärtuste seost majanduskasvuga. Analüüsi eesmärgiks on välja selgitada majanduskasvuga tugevamini seotud väärtused, pöörates sealjuures tähelepanu Eesti olukorrale nende väärtuste osas. Tavaliseks viisiks majandusarengu põhjuste väljaselgitamisel on riikide võrdlev statistiline analüüs, kus sõltuvaks muutujaks on riigi majanduskasv teatud perioodi jooksul ning sõltumatuteks muutujateks on erinevad majanduskasvu mõjutavad tegurid. Varasemad sedalaadi analüüsid on näidanud, et riigi majanduskasvu mõjutavad positiivselt näiteks investeeringud ja elanike haridustase (vt Barro ja Sala-I-Martin 1995).

Metoodika

Meid huvitavad eelkõige elanike väärtused kui võimalikud majanduskasvu mõjutegurid. Väärtusi (ja väärtuste teooriaid) on palju. Saame analüüsida ainult väärtusi, mille kohta on olemas andmed piisavalt paljudest riikidest. Seega keskendume kõige tuntumatele väärtusteooriatele, mis on olnud aluseks suurtele rahvusvahelistele andmekogumise projektidele. Üldiselt on väärtuste võrdlevas analüüsis välja kujunenud kolm suurkuju – Ronald Inglehart, Shalom Schwartz ja Geert Hofstede. Nendele võib lisada ka Robert Putnami. Nimetatud mehed on loonud teooriad, mis toovad välja olulised riike eristavad väärtuste dimensioonid. Ning nende meeste loodud teooriate alusel on kogutud ka piisavalt palju andmeid, mis võimaldavad riike kõnealuste dimensioonide baasil võrrelda.

Tabel 5.1.1 Väärtusdimensioonide seos majanduskasvuga

Dimensioon (autor, andmete aasta)	Dimensiooni pooluste kirjeldus	Mõju ^a	N ^b
Sekulaarne vs. traditsiooniline (Inglehart, 1981–2014)	+ Sekulaarne: religioon pole tähtis, abort on õigustatud, autoriteeti ei tule austada jne. - Traditsiooniline: religioon on tähtis, abort pole õigustatud, autoriteeti tuleb austada jne.	0.25*	89
Eneseväljendus vs. turvalisus (Inglehart, 1981–2014)	+ Eneseväljendus: homoseksuaalsus on õigustatud, inimesi võib usaldada, poliitiliselt aktiivne jne. - Turvalisus: homoseksuaalsus pole õigustatud, inimesi ei või usaldada, poliitiliselt passiivne jne.	-0.13	89
Postmaterialism vs. materialism (Inglehart, 1981–2014)	+ Postmaterialism: valitsus peab laskma inimestel riigiasju otsustada ja kaitsma sõnavabadust - Materialism: valitsus peab säilitama korra riigis ja võitlema hindade tõusu vastu.	-0.07	92
Saavutusväärtused (Inglehart, 1981–2014)	+ Saavutuslikkus: lastes tuleks kasvatada visadust ja säästlikkust. - Alalhoidlikkus: lastes tuleks kasvatada sõnakuulelikkust ja usklikkust.	0.37*	94
Usaldus (Putnam, 1981–2014)	+ Usaldus: enamikke inimesi võib usaldada - Usaldamatus: inimestega suheldes tuleb olla ettevaatlik	0.14	94
Autonoomia vs. ühtekuuluvus (Schwartz, 1998–2007)	+ Autonoomia: väärtustatakse intellektuaalset vabadust, loovust - Ühtekuuluvus: väärtustatakse sõnakuulelikkust, reeglite järgimist	0.23	75
Egalitaarne vs. hierarhiline (Schwartz, 1998–2007)	+ Egalitaarne: väärtustatakse võrdset ühiskonda, inimeste abistamist - Hierarhiline: väärtustatakse võimule allumist ja võimu saavutamist	-0.27*	75
Harmoonia vs. kontroll (Schwartz, 1998–2007)	+ Harmoonia: väärtustatakse loodust, rahu maailmas - Kontroll: väärtustatakse edukust, sotsiaalset tunnustust	-0.04	75
Individualism vs. kollektivism (Hofstede, peam. 1970ndad)	+ Individualism: inimene tunneb end sõltumatu iseseisva indiviidina - Kollektivism: inimene tunneb end kollektiivi liikmena, teab ja austab oma rolli	-0.04	70
Võimukaugus vs -lähendus (Hofstede, peam. 1970ndad)	+ Suur võimukaugus: inimesed arvavad, et nendel pole poliitilist võimu ja ei peagi olema - Väike võimukaugus: inimesed arvavad, et nendel on ja peab olema poliitiline võim	0.04	70
Maskuliinsus vs. feminiinsus (Hofstede, peam. 1970ndad)	+ Maskuliinsus: meeste ja naiste rollid on erinevad, mehed peavad olema mehelikud - Feminiinsus: mehed ja naised ei pea olema väga erinevad	-0.11	70
Ebakindluse vältimine (Hofstede, peam. 1970ndad)	+ Ebakindluse vältimine: tundmatuid olukordi tuleks vältida - Ebakindluse talumine: tundmatud olukorrad on normaalsed	-0.15	70
Pikaajaline orientatsioon (Hofstede, 1995–2008)	+ Pikaajaline: tulevikku tuleb pikalt ette planeerida, maailm on muutlik - Lühiajaline: tulevikku ei pea planeerima, sest maailm ei muutu	0.27*	91
Elu nautimine vs. vaoshoitus (Hofstede, 1995–2008)	+ Elu nautimine: oma soove võib rahuldada, naudinguid ei tule edasi lükata - Vaoshoitus: ihadele ei tohi järele anda, naudingud peab edasi lükkama	-0.21*	92
Väärtuste heterogeensus (Desmet jt, 1981–2008)	+ Heterogeenne: riigi elanike väärtused on erinevad (kõik ei väärtusta sama asja) - Homogeenne: riigi elanike väärtused on suhteliselt ühetaolised	-0.11	75

^a Väärtusdimensiooni standardiseeritud regressiooni koefitsient (beeta koefitsient). Saadud järgmisest regressioonimudelist: SKP kasv 1998–2017 = SKP 1998 + elanike haridus + väärtusdimensioon. ^b Analüüsis kasutatud riikide arv. * - koefitsient on statistiliselt oluline ($p < 0.05$). Allikad: Väärtused - WVS koduleht (Ingleharti ja Putnami väärtused), Schwartzi⁸ ja Hofstede⁹ kodulehelt. Väärtuste heterogeensus andmed Desmet jt. (2017). SKT ja haridus on võetud Maailmapanga andmebaasist ja täiendatud Penn World Tables ja Barro-Lee andmetega (Feenstra, Inklaar ja Timmer 2015, Barro ja Lee 2013).

⁸ Aadressil:

https://www.researchgate.net/publication/304715744_The_7_Schwartz_cultural_value_orientation_scores_for_80_countries

⁹ Aadressil: <https://geerthofstede.com/research-and-vsm/dimension-data-matrix/>

Tabelis 5.1.1 on esitatud analüüsitud väärtuste dimensioonid koos lühikeste kirjeldustega.

Iga väärtusedimensiooni mõju majanduskasvule on hinnatud lineaarse regressiooni mudelis, kus sõltuv muutuja on SKP elaniku kohta keskmine protsentuaalne kasv aastatel 1998–2017, ning sõltumatud muutujad on SKP elaniku kohta 1998. aastal, elanike haridustase (keskhariduse või sellest kõrgema haridusega inimeste % riigis) ja kõnealune väärtuse dimensioon. Sellised kasvu regressioonimudelid on majandusteadustes levinud meetodiks majandusarengut mõjutavate tegurite väljaselgitamiseks (vt Barro ja Sala-I-Martin 1995). Analüüsitavaks perioodiks valiti aastad 1998–2017, kuna raport keskendub just sellele perioodile. Väärtuste andmed on kogutud erinevatel aastatel, sealhulgas on ka sama väärtusedimensiooni andmed erinevate riikide kohta tihti pärit erinevatest aastatest. Selliste andmete kasutamine on majanduskasvu analüüsis levinud praktika, mis lähtub eeldusest, et riikide väärtused ei muutu väga kiiresti ja seega on riigid väärtuste osas võrreldavad isegi siis, kui andmed ei ole kogutud täpselt samal ajal. Tabelis 5.1.1 on näidatud iga väärtusedimensiooni kohta aastate vahemik, millal andmed on kogutud.

Tulemused

Tabelis 5.1.1 on näidatud ka iga väärtusedimensiooni mõju SKP kasvule standardiseeritud regressiooni koefitsiendi (beeta koefitsiendi) kaudu. Väärtuse positiivne mõju tähendab seda, et antud väärtus tõstab riigi majanduskasvu, sõltumata riigi üldisest SKP tasemest ja elanike haridustasemest. Ehk teisisõnu: isegi kui SKP tase ja haridustase on majanduskasvu jaoks ebasoodsad, võib riigi majandus kasvada tänu kõnealusele väärtusele. Muidugi ei tõesta selline tulemus lõplikult, et väärtused on majanduskasvu põhjuseks, sest majanduskasv võib sõltuda veel mitmesugustest teguritest, mida käesoleva analüüs arvesse ei võta. Järgnev analüüs näitab, millise väärtuse puhul on alust arvata, et see on üks majanduskasvu mõjuteguritest.

Tabel 5.1.1 esimeses veerus on ära toodud teooriaga seotud väärtuste dimensioonid. Kaks esimest väärtust tabelis on Ingleharti „Maailma väärtuste kaardil“ kujutatud dimensioonid (vt joonis 1.1). Me näeme, et **sekulaarsed vs. traditsionaalsed väärtused omavad statistiliselt olulist positiivset mõju majanduskasvule** (beeta = 0,25). See tulemus kinnitab Ingleharti enda kultuurilise evolutsiooni teooriat, mille järgi traditsionaalne ühiskond on võrdlemisi vaenulik igasuguse muutuse suhtes. Väljumine traditsioonilisest (religiooni kesksest) maailmavaatest sekulaarsesse toob muuhulgas kaasa ka majanduse arengu (Inglehart 1990). Samas tuleb öelda,

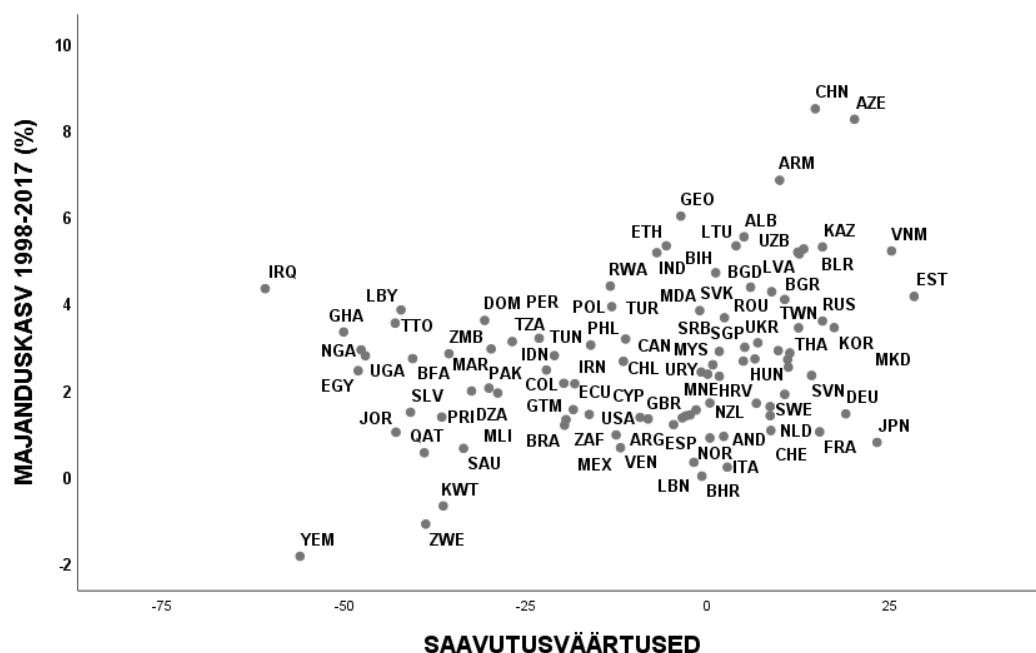
et sekulariseerumine on paljude lääne ühiskondade jaoks juba suhteliselt kaugel minevik. See on ilmselt põhjus, miks sekulaarsete vs. traditsionaalsete väärtuste mõju majandusele pole väga tugev aastatel 1998–2017 (see mõju oleks ilmselt olnud tugevam mõnel varasemal ajaloolisel perioodil).

Paljud sekulaarsed riigid on tegelikult jõudnud juba kolmandasse kultuurilise evolutsiooni staadiumisse – postmaterialistlikusse ühiskonda. Ingleharti teooria järgi on postmaterialistlikud riigid saavutanud niivõrd kõrge majandusliku jõukuse taseme, et nende elanikud ei ole enam huvitatud selle jätkuvast parandamisest. Nende riikide elanike hulgas domineerivad eneseväljenduslikud ja postmaterialistlikud väärtused. Seetõttu ennustab Inglehart, et nimetatud väärtused peaksid omama negatiivset mõju majanduskasvule (Inglehart 1990). Inglehart leidis sellele ennustusele ka kinnitust oma 1996. aasta artiklis (Granato jt 1996). Meie tabelis on eneseväljenduslike vs. ellujäämise väärtuste (beeta = - 0,13), samuti postmaterialistlike vs. materialistlike väärtuse (beeta = - 0,07) mõju kasvule tõepoolest negatiivne, kuid mitte statistiliselt oluline. Seega ei leia kinnitust väide, et eneseväljenduslikud või postmaterialistlikud väärtused on tugevalt majanduskasvu pidurdavad. Kuid samas on selge, et selliste väärtustega riigid ei ole maailma majanduskasvu mootoriteks.

Majanduskasvu mootorid leiame pigem kõrgete saavutusväärtustega riikide hulgast, sest saavutusväärtused on meie analüüsis kõige positiivsemalt majanduskasvuga seotud väärtused (beeta = 0,37). Käesolevas analüüsis on saavutusväärtused defineeritud Ingleharti eeskujul laste kasvatamisest lähtudes (vt Granato jt 1996). Kõrge saavutuslikkusega riigid on seega sellised, kus peetakse õigeks lastele õpetada visadust ja raha säästmist (vastandina kuulekuse ja usklikkuse õpetamisele). Ingleharti järgi on saavutusväärtused seotud sekulaarsete väärtustega, majanduslikele saavutustele orienteeritus on üks osa üldisemast sekulariseerumise protsessist. Majanduskasvule mõeldes, on see ilmselt kõige olulisem osa sekulaarsetest väärtustest.

Kuna saavutusväärtused on nii olulised, siis vaatleme nende mõju lähemalt joonisel 5.1.1, kust on võimalik näha iga riigi positsiooni. Eesti on kõige kõrgema saavutusväärtusega riik sellel joonisel. Sellest võib järeldada, et Eesti suhteliselt hea majanduskasv perioodil 1998–2017 võib osaliselt olla seotud väärtustega, täpsemalt visaduse ja säästlikkusega. See kinnitab kujutlust

eestlasest kui tublist tööügajast ning näitab ühtlasi, et selline tööügamine ei ole mitte kasutu enesepiitsutamine, vaid sellest on olnud ka reaalselt kasu majanduse ülesehitamisel.

Joonis 5.1.1 Riikide saavutusväärtuste ja majanduskasvu seos (Andmed WVS, Strenze 2019, kõrge saavutusväärtusega riigid on sellised, kus peetakse õigeks lastele õpetada visadust ja raha säästmist, vastandina kuulekuse ja usklikkuse õpetamisele)

Jooniselt 5.1.1 on näha, et saavutusväärtused on paljudes post-sotsialistlikes riikides küllaltki kõrged ning nendes riikides on ka majanduskasv olnud viimastel aastakümnetel kõrge, kuna need riigid on hiljuti vabanenud sotsialismist. Kui jätta analüüsist välja kõik post-sotsialistlikud riigid ja teha tabelis 5.1.1 esitatud regressioonanalüüs uuesti, on saavutusväärtuste mõju majanduskasvule endiselt statistiliselt oluline (beeta = 0,42). Tulemus on sama kui jätta analüüsist välja ka kõik Ida-Aasia regiooni riigid, mille hulgas on samuti mitmeid kiire kasvuga riike (beeta = 0,22). **Sellised analüüsid näitavad, et saavutusväärtuste mõju majanduskasvule ei ole seletatav n-ö post-sotsialismi või Ida-Aasia efektiga.** Tegemist on väärtustega, mille mõju majandusele on universaalne. Seega ka Eesti majanduse kiire kasv viimastel aastakümnetel ei ole ainult post-sotsialistlik spurt, vaid selles mängisid oma rolli ka Eesti inimeste väärtused.

Tabelis 5.1.1 on järgmisena toodud usalduse mõju majanduskasvule. See mõju on nõrk ja statistiliselt mitteoluline (beeta = 0,14). **Seega ei kinnita käesolev analüüs mõningate varasemate uurimuste tulemusi, kus leiti, et usaldus on majanduskasvu soodustav.** Erinev

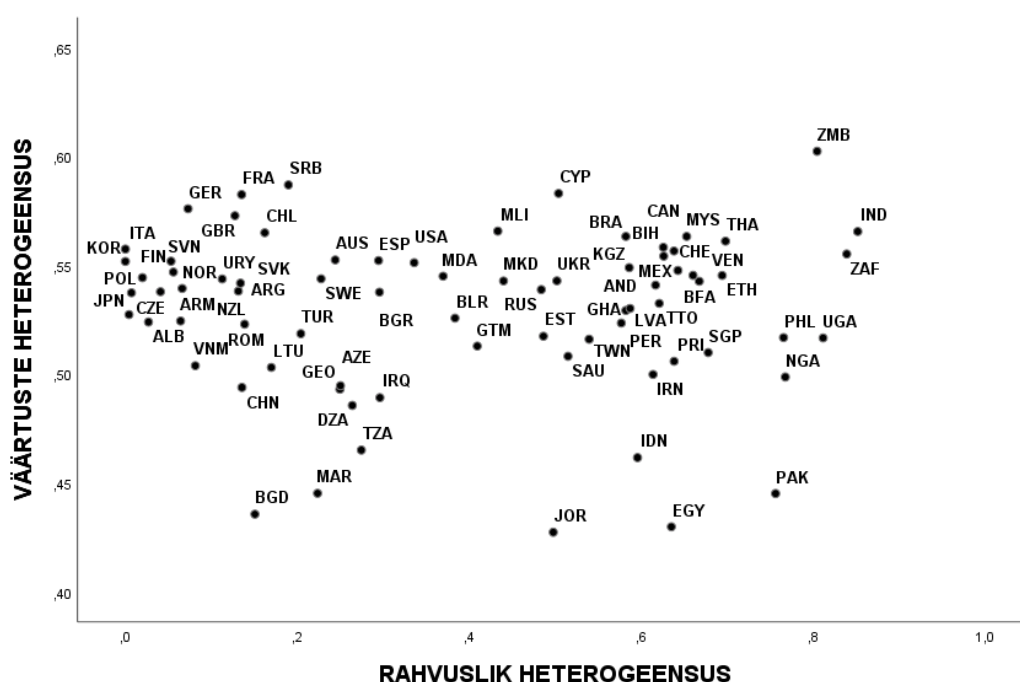
tulemus võib olla tingitud erinevusest analüüsitavas ajaperioodis, kaasatud riikide või analüüsimeetodite osas. Igatahes näitab see, et usalduse positiivne roll majanduse arengus ei ole nii robustne ja universaalne, et sellele saaks alati kindel olla. Teatud ajas ja kohas on usaldus ilmselt majandust soodustav, kuid mitte alati.

Järgnevalt on tabelis 5.1.1 esitatud kolm Schwartzi teooria kohast väärtusedimensiooni (täpsemat kirjeldust vt Schwartz 2006). Nendest kolmest avaldab egalitaarne vs. hierarhiline dimensioon majanduskasvule olulist negatiivset mõju (beeta = - 0,27). See tähendab, et hierarhiat väärtustavad riigid kasvavad kiiremini kui egalitaarsust väärtustavad riigid. See tulemus võib tunduda üllatav, sest hierarhilisust seostatakse mõnikord vanamoeliste vähearenenud ühiskondadega. Tulemusi täpsemalt vaadeldes selgub, et hierarhiat väärtustavad kõrgelt mõned Ida-Aasia riigid, mis on ka uuritava perioodil kiiresti kasvanud (nt Hiina ja Korea). Kui Ida-Aasia regiooni riigid analüüsist välja jätta, siis ei oma egalitaarsuse vs. hierarhia dimensioon enam olulist mõju majanduskasvule. **Seega võib järeldada, et kindel kord ja reeglid kui väärtus ei oma universaalset mõju majandusele, vaid pigem on tegemist mõnedes Aasia riikides hinnatud väärtusega, mille seos majanduskasvuga on juhuslik.**

Veel on tabelis 5.1.1 esitatud kuus Hofstede teooriast pärit väärtusedimensiooni (täpsemat kirjeldust vt Hofstede jt 2010). Näeme, et neli esimest, „klassikalist“ Hofstede dimensiooni ei oma olulist mõju majanduskasvule. Üldiselt on varasemates uuringutes leitud, et Hofstede dimensioonid on seotud mitmete oluliste riigitasandi näitajatega; näiteks individualismi-kollektivismi dimensioon on positiivselt seotud riigi majandusliku rikkusega ja negatiivselt seotud korruptsiooniga (Taras jt 2010). Kuid need seosed puudutavad riigi üldist arengutaset teatud hetkel –meie aga uurime majanduse kasvu teatud perioodil, mis on parem viis arengu põhjuste väljaselgitamiseks. **Seega, kuigi individualism on positiivselt seotud riigi majandusliku arengutasemega, ei tähenda see, et individualism mõjutab majanduse arengut. Pigem on individualism lihtsalt majandusliku arengu kõrvalprodukt.**

Kaks viimast Hofstede dimensiooni, mille autor hiljem juurde lisas ja mis on oluliselt majanduskasvuga seotud: **pikaajalise orientatsiooni seos on positiivne** (beeta = 0,27), elu nautimise seos on negatiivne (- 0,21). Pikaajaline orientatsioon tundub olevat sisult küllaltki

sarnane eelpool käsitletud saavutusväärtustele, kuivõrd mõlemad rõhutavad „protestantlikku“ ellusuhtumist. Nende dimensioonide omavaheline korrelatsioon on tugevalt positiivne ($r = 0,77$). Hofstede elu nautimine tundub aga olevat osaliselt kattuv Ingleharti eneseväljenduslike väärtustega, kuivõrd elu nautimine on Ingleharti arvates üks osa eneseväljendusele keskendunud postmaterialistlikust elustiilist. Elu nautimise korrelatsioon eneseväljenduslike väärtustega on 0,57 ja postmaterialismiga 0,64. Elu nautimine on ilmselt just see osa postmaterialismist, mis majanduskasvu pidurdab, nagu Inglehart oli ennustanud.

Joonis 5.1.2. Riikide rahvusliku heterogeensuse ja väärtuste heterogeensuse seos. Desmet jt (2017) andmed Strenze 2019.

Lõpetuseks on tabelis 5.1.1 esitatud ka väärtuste heterogeensuse analüüs. Selgub, et väärtuste heterogeensus ei ole majanduskasvuga oluliselt seotud. **Seega käesolev riikide analüüs ei kinnita Beugelsdijk jt (2019) Euroopa regioonide analüüsis saadud tulemust, mille järgi heterogeensus mõjub majandusele negatiivselt.** On võimalik, et maailmas tervikuna toimivad majandusarengu mõjutegurid natuke teistmoodi, kui Euroopa-siseselt. Paraku ei anna käesolev analüüs ega ka Beugelsdijk jt uurimus kinnitust väitele „Erinevus rikastab“. Kui me erinevuse all peame silmas väärtuste heterogeensust ja rikastumise all majanduse kasvu, siis tuleb tunnistada, et väärtuste erinevus riiki rikkamaks ei tee.

Muidugi on olemas ka teisi kultuurilise mitmekesisuse vorme peale väärtuste heterogeensuse. Erilist huvi pakub näiteks rahvuslik heterogeensus – kui palju erinevast rahvusest inimesi elab

ühes riigis koos. Esmapilgul võiks ehk arvata, et rahvuslik ja väärtuste heterogeensus on omavahel tugevalt seotud – kui ühiskond on heterogeenne rahvuste poolest, on ta seda ka väärtuste poolest – aga Desmet jt (2017) näitavad, et see pole nii. Rahvusliku ja väärtuste heterogeensus vahel puudub seos. Seda näeme jooniselt 5.1.2, mis on koostatud Desmet jt andmeid kasutades. Enam - vähem võrdsel hulgal leidub riike, mis on heterogeensed nii rahvuste kui väärtuste poolest (India), pole kuigi heterogeensed kummagi poolest (Bangladesh), on heterogeensed ainult rahvuste poolest (Pakistan) või ainult väärtuste poolest (Saksamaa). Eesti asub kummagi näitaja osas riikide keskel, olles rahvusvahelises võrdluses mõõdukalt heterogeenne nii rahvuste kui väärtuste poolest.

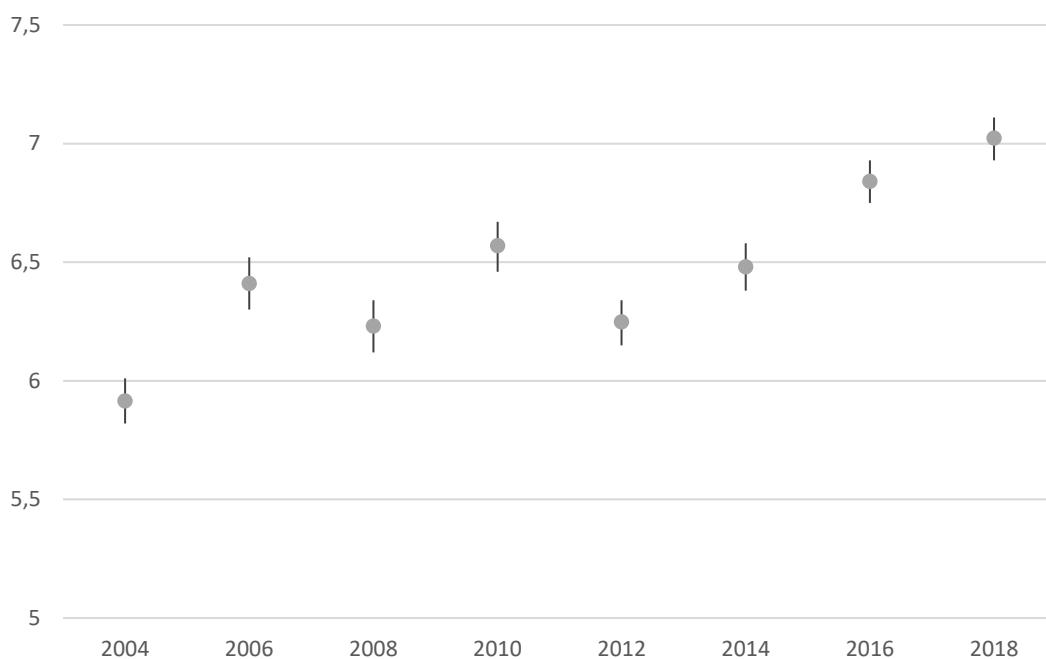
5.2 Väärtused ja eluga rahulolu

Mare Ainsaar, Tarmo Strenze

Inimeste väärtused on Eestis – teiste riikidega võrreldes – mõõdukalt heterogeensed ja inimeste eluga rahulolu üldjoontes kasvab (joonis 5.2.1). Seega võib küsida, millised on väärtuste erinevuste tagajärjed inimeste jaoks? Kas sellest, et inimestel on erinevad väärtused, tulenevad ka mingid muud erinevused inimeste vahel? Eraldi keskendume eluga rahulolule. Eestis on mitmed autorid varasemalt uurinud eestlaste heaolu mõjutavaid tegureid, kuid väga vähe on uuringuid väärtuste ja heaolu seoseid. Selles rapordi osas anname lühikese ülevaate eluga rahulolu ja väärtuste seostest vahemikus 2004–2018.

Varasematest uuringutest on teada, et riigi keskmised rahulolunäitajad on sageli seotud riigi majandusliku arengu tasemega, kuid kõrgeid eluga rahulolu näitajaid võib esineda väga erineva jõukuse tasemega riikides (Suldo ja Huebner 2006, Bjornskov jt 2008). Sama on tõsi Eesti rahulolu trendide puhul (Ainsaar 2011), kus üldine heaolutase on seotud majanduse arenguga, kuid mitte 100%. Just vaesema viiendiku ning keskmise sissetulekuga inimeste eluga rahulolu reageerib majandustõusudele ja -langustele tundlikult. Sageli viidatakse nn Easterlin'i paradoksile (Easterlin 1995), mille kohaselt suureneb eluga rahulolu riigi jõukuse kasvades teatud piirini, kuid suurema jõukuse puhul muutub seos nõrgemaks. Tulemus viitab asjaolule, et kuigi rahulolu on seotud majanduslike võimalustega, esineb veel hulk teisi tegureid, mis seda mõjutavad. Majandusliku jõukuse fenomen arvatakse seisnevat selles, et suurema jõukuse puhul saavad inimesed enam nautida vahendite kasutamise vabadust, samal ajal, kui madala sissetuleku puhul on pearõhk põhivajaduste täitmisel (Drakopoulos 2008). Kokkuvõttes võib

väita, et majanduslik jõukus ja sissetulek mõjutavad rahuolu, kuid mitte kõiki riike ega inimesterühmi ühtemoodi. Mida arenenum on riik majanduslikult, seda komplekssemaks ja keerulisemaks kujuneb sissetulekute ja rahulolu vaheline seos (Graham 2009). Heaolu teatud tasemel suureneb inimeste vabadus mitmesugusteks eelistusteks. Nii võivad mõned inimesed soovida vahetada suurema sissetuleku muude mittemateriaalsete hüvede vastu.

Joonis 5.2.1 Eluga rahulolu muutus Eestis (Andmed ESS, Ainsaar, Strenze 2019, 0 üldse mitte rahul, 10 väga rahul)

Ka väärtuste mõju inimeste käitumisele ja psüühikale on teaduskirjanduses uuritud. Näiteks Dittmar jt (2014) leidsid, et materialistlike väärtuste seost subjektiivse heaoluga on negatiivne – materialistlikud inimesed on üldiselt vähem eluga rahul. Põhjuseks on materialistik elustiil, kus on liiga vähe toetavaid inimsuhteid ja muid positiivseid emotsioone. Seega, materialisti ei tee õnnetuks mitte raha puudus, vaid sõprade puudus. Taras jt (2010) uurisid individualistlike väärtuste seost subjektiivse heaoluga ning leidsid positiivse seose – individualistlikud inimesed on rohkem eluga rahul ja neil on vähem psüühilisi probleeme. Selline tulemus loob kuvandi vabaduse ja sõltumatuse väärtustamisest kui teest õnne juurde. Paraku leidsid samad autorid teises uurimuses (Steel jt 2018), et individualismi seos heaoluga on hoopis negatiivne ning põhjendasid seda individualistide liigse sõltumatuse ja vähese sotsiaalse seotusega.

Seega tuleb tunnistada, et individualismi ja õnnelikkuse seose kohta ei ole selget konsensust.

Kogu riigi eluga rahulolu näitajaid mõjutab eri sotsiaalsete rühmade olukord ühiskonnas ja väärtused. Näiteks varasemad uuringud Eestis (Ainsaar 2011) näitasid, et noored ja õppurid on kõigis riikides oma eluga enam rahul kui töötavad inimesed. Erinevused on tingitud sissetulekute, tervise ja usalduse erinevusest.

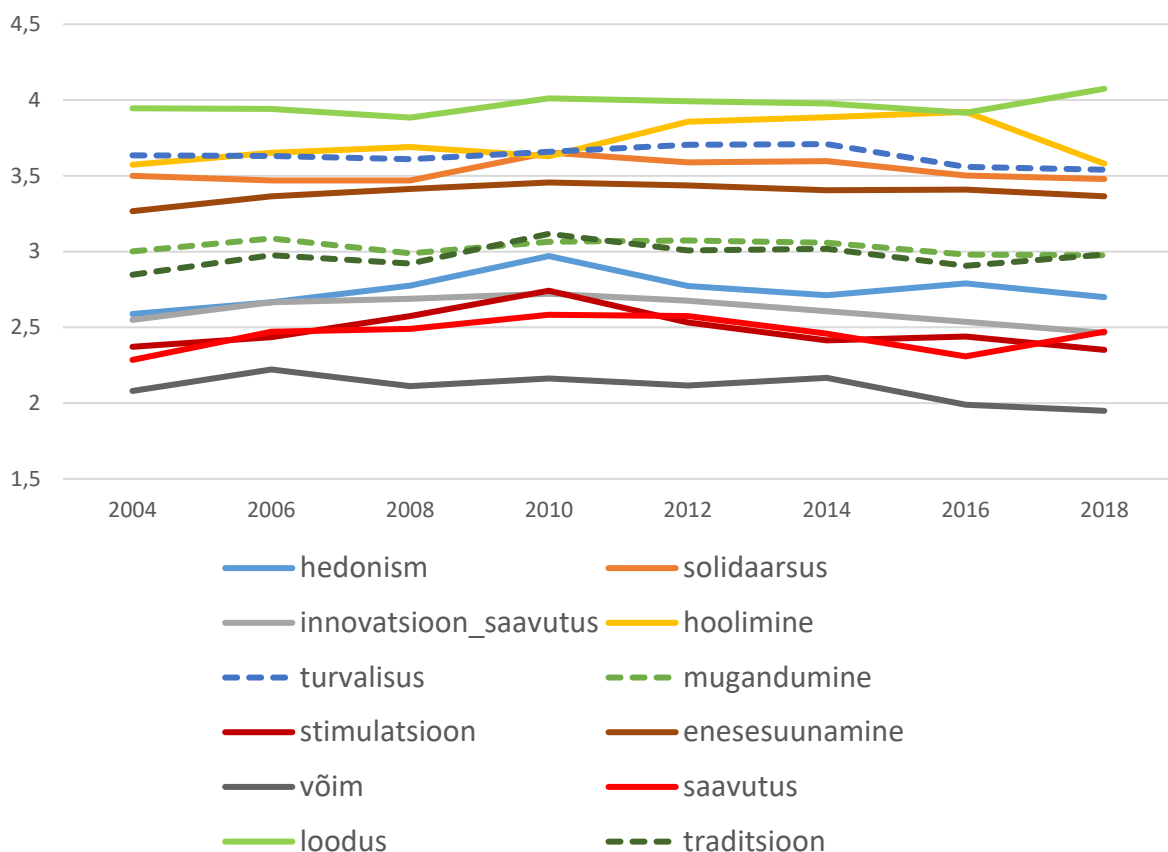
Meetod

Selles raportis analüüsime täpsemalt, kuidas väärtused on seotud eluga rahuloluga erinevates vanusrühmades. Selleks analüüsime seoseid igas vanusrühmas (15–30, 31–63, 64+) ja igal aastal eraldi. Kasutame selleks ESS andmeid. Arvutame korrelatsioonid Schwartzi baasväärtuste ja eluga rahulolu vahel Eestis, aastate ja vanuserühmade kaupa.

Tulemus

Joonis 5.2.2 näitab väärtuste dünaamikat Eestis samal ajavahemikul kui joonisel 5.2.1 esitatud heaolu näitajad. Kuigi väga üldiselt on väärtuste seas suhteliselt suur stabiilsus, on siiski näha teatud muutusi, mis seostuvad majanduskeskkonnaga (saavutus, stimulatsioon, hedonism, traditsioon), aga ka muude eluvaldkondadega (hoolimine, loodus, võim).

Kokkuvõttes on Eesti inimeste seas kõige enam hinnatud väärtused loodus, hoolimine, turvalisus ja solidaarsus (joonis 5.2.2). Ka enesesuunamine (loovus ja autonoomsus enda üle otsustada) on suhteliselt kõrgel kohal.

Joonis 5.2.2 Väärtuste muutus Eestis 2004–2018 (Andmed ESS Ainsaar, Strenze 2019, inimestelt küsitakse, et milliseks inimeseks nad ennast peavad, 1 - üldse ei ole minu moodi, 6 - väga minu moodi)

Väärtuste ja eluga rahulolu seose analüüsi tulemused näitavad järgmisi tulemusi:

- solidaarsuse väärtustamisel puudub eluga rahuloluga süstemaatiline seos üle kõikide aastate, aga mõnel aastal on solidaarsemad inimesed eluga siiski rohkem rahul;
- sama võib väita hoolimise kohta;
- hedonismiga on eluga rahulolul positiivne seos kõikides vanusrühmades ja kõigil aastatel. Hedonistlikumate väärtustega inimesed on alati enam eluga rahul, see kehtib nii noorte, vanade kui tööealiste kohta;
- innovatsiooni ja saavutuse väärtustamisel puudub noorte seas seos eluga rahuloluga, kuid innovatsiooni ja saavutuste väärtustamisel on positiivne seos tööealiste ja eakate inimeste eluga rahuloluga;
- looduse hoiul ei ole tugevat seost eluga rahuloluga noorte ja eakate seas, kuid looduse väärtuse kandjad on tööealiste seas enam eluga rahul;

- traditsiooniline meelelaad, st reeglite ja tavade jälgimine on positiivselt seotud eluga rahuloluga vaid noorte seas. Tööealiste ja eakate seas puudub igasuguse seos heaoluga;
- saavutusvajadus ei ole oluline heaolu mõjutaja, kuid paaril aastal teeb ta inimesi enam rahulolevaks;
- ka võimu väärtustamine (raha, kuuletumine) on Eesti inimeste heaolu mõjutaja vaid mõnedel aastatel ja siis pigem negatiivselt;
- seevastu enesesuunamine (loovus ja autonoomsus enda üle otsustada) on väga oluline inimeste eluga rahulolu määraja kõigis vanusrühmades, aga eriti tugev positiivne mõju on sellel väärtusel tööealiste ja eakate seas;
- sama kehtib stimulatsiooni kohta;
- mugandumine (konformsus) korreleerub tööealiste eluga rahuloluga negatiivselt, samuti turvalisusevajadus noortel ja tööelistel.

Seega kokkuvõttes on teatud väärtustega inimestel suurem tõenäosus olla eluga rahul, kuid väärtused ei ole ainuke tegur, mis mõjutab eluga rahulolu. Arvukad uuringud on näidanud näiteks sissetulekute, tervise, sotsiaalsete suhete ning demokraatia tähtsust eluga rahulolule, mida tuleks kombineerida väärtustega.

5.3 Väärtused ja poliitika

Tarmo Strenze

Huvitav teema on ka väärtuste seos inimeste poliitiliste eelistustega. See seos on mitmetahuline, sest väärtusi kannavad endas nii poliitilised ideoloogiad, parteid kui ka valimiskasti ääres seisvad inimesed. Kuni 20. sajandi viimaste aastakümneteni oli lääne ühiskondade poliitilise maastiku analüüsil domineerivaks väärtusdimensiooniks vasak- vs. parempoolsuse dimensioon. Poliitiline võitlus toimus peamiselt vasak- ja parempoolsete parteide vahel. Valimistel väljendus see nn klassihääletamisena – vaesemad ühiskonnaklassid hääletasid enamasti vasakpoolsete jõudude poolt ja rikkamad parempoolsete poolt (Evans 1999). 20. sajandi lõpupoole toimus lääneriikide poliitilisel maastikul nihe – klassipoliitika jäi tagaplaanile, klassihääletamine vähenes ja tekkisid uued poliitilised vastuolud (Inglehart 1997, 2018). Need uued vastuolud on sellised, mida saab kirjeldada Ingleharti sekulaarne vs. traditsiooniline väärtusdimensiooni alusel, või Schwartzi avatud vs. konservatiivne dimensiooni abil. Tegemist on enamasti uuenduslike ja vanameelsete vaadete põrkumisega seksuaalvähemuste, abordi,

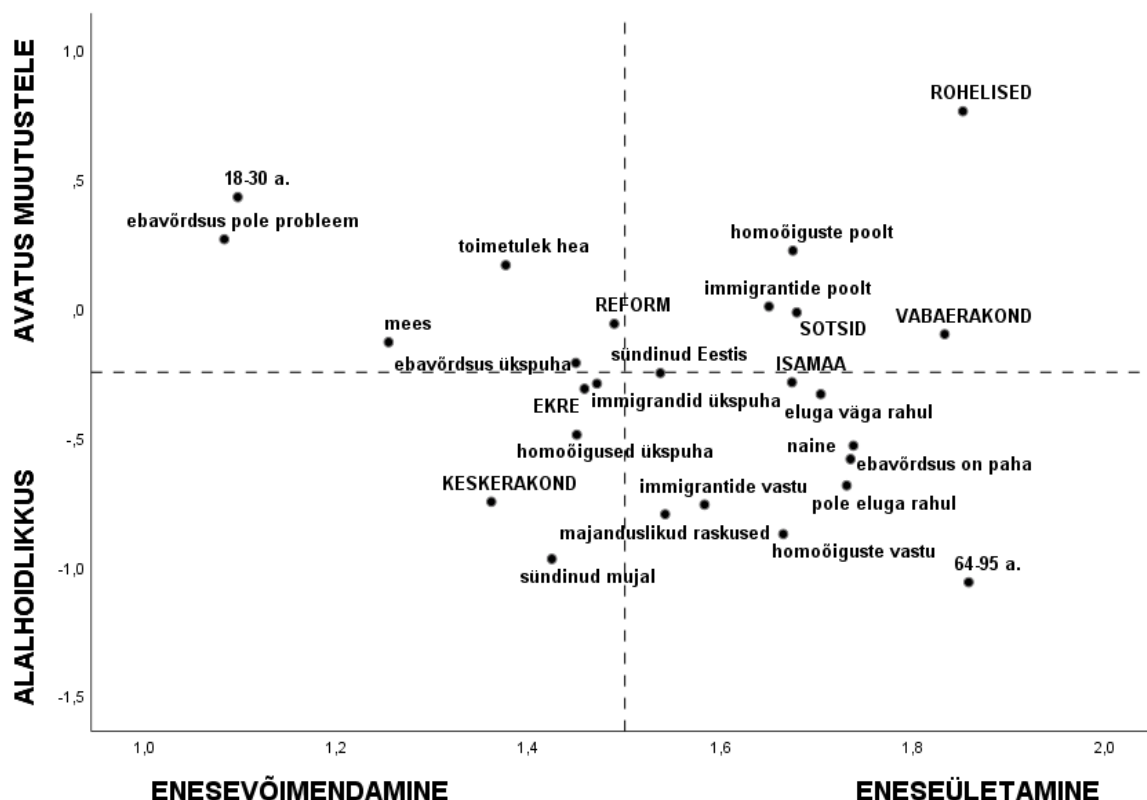
soolise võrdsuse jms küsimuses. USA-s on selle konflikti kirjeldamiseks kasutatud „kultuurisõja“ mõistet (Hartman 2015). See on konflikt, mille keskmes on väärtused, mitte majanduslikud huvid; võideldakse selle nimel, kelle väärtused on õigemad, ja mitte selle nimel, kes saab suurema tüki pirukast.

Kultuurisõda (nii termin kui sõda ise) on jõudnud ka Eestisse (Marling 2016). Seetõttu on asjakohane vaadata, kuidas on inimeste väärtused Eestis seotud seisukohtadega olulistes poliitilistes küsimustes. Millised väärtused eristavad Eesti kultuurisõja osapooli?

Meetod

Järgneva analüüsi eesmärk on esitada üldine pilt Eesti „väärtusruumist“ praegusel hetkel, ehk aastatel 2016–2018. Väärtusruumi all peame silmas sotsiaalsete rühmade erinevusi või sarnasusi oluliste väärtuste osas. Graafiliselt on seda ruumi mugav esitada kahemõõtmelise diagrammina, mille telgedeks on olulised väärtusdimensioonid ja mille sisse on kantud erinevad sotsiaalsed rühmad oma keskmiste alusel antud dimensioonidel (vt joonis 5.3.1). Sellise graafilise analüüsi inspiratsiooniks on tuntud prantsuse sotsioloogi Pierre Bourdieu „sotsiaalse ruumi“ analüüs (Bourdieu 1994: 23). Sellise analüüsi plussiks on ühtse tervikpildi loomine, miinuseks aga teatav lihtsustus, mis tuleb sellest, et „ruum“ on defineeritud ainult kahe muutuja (telje) baasil.

Peamine küsimus sellisel ruumi modelleerimisel on telgede valik – millised on need olulised väärtusdimensioonid, mille kaudu sotsiaalseid rühmi võrrelda? Siin on kasutatud Shalom Schwartzi baasväärtuste teooria kahte peamist dimensiooni: avatus muutustele vs. alalhoidlikkus dimensioon; eneseületamine vs. enesevõimendamine dimensioon (Schwartz 2006b). Need on Schwartzi järgi kõige üldisemad inimesi diferentseerivad väärtuste dimensioonid. Lähtuda võiks ka mõnest teisest teooriast, kuid Schwartzi kasuks sundis otsustama see, et tegemist on kõige süstemaatilisema indiviiditasandi väärtusteooriaga, samas kui näiteks Ingleharti teooria on loodud eelkõige riikide, mitte inimeste, võrdlemiseks.

Joonis 5.3.1 Erinevate sotsiaalsete rühmade paiknemine Eesti väärtusruumis (Andmed ESS Eesti 2016–2018 Strenze 2019)

Schwartzi väärtusdimensioonide tähendus on järgmine: avatus-alalhoidlikkus dimensioon näitab seda, kas inimene väärtustab pigem iseseisvust, loovust ja uusi kogemusi (avatus) või turvalisust, traditsioone ja reeglitest kinnipidamist (alahoidlikkus). Eneseületamine-enesevõimendamine dimensioon näitab seda, kas inimene väärtustab pigem tolerantsust, inimeste abistamist ja võrdseid võimalusi (eneseületamine) või raha, edukust ja teistepoolset respekti (enesevõimendamine).

Joonisel 5.3.1 on kasutatud Euroopa Sotsiaaluuringu 2016. ja 2018. aasta ühendatud Eesti andmeid. Väärtustelgedele on rühma keskmiste näitajate alusel paigutatud mitmesuguseid rühmi (sugu, vanus, sünnikoht, majanduslik toimetulek... kuni rühmadeni, kes on eristatud selle alusel, kuidas nad suhtuvad mitmesugustesse aktuaalsetesse küsimustesse). Kui kaks rühma asuvad joonisel teineteise läheduses, siis on need rühmad sarnased väärtuste poolest. Samuti võib nende rühmade vahel olla küllalt suur liikmete kattuvus (kui tegemist pole teineteist välistavate rühmadega). Punktiirjoonega on joonisel tähistatud kummagi telje mediaanväärtus.

Tulemused

Joonisel 5.3.1 on esitatud inimeste jaotumine vastavalt sellele, kuidas nad suhtuvad kahte viimasel ajal palju poleemikat tekitanud teemasse: samasooliste õigustesse ja immigrantidesse. Kummagi teemaga seoses on välja toodud kolm rühma: need, kes nõustuvad väitega, et „homoseksuaalsetel meestel ja naistel peaks olema vabadus elada oma elu nii, nagu nad soovivad“, ei nõustu ja on selle teema suhtes neutraalsed. Ning need, kes nõustuvad väitega et „Eesti muutuks elukoha mõttes paremaks paigaks, kui teistest riikidest inimesed siia elama tulevad“, ei nõustu ja on neutraalsed.

Ootuspäraselt paigutuvad homoõiguste ja immigratsiooni pooldajad joonisel teineteise lähedusse ning vastased samuti teineteise lähedusse, kuid pooldajatest eemale. Pooldajad ja vastased eristuvad avatuse-alahoidlikkuse poolest (pooldajad on avatumad), aga mitte eneseületamise-enesevõimendamise poolest. Seega on just avatuse-alahoidlikkuse dimensioon kultuurisõjas keskse tähtsusega.

Samal ajal eristuvad ükskõiksed nii pooldajatest kui vastastest suurema enesevõimenduse poolest. See on huvitav tulemus, mis näitab, et kultuurisõjas aktiivselt osalevad inimesed on eneseületuslike väärtuste kandjad: mõlema poole jaoks on võrdselt tähtis maailmaparandamine, kuid nende arusaamine parandamisest on erinev. Ükskõiksed on aga pigem materialistid, kes tegelevad oma isiklike probleemidega ja keda maailmaparandamine ei huvita.

Kuid sugugi mitte kõik poliitilised seisukohad ei eristu ainult avatus-alahoidlikkuse dimensiooni pidi. Joonisel 5.3.1 on esitatud ka kolm rühma, lähtudes küsimusest „kas valitsus peaks rakendama abinõusid vähendamaks erinevusi sissetulekute tasemes?“. Selgub, et majanduslikku ebavõrdsust probleemiks pidajad on eneseületuslike ja alahoidlike väärtustega, majanduslikku ebavõrdsust probleemiks mittepidajad on enesevõimendamise ja avatud väärtustega. Seega ebavõrdsuse vastased ja pooldajad eristuvad mõlema dimensiooni osas. Ilmselt on ebavõrdsuse probleemil inimeste väärtusteadvuses teistsugune tähendus kui homoõiguste või immigrantide probleem. Erinevus tuleb enesevõimendamise väärtustega inimestest, kes homoõiguste ja immigrantide küsimuses üldse kaasa ei taha rääkida, kuid ebavõrdsuse küsimuses on neil selge ebavõrdsust pooldav seisukoht. Ebavõrdsuse teema on ilmselt piisavalt isiklik, et pakkuda huvi ka enesevõimendamise väärtustega inimestele.

Joonisele 5.3.1 on paigutatud ka Eesti peamiste erakondade pooldajad (välja on jäetud

inimesed, kellel erakonnaeelistus puudub). Üllataval positsioonil on Keskerakonna pooldajad, kes on erakondadest kõige enesevõimendamise-kesksemad ja alalhoidlikumad. Tulemus on üllatav, sest erakondade ametliku retoorika järgi peaks EKRE olema kõige konservatiivsem erakond Eestis, kuid erakondade pooldajate väärtuste võrdluses on seda hoopis Keskerakond. Erakondade paiknemist on analüüsinud ka Mölder, kes leidis, et EKRE pooldajad on kõige konservatiivsemad (Mölder 2018). Erinevus tuleb ilmselt sellest, et Mölder vaatles kitsamat poliitilist konservatiivsust, samas kui käesolev analüüs uurib laiemat „psühholoogilist“ konservatiivsust (ehk alalhoidlikkust).

Lisaks on joonisele 5.3.1 paigutatud eluga rahul olevad ja mitteolevad inimesed. Nendevaheliseks peamiseks erinevuseks on see, et rahulolevad on natuke avatumate väärtustega. Lisaks on joonisele paigutatud ka sotsiaaldemograafilised rühmad üldisema tausta loomiseks. Me näeme märkimisväärsed väärtuste erinevusi nii vanuse-, sünnikoha-, sugude kui toimetulekurühmade vahel. Näiteks on noored (võrreldes eakamatega) avatumad ja rohkem enesevõimendamise väärtustega. See tulemus langeb kokku raporti varasemates peatükkides leitud vanuselist erinevustega. **Nende erinevuste põhjal võib öelda, et sotsiaaldemograafilised tunnused on tugevalt seotud inimeste väärtustega, mis omakorda mõjutavad inimeste valikuid poliitikas ja muudes eluvaldkondades.**

Kokkuvõte

Selles peatükis analüüsiti väärtuste mõju riikide majanduskasvule, inimeste heaolule ja poliitilistele eelistustele. Nende analüüside kõige selgemaks tulemuseks võib pidada saavutusväärtuste positiivset mõju majanduskasvule. Kuigi põhjuslike järelduste tegemisel ei maksa kiirustada, on siiski alust arvata, et kui riigis elavatel inimestel on kõrgem saavutusväärtuste tase, tõstab see riigi majanduse kasvukiirust. Seda näitab 1998–2017 perioodi analüüs käesolevas peatükis ja seda näitas ka varasema ajaperioodi analüüs Granato jt (1996) artiklis.

Millise mehhanismi kaudu saavutusväärtused täpselt majanduskasvu soodustavad, seda ei saa käesoleva peatüki baasil otseselt öelda. Varasema kirjanduse alusel võib oletada, et üheks oluliseks mehhanismiks on ettevõtlus. Uuringud on näidanud, et tugevad saavutusvajadused ja –väärtused soodustavad inimeste ettevõtjaks hakkamist ning ettevõtluse edukust (Collins jt

2004). Samuti on paljud majandusteadlased veendunud, et ettevõtlusaktiivsus riigis soodustab riigi majanduskasvu (Wennekers ja Thurik 1999). Niisiis võib ettevõtlus olla ühenduslüliks saavutusväärtuste ja majanduskasvu vahel. Kui nii, siis tõuseb saavutusväärtustest majanduslikku tulu ainult siis, kui need saavad ettevõtlusse suunatud. Ühiskondades, kus ettevõtlus on keelatud või takistatud, ei pruugi saavutusväärtused kasulikke väljundit leida.

Milline on saavutusväärtuste olukord Eestis? Jooniselt 5.1.1 nägime, et Eesti on saavutusväärtuste poolest maailma riikide hulgas esirinnas, seega muretsemiseks pole nagu põhjust. Paraku räägib raporti peatükk 3.4 teist keelt. Selles peatükis näidati, et innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtused on Eestis suhteliselt madalad ning muutuvad langevas suunas. Muidugi mõõdetakse saavutusväärtusi käesolevas peatükis ja peatükis 3.4, erinevalt. Käesolevas peatükis on saavutusväärtused, Ingleharti eeskujul, defineeritud laste kasvatamise kaudu (inimene peab oluliseks arendada lastes visadust ja säästlikkust), peatükis 3.4. on saavutusväärtused defineeritud enesehinnangu kaudu (inimene ise tahab olla loov, edukas ja rikas). Seega võib öelda, et kuigi Eesti (täiskasvanud) inimesed tahavad lastes kasvatada saavutuslikkust, siis ise nad sellele ideaalile väga hästi ei vasta. Millist mõju see lõppkokkuvõttes avaldab majandusele, on praegu raske öelda. Kindlasti on langustrendi ilmumine täiskasvanute saavutusväärtustes teatav ohumärk. Eesti eduka majanduskasvu eeldused võivad olla käest libisemas.

Selle peatüki teises pooles analüüsiti väärtuste mitmekesisust ja selle tagajärgi Eesti ühiskonna sees. Eluga rahulolu mõjutavad positiivselt enesesuunamine (loovus, autonoomsus, enda üle otsustamine) ja stimulatsiooniga seotud väärtused. Need on väga olulised inimese eluga rahulolu määrajad kõigis vanusrühmades, aga eriti tööealiste ja eakate seas. Seega, kui inimene jääb vananedes avatuks uutele väljakutsetele, peaks jääma kõrgeks ka tema rahuolu oma eluga.

Veel analüüsiti selles peatükis inimeste poliitiliste eelistuste seost väärtushinnangutega. Lähtudes Schwartzi väärtusteooriast ja kultuurisõja kontseptsioonist, võib öelda, et Eesti inimesed paiknevad väärtusruumis küllaltki ootuspäraselt. Avatumate väärtustega inimesed pooldavad seksuaalvähemuste õigusi ja suhtuvad positiivselt immigrantidesse. Alahoidlikumate (traditsioonilisemate) vaadetega inimesed on aga seksuaalvähemuste ja immigrantide osas tõrjuval seisukohal. Viimasel ajal Eestis, ja ka mujal, palju kõneainet pakkunud maailmavaatelistes küsimustes positsiooni valimine on seotud inimese väärtushinnangutega.

Kui me selle teadmise kombineerime väärtuste ajalooliste trendidega, siis on meil teatav alus ennustada ühiskonna tulevikku. Näiteks Lilleoja ja Raudsepp (2016) on näidanud, et Eestis on nooremad vanuserühmad avatuste väärtustega kui vanemad rühmad (seda näitab ka joonis 5.3.1), seega võib oodata avatuse suuremat levikut ka tuleviku Eestis.

KOKKUVÕTE ja TULEVIK

Mare Ainsaar, Kairi Kasearu, Marju Lauristin, Anu Realo, Ave Roots, Andu Rämmer, Tarmo Strenze

Rapordi eesmärk oli analüüsida väärtuste muutust Eestis viimase 15–20 aasta jooksul. Selle analüüsi käigus tegelesime nii üksikute väärtuste kui väärtuste rühmadega ning nende muutusega erinevates sotsiaalsetes rühmades. Raport lähtus peamiselt kahest suurest väärtuste teooriast – Ingleharti ja Schwartzi väärtuste käsitlesest ning vastavalt sellele oleme põiminud Euroopa Sotsiaaluuringu ja Maailma ja Euroopa Väärtuste uuringu andmeid. Rapordi viimane peatükk analüüsib ka väärtuste seost majandusliku heaolu ja inimeste eluga rahuloluga. Raport on eelkõige ülevaade muutustest Eestis, kuid esitab ka võrdlusi teise riikidega.

Kokkuvõttes on Eesti inimeste seas kõige tähtsamad väärtused: loodus, hoolimine, turvalisus ja solidaarsus, tööväärtuste puhul materiaalsed hüved. Ka enesesuunamine (loovus ja autonoomsus, enda üle otsustamine) on suhteliselt kõrgel kohal eestimaalaste väärtusruumis. **Väärtusi mõjutavad ühiskonnaolud: majanduslik jõukus, sotsialiseerumine, põlvkondade vaheldumine ja rajasõltuvus.**

On alust arvata, et riigi elanike kõrge saavutusväärtuste tase on seotud majanduse kasvuga. Kuigi täpne mehhanism ei ole teada, võib arvata, et see toimub läbi ettevõtlikkuse ja ettevõtluse. Stimulatsiooni, saavutuse ja innovatiivsuse väärtuste osas on Eesti, võrreldes teiste võrdlusriikidega, siiski tagasihoidlikul kohal. Viimase aastakümne jooksul ei ole toimunud ka kasvu, mis on halb tulevast ühiskonda silmas pidades. Muidugi ei ole väärtused ainukesed majanduskasvu mõjutavad asjaolud, kuid väärtuste potentsiaalset rolli majanduse arengus ei saa alahinnata.

Inimese elu eesmärgiks võib pidada ka kõrget eluga rahulolu. **Viimase kolmekümne aasta jooksul on Eesti elanike üldine õnnetunne ning eluga rahulolu kiiresti kasvanud. Mõnevõrra on kasvanud ka postmaterialistlike väärtuste olulisus ning sallivus.** Üldine usaldus teiste inimeste suhtes, mis tegi läbi suure tõusu ajavahemikus 1996 kuni 2011, taandus siiski 2018. aastal 10 aasta tagasele tasemele. Kodanikuaktiivsus, mis perioodil 2008 kuni 2011 märkimisväärselt langes, kerkis samale tasemele nagu 1990. aastate lõpus. Seega puudub Eestil

ühene arengusuund ja Eesti on pigem 2018. aastaks tagasi pöördunud varasema perioodi seisundi juurde. Kõigist muutustest hoolimata on Eesti asukoht Ingleharti maailma väärtuskaardil nende riikide seas, kus on suurem tähtsus ellujäämisega seotud väärtustel. Samuti iseloomustab Eestit jätkuvalt erakordselt madal sallivus ning kasin kodanikuaktiivsus. Viimaste näitajate poolest on Eesti oma arengus mitte ainult Soomest ja Rootsist, aga isegi Sloveenias enam kui mitukümmend aastat maas.

Eesti inimeste eluga rahulolu mõjutavad positiivselt kõige enam enesesuunamine (loovus ja autonoomsus enda üle otsustamisel), hedonism ja solidaarsusega seotud väärtused. Seevastu inimesed, kellel on suurem turvalisuse vajadus ja võimu vajadus, on pigem eluga rahulolematumad.

Töö tähtsus eestimaalaste igapäevaelus on Eestis kogu vaadeldava perioodi jooksul vähenenud. Tööd peavad vähemoluliseks pensioniealised ja venekeelsed inimesed. Kõrgharidusega vastajate jaoks on töö olulisem kui põhiharidusega vastajate jaoks. Kõrgema sissetulekuga vastajad peavad tööd madalama sissetulekuga vastajatest olulisemaks. **Tööväärtustest kõige kõrgemalt hinnati endiselt selle eest saadavat tasu, kuigi aja jooksul väheneb palga väärtustamine.** Hinnangud muudele tööga seotud väärtustele – töö aja paindlikkus, saavutusvõimalused, puhkepäevade saamise võimalused ja initsiatiivi realiseerimise võimalused – tõusid koos majanduse elavnemisega ja langesid majanduskriisi ajal.

Samal ajal, kui töö tähtsus vähenes, **on suurenenud perekonna ja vaba aja tähtsus**, mis näitab, et Eesti on muutunud sarnasemaks teiste kõrge heaolu tasemega riikidega. Pereeluga seonduvad hoiakud on mitmekesised: abielu ja laste kasvamist nii ema kui isa poolt hinnatakse kõrgelt, homoseksuaalsetesse kooslusesse suhtumine muutub tolerantsemaks, mitmekesisemaks on muutunud naise rolli nägemine. Laste olemasolu ei peeta naise eneseteostusel enam nii tähtsaks.

Üldiselt liigub Eesti pereväärtuste poolest Põhjamaade ühiskondade poole, kuid erinevate ühiskonnarühmade vahel on erinevusi. Eestis toetavad töökohtade võrdset jagamist meeste ja naiste vahel rohkem naised, nooremad, eesti keelt rääkivad ja kõrgemalt haritud inimesed. Selline sotsiaalsete rühmade hoiakuline eristumine on toimunud kolmekümne aasta jooksul

järkjärguliselt. Taasiseseisvumise perioodil oli pereväärtuste profiil elanikkonnas homogeensem. Diferentseerumise aluseks on ühelt poolt nooremate põlvkondade kasvamine uues ühiskonnas, kuid samas on näha ka üldiselt kõikide põlvkondade väärtusprofiili muutust ajas soolist võrdõiguslikkust pooldavamaks.

Ka hoolivust, kui olulist pere loomise eeldust, on ühiskonda lisandumas. Võrreldes mõnede teiste riikidega, on seda Eestis siiski vähe. Hoolimise väärtust kannavad kõigis riikides enam naised, kõrgema haridusega, suurema rahuloluga, suurema inimestevahelise usaldusega inimesed.

Innovatsiooni ja saavutusega seotud väärtused on mõjutatud keskkonna poolt ja ühiskonna heaolu suurenemine näitab selle arengut. Innovatsiooni ja saavutusvajaduse tähtsustamine on viimastel aastatel langustrendis Eestis ja see ei ole seotud ainult rahvastiku vananemisega. Eesti on rahvastiku keskmise taseme poolest samas rühmas oma naabrite Rootsi ja Soomega ja oluliselt väiksema potentsiaaliga kui Sloveenia ja Iirimaa. Ootuspäraselt on innovatsiooni ja saavutusväärtus seotud enam noorte, parema hariduse, parema tervisega inimestega. Innovatsiooni ja saavutusväärtus on kõrgem linnades ja tööandjate seas.

Eestit iseloomustab üldine **solidaarsuse väärtuse vähesus**, mis võib muutuda probleemiks riigis. 2009. aasta majanduskriisi ajal küll solidaarsus suurenes, kuid pärast kriisi liikus tagasi samale tasemele kriisieelse ajaga, samal ajal, kui meile olulistest teistest võrdlusriikides toimub kasv. Kõige enam mõjutab solidaarsusega seotud väärtusi Eestis sugu ja haridus. Naised ja kõrgema haridusega on suurema inimestevahelise solidaarsusega. Ohu märk on see, et Eesti nooremate inimeste seas on solidaarsust vähem kui 64+ vanusrühmas.

Erinevalt hüpoteesist, et koos ühiskonna arenguga peaksid inimesed eelistama enam **hedonistlikke väärtusi**, need muutused Eesti viimase 15 aasta arengus ei kajastu. Suurenes küll tööst vaba aja tähtsus, kuid mitte ilmtingimata ei kasutata seda lõbutsemiseks ja heaks ajaveetmiseks. Eestis tundub olevat keskmiselt vähem nn hedonistlikku kultuuri või mõttelaadi kui sellist. Kuigi majanduskriisi ajal väärtustati hedonistlikke väärtusi kõigis vanusrühmades kõrgemalt kui varem, on 2018. aastaks need väärtused langenud 2006. aasta tasemele. Samas väärtustatakse Eestis hedonismi innovatsioonist ja saavutuslikkusest kõrgemalt. Noored on, nii Eestis kui teisteski riikides, hedonistlikumad. Eeldame, et see võib olla seotud elutsükli eripäraga. Vanusrühmade hedonismi tase on muutunud samas joones Eestis riigi keskmiste

hinnangutega ning analüüsitud ajaperioodi jooksul ei ole mingeid vanuselisi erinevusi ilmnenud. Hedonismil on seos hea tervise, sissetuleku ja eluga rahulolu ning linnalise eluviisiga. Hedonism on kõrgem hea tervise, kõrgema sissetuleku ja suurema eluga rahuloluga rühmades.

Eesti inimesed võib jagada väärtuste poolest kuude rühma:

1. ambitsioonikas vabameelne nautleja (aastate lõikes kokku keskmiselt 15% ja 14% 2016. aastal);
3. materiaalist edukust ja tunnustust hindav rühm (20% koondvalimis, 15% 2016);
4. võrdsuse ja turvalisuse eelistaja (19% koondvalimist, 20% 2016);
5. väärtusleige negativist (koondvalimis 13%, 15 % 2016);
6. eduvõimalust ootav rühm (koondvalimis 12%, 11% 2016);
7. loov uskogukondlik rühm (koondvalimis 20%, 25% 2016).

Kõige silmatorkavam muutus Eesti ühiskonnas viimasel kümnendil on noorema elanikkonna seas toimunud nihe turukeskselt uskogukondlikkusele. See on teravdanud väärtuskonflikti nii põlvkondade, erinevate eliidirühmade kui ka erineva heaolu ja mentaalse avatuse tasemega elanikkonna rühmade vahel. Konfliktid võivad tekkida endiselt alalhoiu väärtusi tähtsaks pidavate rühmadega ühiskonnas. Selle ilmekaks näiteks on demonstratsioonid Pariisis nii täiendavate kliimategevuste poolt kui ka samade tegevuste vastu. Need tegevused mõjuvad just ühiskonna vaesematele rühmadele negatiivselt. Kuigi uskogukondlik rühm võib tulevikus kasvada ja ka ühiskonda uusi ideid tuua, on teatavaks ohumärgiks selle rühma vähene huvi traditsioonilise erakondliku poliitika vastu (vt peatükk 4). Poliitikahuvi puudumise tõttu võivad uskogukondlased eemale jääda poliitilistest valimistest ning sellega ka ühiskonna tulevikuvisiooni kujundamisest.

Proгноos järgneva 15 aastaks

Kokkuvõtteks annavad uuringute senised tulemused alust arvata, et postmodernistlike väärtuste olulisuse kasv ja kahanemine Eestis jälgib ka järgnevatel aastatel globaalsemaid trende, mis on mõjutatud mitte ainult majanduskasvu, aga ka laiemal poliitilise ja sotsiaalse keskkonna poolt. Samas ei ole põhjust oletada, et Eesti inimeste postmodernistlikud väärtused, v.a ehk õnnetunne, muutuksid lähiajal oluliselt sarnasemaks kas meie naabrite Soome ja Rootsi või siis

muude Lääne- ja Põhja-Euroopa riikide elanike väärtustele. Hoolimata asjaolust, et mitmed postmodernistlikud väärtused on Eestis viimastel kümnenditel olulisemaks muutunud, on vahe võrdlusanalüüsi kaasatud riikidega jäänud samaks või suurenenud. See näib kinnitavat Ingleharti ja kolleegide (Inglehart 2006, Inglehart ja Baker 2000) teooriat, et väärtuste areng on n-ö rajast sõltuv — ühiskonna religioosne ja poliitiline taust, on see siis protestantism, õigeusk, islam või sotsialism, väljendub selgete kultuurilis-ajalooliste piirkondade tekkes, millele iseloomulikud väärtussüsteemid jäävad püsima ka majandusliku arengu tingimustes.

Prognoos väärtusklastrite arengu kohta

Vaatamata üldisele rajasõltuvusele, ennustame siiski võimalikke muutusi. Põlvkondade vahetusega ning ühiskonna heaolu üldise tõusuga kaasneb loova uskogukondliku klatri osakaalu ja mõju suurenemine ühiskonnas ning edukuse klatri taandumine. Seda trendi toetab rahvusvaheliselt kliimamuutuste temaatika järjest suurenev aktuaalsus, mille eeskõnelejaks loov uskogukondlik klaster kindlasti on.

Tehnoloogia arenguga kaasneb ümbritseva keskkonna keerukuse kasv, traditsiooniliste, harjumuspäraste tegevuste asendumine uute, „nutikatega“, mis ka olmelisel tasandil suurendab nii põlvkondade ja kui sotsiaalmajanduslike rühmade vahelist ebavõrdsust. See suurendab võõrandumist ja hirme (klastrid „Edasipüüdlik ilmajäetus“ ja „Väärtus negatiivsus“). Ebavõrdsus avaldub ka tööturul, kus edasipüüdlikel ilmajäetutel ja väärtusnegatiivsetel on järjest raskem kohaneda uute nõudmistega. Nende lõhede ületamiseks vajatakse nii traditsioonilisi sotsiaalpoliitilisi meetmeid (klaster „Tunnustus ja hoolivus“) kui ka sotsiaalselt innovaatilisi lahendusi, ja ka teadlikku uute tehnoloogiate sotsiaalselt suunitletud arendamist (nn hõbemajandus, innovatiivsed haridustehnoloogiad, nutikad lahendused puuetega inimeste abistamiseks jne), milles võiks saada üks e-Eesti uusi kaubamärke ka globaalsel eksporditurul. Nii edukuse ja naudingu kui loova uskogukondliku klatri näol on Eestis potentsiaali neid sotsiaalselt uuenduslikke lahendusi leida ning koguni muuta need ökomajanduslikult kasumlikeks (eksporditavateks). See potentsiaal võib jääda kasutamata, kui poliitilisel väljal ja avalikus ruumis domineerivad pigem suletud kogukondlikkust süvendavad klastrid.

Sotsiaalpoliitikas peaks arvestama, et traditsiooniline institutsionaliseeritud sotsiaalkaitse

toetab normatiivset ja sagedasti abisaajaid stigmatiseerivat lähenemist sotsiaalsete probleemide lahendamisele, mis on omane autoriteeti ja normatiivsust hindavale tunnustuse ja hoolivuse klastrile. Selle klatri levik nooremates eärühmades väheneb, koos sellega nõrgeneb ka institutsioonide-keskse sotsiaalpoliitika mõju ühiskonnas. Samas tuleks arvestada, et universaalsetele sotsiaalkaitse skeemidele alternatiivina pakutavad vajaduspõhised lahendused võivad süvendada stigmatiseerimist ja võõrandumist, mis võib veelgi tugevdada „Edasipüüdlik ilmajäetuse“ ja „Väärtus negatiivse“ klatri tungi leida kompensatoorseid sotsiaalse tunnustatuse vorme ideoloogiate ja müütide vallast. Vastukaaluks on siin universalistliku võrdsuse ja turvalisuse klatri aktiivsus, mis leiab tuge Euroopa Liidu senisest suuremast tähelepanust universaalsete (sh üleeuroopaliste) meetmete rakendamisele sotsiaalse ebavõrdsuse vähendamiseks.

Regionaalpoliitiliselt on oluline positiivselt rakendada loova uuskogukondliku klatri aktiivset suhtumist lähiümbruse kvaliteedi parandamisse ja abivajajate märkamisse. Loova uuskogukondliku klatri positiivne potentsiaal on oluline ressurss vabatahtliku töö, lokaalsete eneseabivõrgustike ja alternatiivsete haridusinitsiatiivide arendamisel. Seda ressursi aitaks parimal moel kasutada riigi suurem usaldus vabakondlikele võrgustikele ja kohalike kogukondade eestvedajate suhtes; nende panuse hindamine nii kohalikes küsimustes kui ka riigi elu korraldamisel, sh eelarve prioriteetide seadmisel, sotsiaalpoliitikas, keskkonnahoius, hariduselu korraldamisel jne. Arvestades loova uuskogukondliku klatri madalat huvi erakonnapoliitika traditsiooniliste vormide vastu ja samas aktiivset internetikasutust ning keskmisest suuremat enesekindlust ja usku oma võimekusse olla liider, on selle klatri potentsiaal eriti suur e-demokraatia arengus. Loova uuskogukondliku klatri rolli suurenemine kohalikus elus võiks kaasa aidata ka ilmajäetust väljendavate „Edasipüüdlik ilmajäetu“ ja „Väärtus negatiivse“ klatri võõrandumise ning negatiivsuse vähendamisele.

Muud väärtused

Võib eeldada, et majanduse käekäik mõjutab **tööväärtuste** kujunemist ka edaspidiselt. Kui majanduslik heaolu tulevikus suureneb, siis nii töö tähtsus kui selle eest makstava tasu väärtus üldiselt inimeste elus vähenevad. Majandusliku heaolu ja turvatunde kasvu korral võiks palga asemel tõusta saavutusvõimaluste ja initsiatiivi realiseerimisvõimaluste tähtsustamine. Heaolu

kasvades on üha olulisemad ka tööaja paindlikkus ja puhkepäevade saamise võimalused ning tööautonoomia. Majanduskriisi puhul on ette näha aga vastupidiseid suundumusi.

Kuigi Eestis on vähenenud töö väärtustamine, on raske üheselt seletada, miks ei ole leidnud aset selget hedonismi tõusu. Koos majandusliku heaolu suurenemisega võiks ka hedonism suureneda, kuid vähemalt viimase 15 aasta jooksul ei ole seda, vaatamata elujärje paranemisele, toimunud. Parema elujärgiga inimesed on küll stabiilselt hedonistlikumad, kuid aastate jooksul tõusnud elatustase ei ole ühiskonda elu nautimist rohkem tähtsustama pannud.

Pere olulisus ühiskonnas jääb lähitulevikus kõrgeks ja peret väärtustatakse tööst rohkem. Kooseluvormide väärtustamise osas suuri muutusi ei ole, kuid arvatavasti suureneb ühiskonnas tolerantsus samasooliste paaride osas ja seda peamiselt tänu põlvkondade vahetumisele.

Soolise võrdsuse väärtustamine suureneb ning peetakse loomulikuks, et töö ja töötamise võimalused on meeste ja naiste lõikes võrdselt tagatud.

Võttes arvesse rahvastiku vananemist ja üldist heaolu kasvu, on Eestis oodata langust **saavutuse ja innovatsiooni väärtustamises**. Seda „loomulikult“ juhtuvat protsessi võib püüda korvata teadliku tegevusega innovatsiooniga seotud hariduse vallas ja muude tegevuste vallas.

Solidaarsusega seotud väärtuste defitsiit võib muutuda riigi arengu piduriks. Keeruline on ette näha ka solidaarsuse kasvu allikaid tulevikus, v.a majandusliku heaolu suurenemine, sest noorte seas on seda vähe.

Kommentaar: Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga

Laur Lilleoja, Tallinna Ülikool, sotsioloogia PhD

Väärtuste kasvavat rolli ühiskondlikes arengutes on raske alahinnata – väärtused mängivad üha olulisemat rolli nii poliitikas, kodanikuühiskonnas, ettevõtluses kui ka rahvusvahelistes suhetes. Sotsiaalteaduslikust perspektiivist ei ole see üllatav, kuna väärtuste näol on tegemist kesksete kriteeriumitega, mille põhjal iniviidid kujundavad nii oma käitumist kui ka konkreetsemaid hoiakud. Samuti on ootuspärane, et jagatud väärtused suurendavad ühiskondlikku sidusust, samas kui väärtuskonfliktid võimendavad gruppidevahelisi vastuolusid.

Väärtuste kitsama mõiste osas eksisteerib väga erinevaid arusaamu, kuid valdav osas teoreetikuid nõustub, et väärtused kujunevad kogemuslikult ja peamiselt juba varajases nooruses. Hilisemas elus võivad väärtused muutuda, kuid seda eelkõige dramaatiliste sündmuste mõjul.

Seega võiks eeldada, et Eesti ühiskonnas väljenduvad väärtusstruktuurilised erinevused kõige selgemalt põlvkondlikus võrdluses, kuna peaaegu iga kümnend on pakkunud eriilmelist keskkonda sotsialiseerumiseks. Samuti võiks eeldada, et eristuvaid väärtusstruktuure taastoodavad ka siinsed erinevad rahvusgrupid. Tegelikult on uuringud tuvastanud veel terve rea tegureid, mis otseselt või ka omavahelises kombinatsioonis kujundavad iga indiviidi personaalse väärtusilma. Ühiskonna tasemel moodustavad elanike grupid omakorda keerukaid väärtusmustreid, mis kokkuvõttes determineerivad riigi üldise arengu suuna.

Väärtuste uurimine on seega oluline võimaldades meil mõista nii ühiskonna võimalikke arengu stsenaariume kui ka keskseid vastuolusid.

Mõeldes taasiseseisvunud Eesti kolmele kümnendile, tekib paratamatult küsimus, et kui väärtusstruktuuride paljus on alati eksisteerinud, siis miks sellega seonduvad konfliktid alles viimastel aastatel sedavõrd keskseks on muutunud.

Antud küsimusele annab võimaliku vastuse R. Ingleharti poolt sõnastatud „nappuse hüpotees“ – kiirelt arenevates ühiskondades on elanikkonna enamus sunnitud keskenduma esmavajaduste kindlustamisele, millega seonduvalt on rõhk eelkõige materiaalsel väärtustel. Majandusliku heaolu kasvades on aga täheldatud fookuse nihkumist enam eneseväljenduslikele väärtustele.

Viimase kümnendi pretsedenditu heaolu kasv on selgelt suurendanud nende elanike osakaalu, kes ei pea oma igapäevase toimetuleku pärast muretsema. Sellega seondult ongi üha enam ühiskondlikku debatti lisandunud postmodernistlike teemasid nagu erinevate vähemuste kaitse, loodushoid, inimõigused, immigratsioon jne.

Väärtused võivad olla inimeste jaoks olulised teatud abstraktsete ideaalidena, kuid sel juhul omistatakse neile tihti väga erinevat tähendust. Väärtuste praktiline mõju suureneb aga siis, kui nende peale hakatakse mõtlema. Viimane seletab ka ühiskondlike väärtuskonfliktide esile kerkimist – uute teemade tõstatamisel on inimesed sunnitud konkreetseid väärtusi enda jaoks defineerima ning nende olulisust hindama.

Analüüsides erinevate ühiskondade arenguid ei ole kuigi keeruline ette näha teemasid, mis varem või hiljem tõstatuvad, kuid väärtusstruktuuride keerukust ilmestab fakt, et olemasolevad mudelid ei suuda lõpuni prognoosida kujunemist. Nii mõnegi väärtusindikaatori alusel võiks Eestit käsitleda postmodernistliku ühiskonnana, kuid samas on ka näitajaid, mis antud mudelisse üldse ei sobitu. Antud probleemi on lihtsam ilmestada indiviidi tasandil – kui enamik teooriaid vaatleb väärtusi liberaalsuse vs. konservatiivsuse teljel, siis käimasolevad debadid on tõestanud, et inimesed võivad ühes diskussioonis positsioneerida end liberaalsel ja teises konservatiivsel teljel. Sellest tulenevalt tuleks ühiskondlike väärtusstruktuuride analüüsimisel keskenduda enam ühiskonnasisesele mitmekesisusele ja vähem binaarsetele agregeeritud näitajatele.

Väärtused on oluline inimvara ressurss, millel on võime nii ühiskondliku sidususe suurendamiseks kui ka ühiskonna polariseerumiseks ning seda tasuks ühiskondlike debattide suunamisel arvesse võtta. Ja kuna väärtused omavad inimekäitumisele motivatsioonilist mõju, siis võimaldab nende uurimine kirjeldada ka erinevate ühiskonnagruppide potentsiaali konkreetsetesse arengu perspektiividesse panustamisel.

- Ainsaar, M. (2011). Lapse saamise ajastamine ja laste arv. Sünnimustrendid Euroopas. *Akadeemia* 12, 2330–2351.
- Ainsaar, M., Rootalu, K. (2016). European Demographic Change and Welfare Challenges. In: Schubert, Klaus, de Villota, Paloma, Kuhlmann, Johanna (Ed.). *Challenges to European Welfare Systems* (lk. 793–806). Springer.
- Ainsaar, M., Asser, K., Beilmann, M., Rämmer, A., Nahkur, O., Masso, A. (2016). Teooriad hoiakute seletamiseks sisserändajate suhtes. Ainsaar, M. & Beilmann, M. (Toim.). *Eesti elanikkonna hoiakud kolmandatest riikidest sisserändajate suhtes Euroopa Sotsiaaluuringu andmetes. Uuringu aruanne* (lk. 5–9). Tartu: Tartu Ülikool.
- Ainsaar, M., Kasearu, K., Rootalu, K. (2014). Muutused Eesti pereeloo käitumises 20. ja 21. sajandil. *Akadeemia*, 26, 1937 – 1961.
- Ainsaar, M., Tarum, H (2016). Eesti rakendab Euroopa Liidu lapsehoiu soovitusi – kas ajast ees või ajal jalus? *Riigikogu Toimetised*, 34, 178–192.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, Personality, and Behaviour. Mapping social psychology*. Chicago, IL: Dorsey Press.
- Allik, J., Realo, A. (2004). Individualism-collectivism and social capital. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35, 29-49.
- Arts, W., Gelissen, J. (2001). Welfare states, solidarity and justice principles: Does the type really matter? *ACTA SOCIOLOGICA*, 44, 283–299.
- Axinn, W. G., Barber, J. (1997). Living arrangements and family formation attitudes in early adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 59, 595–611.
- Barber, J. (2001). Ideational influences on the transition to parenthood: Attitudes toward childbearing and competing alternatives. *Social Psychology Quarterly*, 64, 101–127.
- Barro, R. & Lee, J-W (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184–198.
- Barro, R. J. & Sala-I-Martin, X. (1995). *Economic growth*. Cambridge: The MIT Press.
- Basáñez, M. (2016). *A world of three cultures: honor, achievement and joy*. New York: Oxford University Press.
- Beck, U., Beck, Gernsheim, U. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. Theory, culture & society*. London; SAGE Publications.

- Beilmann, M., Realo, A. (2018). Õppides usaldama: Üldine usaldus Eestis aastatel 1990–2016. *Akadeemia*, 30, 979–1009.
- Berson, Y., Shaul O., Taly D. (2008). CEO values, organizational culture and firm outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 615–633.
- Beugelsdijk, S., Klasing, M. J. & Milionis, P. (2019). Value diversity and regional economic development. *Scandinavian Journal of Economics*, 121, 153–181.
- Blekesaune, M. & Quadagno, J. (2003). Public Attitudes toward Welfare State Policies: A Comparative Analysis of 24 Nations. *European Sociological Review*, 19, 415–427.
- Bourdieu, P. (1994). *Praktilised põhjused*. Tānapäev, 2003.
- Buss, D. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12, 1–49.
- Byrd, S. E. (2009). The social construction of marital commitment. *Journal of Marriage and Family*, 71, 318–336.
- Castellani, M. (2019). Does culture matter for the economic performance of countries? An overview of the literature. *Journal of Policy Modeling*, 41, 700–717.
- Cherlin, A. J. (2004). The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66, 848–861.
- Collins, C. J., Hanges, P. J. & Locke, E. A. (2004). The relationship between achievement motivation and entrepreneurial behavior: A meta-analysis. *Human Performance*, 17, 95–117.
- Desmet, K., Ortuno-Ortin, I. & Wacziarg, R. (2017). Culture, ethnicity, and diversity. *American Economic Review*, 107, 2479–2513.
- Dittmar, H., Bond, R., Hurst, M. & Kasser, T. (2014). The relationship between materialism and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107, 879–924.
- Dobewall, H. (2013). *Human values and subjective well-being: An exploration of individual and cultural differences, change across life span, and self-other agreement*. Dissertationes Psychologicae Universitatis Tartuensis, 38, Tartu University Press.
- Durant, J., Bauer, M., Gaskell, G., Midden, C., Liakopoulos, M. Scholten, L. (2001) Two cultures of public understanding of science and technology in Europe. Dierkes, M., von Grote, C. (toim.). *Between Understanding and Trust* (lk 131–156). London, New York: Routledge.
- Edlund, J. (1999). Trust in Government and Welfare Regimes: attitudes to redistribution and Financial Chieting in USA and Norway. *European Journal of political Research*, 35, 341–370.

- Elovainio, M., Forma, P., Kivimäki, M., Sinervo, T., Sutinen, R. & Marjukka Laine, M. (2005). Job demands and job control as correlates of early retirement thoughts in Finnish social and health care employees. *Work & Stress* 19, 84–92.
- Espíritu-Olmos, Roberto ja Miguel A. Sastre-Castillo. (2015). Personality traits versus work values: Comparing psychological theories on entrepreneurial intention. *Journal of Business Research* 68, 1595–1598.
- Ester, P., Braun, M., Vinken, H. (2006). Eroding Work Values? Ester, P., Braun, M., Mohler, P. (toim.). *Globalization, Value Change, Generations* (lk. 89–113). Leiden, Boston: Brill.
- Evans, G. (1999). *The end of class politics? Class voting in comparative context*. Oxford: Oxford University Press.
- Feenstra, R. C., Inklaar, R. & Timmer, M. P. (2015). The next generation of the Penn World Table. *American Economic Review*, 105, 3150–3182.
- Feldman, S. & Zaller, J. (1992). The Political Culture of Ambivalence: Ideological Responses to the Welfare State. *American Journal of Political Science*, 36, 268–307.
- Finch, J., Mason, J. (1990). Filial obligations and kin support for elderly people. *Ageing and Society*, 10, 151– 175.
- Fine, G. A., House J. S. (1995). *Sociological Perspectives on Social Psychology*. Needham.
- Fishbein, M., Ajzen, A. (1975). Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research. (Addison-Wesley series in social psychology.). Reading, MA: Addison Wesley.
- Gaskell, G, Stares, S., Allansdottir, A., Allum, N., Castro, P., Esmer Y., Fischler, F., Jackson, J., Kronberger, N., Hampel, J., Mejlgaard, N., Quintanilha, A., Rämmer, A., Revuelta, G., Stoneman, P., Torgersen, H. & Wagner, W. (2010). *Europeans and Biotechnology in 2010. Winds of change?* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gelissen, M. (2008). European scope-of-government beliefs: the impact of individual, regional and national characteristics. In W. van Oorschot, M. Opielka, B. Pfau-Effinger, E. E. Cheltenham (toim.). *Culture and Welfare State Values and Social Policy in Comparative Perspective*. UK: Northampton, MA, USA
- Gesthuizen, M., Kovarek, D., Rapp, C. (2019). Extrinsic and Intrinsic Work Values: Findings on Equivalence in Different Cultural Contexts. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 682(1): 60–83.
- Global Innovation Index (2019). <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4435>
- Gorgievski, M. J., M. E. Ascalon, U. Stephan. (2011). Small business owners' success criteria, a values approach to personal differences. *Journal of Small Business Management* 49, 207–232.
- Granato, J., Inglehart, R. & Leblang, D. (1996). The effect of cultural values on economic

development: Theory, hypotheses, and some empirical tests. *American Journal of Political Science*, 40, 607–631.

Hansson, L. (2011). Gender role attitudes. In Vetik, R.; Helemäe, J. (eds.), *The Russian Second Generation in Tallinn and Kohtla-Järve. The TIES study in Estonia*. (lk. 183–202). IMISCOE Reports, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Hartman, A. (2015). *A war for the soul of America. A history of the culture wars*. Chicago: University of Chicago Press.

Heponiemi, T., A. Kouvonen, J. Vänskä, H. Halila, T. Sinervo, M. Kivimäki, M. Elovainio (2008). Health, psychosocial factors and retirement intentions among Finnish physicians. *Occupational Medicine* 58, 406–412.

Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*. Teine, täiendatud väljaanne. Thousand Oaks, California: Sage.

Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival*. New York: McGraw Hill.

Holland, D. V. & D. A. Shepherd. (2013). Deciding to persist: Adversity, values, and entrepreneurs' decision policies. *Entrepreneurship Theory and Practice* 37, 331–358.

Iida T, Matsubayashi, T. (2010). Constitutions and Public Support for Welfare Policies. *Social Science Quarterly*, 91, 42–62.

Inglehart, R. & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19–51.

Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *The American Political Science Review*, 65, 991–1017.

Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. (2006). East European Value Systems in global perspective. Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (toim.). *Democracy and Political Culture in Eastern Europe* (67–84). Routledge: Taylor and Francis.

Inglehart, R. (2006). Mapping global values. *Comparative Sociology*, 5, 115–136.

Inglehart, R. (2018). *Cultural evolution. People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York, NY: Cambridge University Press.

Inglehart, R., Welzel, C. (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*, 8, 551–567.

Jaeger, M.M. (2009). United But Divided: Welfare Regimes and the Level and Variance in Public Support for Redistribution. *European Sociological Review*, 25, 723–737.

Kaasa, A., M. Vadi. (2010). How does culture contribute to innovation? Evidence from European countries. *Economics of Innovation and New Technology* 19, 583–604.

Kalmus, V., Vihalem, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. Kalmus, V.; Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. (lk. 31–43). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kalmus, V., Vihalem, T. (2017). Väärtused ja identiteedid. Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim). *Eesti Ühiskond kiirenevas ajas*. (lk. 111–138). Tartu: TÜ Kirjastus.

Kapas, J. (2017). How cultural values affect economic growth: A critical assessment of the literature. (Working paper).

Kasearu, K. (2009). *Muutuvad pereväärtused muutuvast Eestis*. Tallinn: Rahvastikuministri Büroo.

Kasearu, K. (2010). *Structural Changes or Individual Preferences? A Study of Unmarried Cohabitation in Estonia*. (Tartu Ülikool). Tartu: Tartu University.

Kasearu, K. (2011). Individuaalne sooideoloogia — millest see sõltub? *Ariadne Lõng: Nais- ja meesuuringute ajakiri*, nr 1/2, 3–14.

Kasearu, K. (2012). Meeste ja naiste võrdne õigus tööle – põlvkondade erinevad hoiakud Euroopa riikides. Ainsaar, M., Talves, K. (toim.), *Sooline ebavõrdsus tööelus: arengud Eestis ja rahvusvaheline võrdlus*. (lk. 33–40). Tartu: Tartu Ülikool.

Keely, L. C., Tan, C. M. (2008). Understanding preferences for income redistribution. *Journal of Public Economics*, 92, 944–961.

Knack, S. & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112, 1251–1288.

Kohn, M. (1969). *Class and conformity: a study in values*. Chicago: University of Chicago Press.

Kohn, M., Schooler, C. (1983). *Work and personality: an inquiry into the impact of social stratification*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.

Lesthaeghe, R. (1995). The second demographic transition in Western countries: An interpretation. Karen Oppenheim Mason, An-Magritt Jensen (Eds.). *Gender and Family*

Change in Industrialized Countries. International studies in demography. (lk. 17–62). Oxford:Clarendon Press.

Lilleoja, L. (2012). Sünnikohortide alusväärtused ja nende muutumine nullindate Eestis. Aarelaid-Tart, A. (koost). *Nullinate kultuur II. Põlvkondlikud pihutumised.* (lk. 247–265). Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lilleoja, L., Raudsepp, M. (2016). Cohort-specific value patterns in the new millennium. Nugin, R., Kannike, A., Raudsepp, M. (toim). *Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times.* (lk. 36–69). Tartu: University of Tartu Press.

Lilleoja, L., Saris, W. E. (2015). Does correction for measurement error have an effect on the structure of basic human values? *Survey Research Methods* 9, 169–187.

Lipponen, J., A. Bardi, J. Haapamäki (2008). The interaction between values and organizational identification in predicting suggestion-making at work“. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 81, 241–248.

Marini, M. (2007). Cultural evolution and economic growth: A theoretical hypothesis with some empirical evidence. *The Journal of Socio-Economics*, 33, 765.784.

Marling, R. (2016). Kultuurisõja võitlustanner Ameerikas ja Eestis. *Müürileht*, 14. Oktoober 2016.

Marmot, M. (2006). Status syndrome: A challenge to medicine. *JAMA* 295, 1304–1307.

Meyer, T. (1992). *Modernisierung der Privatheit: Differenzierungs- und individualisierungsprozesse des familialen Zusammenlebens.* Studien zur Sozialwissenschaft, Bd. 110. Opladen: Westdeutscher Verlag

Meyer, T., (1992). *Modernisierung der Privatheit. Differenzierungs- und Individualisierungsprozesse des familialen Zusammenlebens.* Opladen: Westdt. Verl.

Mortimer, J. T., Lorence, J. (1995). Social psychology of work. Cook, K. S., Fine, G. A., House J. S. (toim.). *Sociological Perspectives on Social Psychology* (lk. 497–523). Massachusetts, Needham Heights: Allyn and Bacon.

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. Farr, R. M., Moscovici, S. (toim.). *Social representations* (lk. 3–69). Cambridge, Paris: Cambridge University Press, Maison des Sciences de l’Homme.

Mölder, M. (2018). Eesti ideoloogilisest maastikust. Blogi: <https://martinmolder.com/blog/eesti-ideoloogilisest-maastikust>.

Norkus, Z. (2012). *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania: a qualitative comparative analysis of patterns in post-communist transformation.* Budapest: Central European University Press

- Oorschot, W. (2010). Public perceptions of the economic, moral, social and migration consequences of the welfare state: an empirical analysis of welfare state legitimacy, *Journal of European Social Policy*, 20, 19–31
- Orthner, D. (1995). Families in transition: Changing values and norms. Randal D. Day, Kathleen R. Gilbert, Barbara H. Settles, Wesley R. Burr (Eds). *Research and Theory in Family Science*. (lk. 3–17). Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Raid, K. (2018). Lapsevanemaks olemine mõjutab rohkem naiste tööhõivet. Eesti Statistkameti statistika blogi. <https://blog.stat.ee/tag/toohoive/>
- Raudsepp, M., Rämmer, A. (2013). The social childhood of new ambivalent objects: emerging social representations of new biotechnologies. Kannike, A., Laviolette, P. (toim.). *Things in Culture, Culture in Things* (lk. 280–302). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Realo, A. (2013). Väärtused. *Eesti Inimarengu Aruanne. Eesti maailmas*. Heidmets, M. (toim). 2012/2013, 43–53. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Realo, A., Allik, J. (2009). On the relationship between social capital and individualism-collectivism. *Social and Personality Psychology Compass*, 3, 1-16.
- Rezsohazy, R. (2001). Values, Sociology of. Smelser, N. J., Baltes, P. B. (toim.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (16153–16158). Oxford: Elsevier Science Ltd.
- Rindfuss, R., Vanden H., A. (1990). Cohabitation: A precursor to marriage or an alternative to being single? *Population and Development Review*, 16, 703–726.
- Roe, R. A., Ester, P. (1999). Values and work: empirical findings and theoretical perspective. *Applied Psychology: an International Review*, 48, 1–21.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Ros, M., S. H. Schwartz, & S. Surkiss. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work. *Applied psychology* 48, 49–71.
- Rämmer, A. (2008). Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses. Ainsaar, M., Kutsar, D. (toim.). *Eesti Euroopa võrdlustes* (lk. 83–100). Tallinn: EV Sotsiaalministeerium.
- Rämmer, A. (2017). Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rämmer, A. (2019). Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest. *Akadeemia*, 8, 1347–1381.
- Saar, E. (2005a). New entrants on the Estonian labour market: a comparison with the EU countries. *European Societies* 7, 513–546.

Saar, E. (2005b). Unemployment And Education: Estonian Labour Market Entry Pattern Compared To The Eu Countries. *TRAMES IX*, 25–48.

Saar, E., M. Unt, I. Kogan. (2008). Transition from Educational System to Labour Market in the European Union A Comparison between New and Old Members. *International Journal of Comparative Sociology* 49, 31–59.

Saarniit, J. (2000). Väärtusteadvus ja selle muutused. *Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade* (lk. 217–225). Tallinn: EV Haridusministeerium.

Sabini, J. (1992). *Social Psychology*. New York, London: W.W. Norton & Company.

Schreurs, B., N. De Cuyper, I. J. H. Emmerik, G. Notelaers, H. de Witte. (2011). Job demands and resources and their associations with early retirement intentions through recovery need and work enjoyment. *SA Journal of Industrial Psychology* 37, 63–73.

Schwartz, S. H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, Ç. Kagitçibasi, S. C. Choi, G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (lk. 85–119). Thousand Oaks, CA: Sage.

Schwartz, S. H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. In H. Vinken, J. Soeters & P. Ester (Eds.), *Comparing cultures: Dimensions of culture in a comparative perspective*. (lk. 43–73). Leiden, Boston: Brill.

Schwartz, S. H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explications and applications. *Comparative Sociology*, 5, 137–182.

Schwartz, S. H. (2006b). Les valeurs de base de la personne: Theorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue française de sociologie*, 42, 249–288. (Ingliseelne tõlge).

Schwab, K. (2019). The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

Siegrist, J. & M. Wahrendorf. (2009). Quality of work, health, and retirement. *The Lancet* 374, 1872–1873.

Smith. A. (1776). *Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest*. Ilmamaa, 2005.

Smock, P. J. (2000). Cohabitation in the United States: An appraisal of research, themes, findings and implications. *Annual Review of Sociology*, 26, 1–20.

Steel, P., Taras, V., Uggerslev, K. & Bosco, F. (2018). The happy culture: A theoretical, meta-analytic, and empirical review of the relationship between culture and wealth and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Review*, 22, 128–169.

Sumino, T. (2014). Escaping the Curse of Economic Self-interest: An Individual-level Analysis of Public Support for the Welfare State in Japan. *Journal of Social Policy*, 43, 109–133.

Surkyn, J., Lestahaeghe, R. (2004). Value orientation and the second demographic transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An update. *Demographic Research. Special collection 3*, article 3.

Svallfors, S. (1997). Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A comparison of Eight Western Nations. *European Sociological Review*, 13, 283–304.

Taras, V., Kirkman, B. L. & Steel, P. (2010). Examining the impact of Culture's Consequences: A three-decade, multilevel, meta-analytic review of Hofstede's cultural value dimensions. *Journal of Applied Psychology*, 95, 405–439.

Thornton, A. (1985). Changing attitudes toward separation and divorce: Causes and consequences. *American Journal of Sociology*, 90, 4, 856–872.

Thornton, A., Young DeMarco, L. (2001). Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63, 1009–1037.

van der Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42, 1–59.

van der Linden, M., Hooghe, M., de Vroome, T. & Van Laar, C. (2017). Extending trust to immigrants: generalized trust, cross-group friendship and anti-immigrant sentiments in 21 European societies. *PloS one* 12(5).

Van Deth, J. W., Scarbrough, E. (1995). *The impact of values*. Oxford: Oxford University Press.

Varblane, U., Ukrainski, K., Lillestik, O. (2012). Path Dependency Factors Affecting the Innovation Systems of Latecomer Countries: Comparison of Central and Eastern Europe, Asia, and Latin America. Carayannis, E. G., Varblane, U., Roolah, T. (toim). *Innovation systems in small catching-up economies: new perspectives on practice and policy*. New York: Springer, 39–57.

Weber, M. (1905). *Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim*. Tallinn: Varrak, 2007.

Wennekers, S. & Thurik, R. (1999). Linking entrepreneurship to economic growth. *Small Business Economics*, 13, 27–55.

LISA 1. Olulised tunnused WVSis

Teema	Alamküsimused	1999	2008	WVS2011	2018
Tööväärtused	Hea töötasu	V71	V69	V48a	V40
	Sobiv tööaeg	V77	V73	V48e	V41
	Saavutusvõimalused	V82	V78	V48h	V45
	Realiseerida initsiatiivi	V78	V74	V48f	V42
	Ohtralt puhkepäevi	V80	V76	V48g	V43
	Hoiakud töö suhtes	V90	V92		V46
	On alandav saada raha ilma et oleks selle eest tööd teinud	V91	V93		V47
	Need inimesed, kes ei tee tööd, muutuvad laisaks	V92	V94		V48
	Töö on kohustus ühiskonna ees	V93	V95		V49
	Töö peaks olema esmatähtis, isegi kui see tähendab vähem vaba aega	V94	V96		V50
Sallivus	Abielulahutus	V235	V242	V205	V155
	Abort	V233	V241	V204	V154
	Homoseksuaalsus	V232	V240	V203a	V153
	Enesetapp	V236	V244	V207	V157
	Juhuslikud seksuaalvahekorrad	V240	V246	V206 ¹⁰	V158
Keda ei sooviks naabriks?	Teisest rassist inimesed	V53	V47	V37	V22
	Homoseksuaalid	V63	V57	V40	V26
	Immigrandid /võõrtöölised	V60	V54	V39	V24
	Alkohoolikud	V55	V49D	V42	V23
	Narkomaanid	V62	V56K	V36	V25
Valdkondade tähtsustamine	Töö	V1	V1	V8	V1
	Perekond	V2	V2	V4	V2
	Sõbrad ja tuttavad	V3	V3	V5	V3
	Vaba aeg	V4	V4	V6	V4
	Poliitika	V5	V5	V7	V5
	Religioon	V6	V6	V9	V6
Paikkondlik identiteet	Eesti/Euroopa/maailm	V251	V253		V164
Protestikäitumine	Petitsioonid Palvekirjale, petitsioonile allkirjutamine	V179	V187	V85	V98
	Boikoteerimine	V180	V188	V86	V99
	Registreeritud demonstratsioonis osalemine	V181	V189	V87	V100
	Sanktsioneerimata streikides osalemine	V182	V190	V88	V101
Poliitiline süsteem	Tugev liider, kes ei võta vaevaks arvestada parlamendi ja valimistega	V216	V225	V127	V145

¹⁰ Abielueelsed seksuaalsuhted

Teema	Alamküsimused	1999	2008	WVS2011	2018
Tööväärtused	Hea töötasu	V71	V69	V48a	V40
	Sobiv tööaeg	V77	V73	V48e	V41
	Saavutusvõimalused	V82	V78	V48h	V45
	Realiseerida initsiatiivi	V78	V74	V48f	V42
	Ohtralt puhkepäevi	V80	V76	V48g	V43
Hoiakud töö suhtes	Selleks et oma võimeid täielikult arendada, tuleb omada tööd	V90	V92		V46
	On alandav saada raha ilma et oleks selle eest tööd teinud	V91	V93		V47
	Need inimesed, kes ei tee tööd, muutuvad laisaks	V92	V94		V48
	Valitsuse asemel oleks eksperdid, kes teeksid otsuseid vastavalt sellele, mida nad Eesti riigi jaoks parimaks peavad	V217	V226	V128	V146
	Riiki juhiks sõjavägi	V218	V227	V129	V147
	Demokraatliku poliitilise süsteemi olemasolu	V219	V228	V130	V148
Õnnelikkus	Kas võiksite kõiki asjaolusid arvesse võttes öelda, et Te olete:	V11	V8	V10	V7
Üldistatud usaldus	Kas Te võiksite üldiselt väita, et enamikku inimesi võib usaldada või et inimesi ei tohiks üleliia usaldada?	V66	V62	V24	V31
Institutsionaalne usaldus	Kirik	V200	V205	V108	V115
	Relvajõud	V201	V206	V109	V116
	Haridussüsteem	V202	V207		V117
	Ajakirjandus/Trükimeedia	V203	V208	V110	V118
	Ametiühingud	V204	V209	V112	V119
	Politsei	V205	V210	V113	V120
	Riigikogu	V206	V211	V114	V121
	Riigiasutused	V207	V212	V118	V122
	Euroopa Liit	V209	V214	V125	V124
Individuaalne saavutuslikkus	Inimesed peaksid kandma rohkem vastutust oma toimetuleku kindlustamisel (vs. riik peaks kandma rohkem vastutust inimeste toimetuleku kindlustamisel).	V186	V194	V98	V103
	Sissetulekuerinevust tuleks veelgi suurendada, et soodustada eraalgatust (vs. sissetulekuid tuleks võrdsemalt jaotada).	V18	V198	V96	V106?
Individuaalne võistluslikkus	Konkurents on hea, kuna stimuleerib inimesi rohkem töötama ja kasutama uusi ideid (vs. konkurents on kahjulik, kuna toob välja inimeste halvima külje).	V188	V196	V99	V105
Osalus vabatahtlikes organisatsioonides	Religioossed - või kirikuorganisatsioonid	V13		V25	V9
	Hariduse-, kunsti-, muusika- või kultuurialane ühiskondlik tegevus	V14	V11	V27	V10
	Ametiühingud	V15	V13	V28	V11
	Poliitilised parteid või grupid	V16	V14	V29	V12
	Keskkonnakaitse, ökoloogia, loomade õigused	V19	V17	V30	V13
	Ameti- või kutseühingud/kutseühendus	V20	V18	V31	V14
	Sport või puhkus (meelelahutus)	V22	V20	V26	V15

Teema	Alamküsimused	1999	2008	WVS2011	2018
Tööväärtused	Hea töötasu	V71	V69	V48a	V40
	Sobiv tööaeg	V77	V73	V48e	V41
	Saavutusvõimalused	V82	V78	V48h	V45
	Realiseerida initsiatiivi	V78	V74	V48f	V42
	Ohtralt puhkepäevi	V80	V76	V48g	V43
Hoiakud töö suhtes	Selleks et oma võimeid täielikult arendada, tuleb omada tööd	V90	V92		V46
	On alandav saada raha ilma et oleks selle eest tööd teinud	V91	V93		V47
	Need inimesed, kes ei tee tööd, muutuvad laisaks	V92	V94		V48
	Muud ühendused	V26	V24	V35	V19
Töökohtade Nappusel tuleks eelistada mehi	Kui töökohti napib, meestel peab olema suurem õigus töökohtadele kui naistel	V99	V103	v45	V81
	Kui töökohti napib, peavad tööandjad eelistama Eesti inimesi/kodanikke sisseändajatele/mittekodanikele	V98	V102	V46	V80
Muutused elulaadis	Töö tähtsus väheneb meie elus	V193		V67	V113
	Tehnoloogia arengu suurem tähtsustamine	V194		V68	
	Suurem lugupidamine võimu suhtes	V196	V204	V69	V114
	Kui uhke Te olete selle üle, et olete Eesti elanik?	V255	V256	V211	V255
	Mida Te arvate sellest, et siia tulevad tööle inimesed vähem arenenud riikidest?	V258	V266		V258
	Ühiskonna suuremat heaolu silmas pidades on parem kui sisseändajad säilitavad oma eripäraseid kombesid ja traditsioone (eri skaalad)	V259	V273		V259
	Kui sageli Te jälgite poliitikauudiseid	V263	V281	V217	V208

LISA 2. Väärtuste mõõtmise küsimused Euroopa Sotsiaaluuringus (kõigil aastatel sama)

Järgnevalt kirjeldan lühidalt mõningaid inimesi. Palun kuulake iga kirjeldust ja öelge mulle, kuivõrd Teie moodi see inimene on. Vastamiseks kasutage kaarti. (Väga minu moodi, Minu moodi, Mõne-võrra minu moodi, Vaid pisut minu moodi, Pole minu moodi, Pole üldse minu moodi, Keeldus, EOÖ)

- A Talle on oluline tulla välja uudsete ideedega ja olla loov. Talle meeldib teha asju omal, ainulaadsel viisil.
- B Tema jaoks on oluline olla rikas. Ta tahab, et tal oleks palju raha ja kalleid asju.
- C Ta peab oluliseks, et kõiki inimesi maailmas koheldaks kui võrdseid. Tema arvates peaksid kõikidel inimestel olema elus võrdsed võimalused.
- D Tema jaoks on väga oluline näidata teistele oma oskusi ja võimeid. Ta tahab, et inimesed imetleksid seda, mida ta teeb.
- E Talle on oluline elada turvalises ümbruses. Ta väldib kõike, mis võiks teda ohustada.
- F Talle meeldivad üllatused ja ta otsib alati uusi tegevusi. Tema arvates on oluline tegeleda elu jooksul paljude erinevate asjadega.
- G Ta usub, et inimesed peaksid tegema seda, mida neil kästakse. Ta arvab, et inimesed peaksid reeglitest kinni pidama ka siis, kui keegi neid ei jälgi.
- H Tema jaoks on oluline ära kuulata endast erinevate inimeste arvamusi. Isegi kui ta nende inimestega nõus ei ole, tahab ta nendest siiski aru saada.
- I Tema jaoks on oluline olla tagasihoidlik ja vähenõudlik. Ta püüab endale mitte tähelepanu tõmmata.
- J Talle on oluline mõnusalt aega veeta. Talle meeldib endale midagi erilist lubada.
- K Tema jaoks on oluline ise oma tegevuste üle otsustada. Talle meeldib olla vaba ja teistest mitte sõltuda.
- L Tema jaoks on väga oluline aidata inimesi enda ümber. Ta tahab hoolt kanda nende heaolu eest.
- M Talle on tähtis olla väga edukas. Ta loodab, et inimesed tunnustavad tema saavutusi.
- N Talle on oluline, et valitsus tagab tema turvalisuse kõikide ohtude puhul. Ta tahab, et riik oleks tugev ja suudaks kaitsta oma kodanikke.
- O Ta otsib seiklusi ja talle meeldib riskeerida. Ta tahab elada põnevat elu.
- P Tema jaoks on oluline alati korralikult (kombekalt) käituda. Ta püüab vältida tegevusi, mida teised võiksid pidada sobimatuks.
- Q Talle on oluline, et teised inimesed kuuletuksid talle. Ta tahab, et inimesed teeksid seda, mida ta neile ütleb.
- R Tema jaoks on oluline olla ustav oma sõpradele. Ta tahab pühenduda oma lähedastele inimestele.
- S Ta on sügavalt veendunud, et inimesed peaksid loodust hoidma. Looduse eest hoolt kanda on tema jaoks väga oluline.
- T Traditsioonid on tema jaoks olulised. Ta püüab järgida usulisi traditsioone ja kombeid, mis kanduvad peres edasi põlvest põlve.
- U Ta otsib mistahes võimalust, et lõbutseda. Talle on oluline teha asju, mis talle naudingut pakuvad.

Arenguseire Keskus

Lossi plats 1a, 15165 Tallinn

arenguseire@riigikogu.ee

riigikogu.ee/arenguseire